

સિક્ખ (શીખ) ધર્મના પક્ષમાં

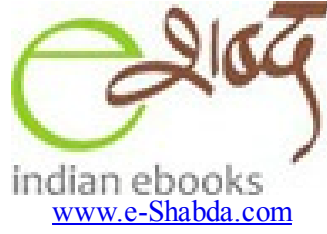
સ્વામી સચ્ચિદાનંદ



સિક્ખ (શીખ) ધર્મના પક્ષમાં

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

Sikha (Shikh) Dharmna Pakshman
by Swami Sachchidanand
Published by Gurjar Prakashan, Ahmedabad-380 006
© Swami Sachchidanand
First Published: 2010
This ePub edition: 2014
ISBN: 978-81-8461-854-9
GURJAR PRAKASHAN
Website: www.gurjar.biz
e-mail: goorjar@yahoo.com
eBook by



અર્પણ

જેણે ગુરુ ગોવિંદસિંહજીના મહાન સંદેશને દૂર દૂર સુધી ફેલાવ્યો, મહાન પરાક્રમો બતાવીને અદ્ભુત વિજયો મેળવ્યા અને અત્યંત કૂરતાભરી શહીદીને હસતાં હસતાં સ્વીકારી તેવા મહાન, અતિ મહાન બાબા બંદાસિંહ બૈરાગીને નતમસ્તકે અર્પણ.

સચ્ચિદાનન્દ

મારું જીવનલક્ષ્ય હિન્દુપ્રજાને બળવાન બનાવવાનું છે, સ્વર્ગ કે મોક્ષ નથી. તેમ જ આ લોકમાં કોઈ મહંત-મંડલેશ્વર કે બીજી કોઈ ઉચ્ચ જગ્યા ઉપર આસીન થવાનું નથી. નથી તો મારે કોઈ પંથ-પરિવાર-સંપ્રદાય પ્રવર્તક થવું. આમાંનું, થોડુંઘણું તો મારે માટે શક્ય છે. પણ આમાંની કોઈ વસ્તુ માટે મેં જરાય પ્રયત્નો કર્યા નથી. મારું લક્ષ્ય તો માત્ર ને માત્ર હિન્દુ પ્રજાને શક્તિશાળી બનાવવાનું છે. હિન્દુ પ્રજા દુર્બળ છે તેની પ્રતીતિ ડગલે ને પગલે થયા કરે છે. તેનાં કારણો જાણીને તે કારણોથી તે મુક્ત થાય તો જ હિન્દુપ્રજા બળવાન થઈ શકે. મને જે કારણો દેખાયાં તેમાં ધર્મ-સંસ્કૃતિ અને અધ્યાત્મ મહત્ત્વનાં કારણો રહ્યાં છે. આ ત્રણે મળીને પ્રજાનું શારીરિક, માનસિક અને બૌદ્ધિક ઘડતર કરે છે. જે પ્રજા શરીરથી દૂબળી, પાતળી, ફિક્કી અને નિસ્તેજ હોય, તે બળવાન ન હોય. આવું માત્ર ગરીબીને કારણે જ થાય છે તેવું નથી. સુખી ગણાતી પ્રજા પણ મોટા ભાગે આવી જ છે. કદાચ ગરીબો કરતાં વધુ દુર્બળ છે. પેટની ફાંદ કે ચરબીને બળનું પ્રતીક માનવાની ભૂલ ન કરવી જોઈએ. તે તો દુર્બળતાનું જ નહિ રોગનું પણ પ્રતીક છે.

પ્રજાનો આહાર-વિહાર તેની શારીરિક બાંધણીમાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. આનુવંશિક શરીરપ્રાપ્તિની સાથે આહારાદિ પણ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. આફ્રિકાના અને ગિરના સિંહો એક જ કુળના છે પણ આહારભેદથી આફ્રિકાના સિંહો મોટા ડાલામથ્યા થઈ ગયા અને આપણા સિંહો અપેક્ષાકૃત નાના થઈ ગયા. આવું જ હાથીઓનું પણ છે. માણસોમાં પંજાબના જાટ તથા ગુજરાતના પટેલો એક જ કુળના છે. પણ આહારભેદથી બન્નેની કદકાઠી બદલાઈ ગઈ. ધર્મના નામે ગુજરાતની પ્રજાને આરોગ્ય અને બળપ્રદ તત્ત્વોથી વંચિત કરવામાં આવી છે. પરિણામે તેને શારીરિક દુર્બળતા પ્રાપ્ત થઈ છે. શારીરિક દુર્બળતા પ્રજાના કામાચારજીવનમાં પણ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. જે વર્ગની સ્ત્રીઓ બીજા વર્ગ તરફ ખેંચાઈ જતી હોય તો સમજવું કે પુરુષસમૂહોમાં પૌરુષની ન્યૂનતા હોવી જોઈએ. કોઈ એકલદોકલ ઘટનાથી આવી તારવણી ન કઢાય પણ જ્યારે મોટા પ્રમાણમાં એકપક્ષીય રીતે આવું ઘટવા લાગે તો સાચું કારણ શોધવું, સમજવું અને સ્વીકારવું જરૂરી છે. મેક્સિકન સ્ત્રીઓ વિજેતા સ્પેનિશો પ્રત્યે રાજીખુશીથી આકર્ષાવા લાગી તેનું કારણ સ્પેનિશોનું શરીરસૌષ્ઠવ હતું. આનું નામ જ સત્યની શોધ કહેવાય. જો આવું સત્ય શોધ્યા વિના કે સ્વીકાર્યા વિના પોતે મહાન હોવાનાં બણગાં ફૂંકવામાં આવે તો આવાં બણગાં આત્મહત્યાનું જ પરિણામ આપે. ચિંતકો—વિચારકોનો એક વર્ગ આ બણગાંરોગથી પીડાય છે. તે સમજે છે કે આમ મોટાં મોટાં બણગાં ફૂંકવાથી પ્રજામાં જોમ-જુસ્સો વધી જાય છે. તેમની વાત સાચી છે. આવાં બણગાં સાંભળવાથી થોડોક સમય તો પ્રજામાં મહાનતાનો નશો ચઢી જાય છે, પણ નશો એ નશો, તેને ઊતરી જતાં પણ વાર નથી લાગતી. વાસ્તવિકતા જ સ્થિરતા પ્રદાન કરે છે. નવાઈ તો જુઓ કે જે આહારથી પ્રજા આટલી દુર્બળ થઈ ગઈ છે, તેનું ગૌરવ લેવાય છે. આ કાલ્પનિક ગૌરવ નશો જીવનના મેદાનમાં ટકતો નથી. આપણે વિશ્વની પ્રજા સાથે સર્વ પ્રથમ શારીરિક તુલના કરવી જોઈએ. જેથી આપણે ક્યાં છીએ તેનું ભાન થાય! આપણા રાજનેતાઓ જ્યારે વિદેશી—ખાસ કરીને પશ્ચિમી રાજનેતાઓ સાથે મળે છે ત્યારે શરીરની દૃષ્ટિએ કેવા દેખાય છે? શરીરનો પણ પ્રાથમિક પ્રભાવ પડતો જ હોય છે. ચાણક્યે લખ્યું છે કે રાજા શારીરિક વ્યક્તિત્વથી પણ પ્રભાવશાળી હોવો જોઈએ.

શરીરની દુર્બળતા વિશે આહાર તો મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે જ છે સાથે સાથે જીવનશૈલી આપનારાં બીજાં પણ કેટલાંક કારણો છે. જેમાંનું એક છે: કુદરતવિરોધી જીવનશૈલી. જેમાં આજીવન નિગ્રહી જીવન જીવવું, નિગ્રહી જીવન એટલે જીવનભર ચુસ્ત રીતે કામાચારનો ત્યાગ. જેને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યના રૂપાળા નામ નીચે પ્રચલિત કરાયું છે. સાથે સાથે તેની સિદ્ધિઓનાં કાલ્પનિક વખાણો, કાલ્પનિક કથાઓ દ્વારા કરવામાં આવ્યાં છે. કદાચ કોઈ એકલદોકલ એવું હોય તોપણ પૂરી પ્રજા માટે તો તેવું ન જ કહી શકાય. આ નિગ્રહી જીવન શરીરને બરબાદ કરી નાખે છે. પ્રથમ તો કામાવેગને લાંબો સમય રોકવો શક્ય જ નથી. પણ કદાચ કોઈ રોકવા પ્રયત્ન કરે તો તે અકુદરતી માર્ગે પોતાની જગ્યા કરી લેતો હોય છે. આ અકુદરતી માર્ગ શરીરને બરબાદ કરી દેતો હોય છે. કોઈ વાર ઇચ્છા થાય તો ગર્લફ્રેન્ડ સાથે કોઈ અમેરિકન રેશલરને જોજો. તે નિગ્રહી નથી, છતાં તેનું પહાડ જેવું અને સ્નાયુઓથી ઊભરાતું શરીર જોતાં જ રહી જશો. આપણો કોઈ નિગ્રહી આવો જોવા નહિ મળે. કારણ સ્પષ્ટ છે. નિગ્રહવાદ શરીરને બરબાદ કરી નાખતો હોય છે.

શારીરિક દુર્બળતાનું બીજું મહત્ત્વનું કારણ છે શરીરવિરોધી કોરો આત્મવાદ. હું આત્મા છું અને મારે અને શરીરને કશી લેવાદેવા નથી.

હું શરીર છું જ નહિ. આવો કોરો આત્મવાદ શરીરની ઉપેક્ષા કરાવે છે. જે જેટલી શરીરની ઉપેક્ષા કરે છે, તે તેટલો જ વધુ જ્ઞાની તથા પૂજ્ય બને છે. આવા કોરા આત્મવાદીઓ નથી તો વ્યાયામશાળા ખોલતા, નથી પર્વતારોહણ કરાવતા, નથી સમુદ્રતરણસ્પર્ધા કરતા, નથી તો દોડવીરો પેદા કરતા, શરીરને અને શરીરબળને તુચ્છ માને છે. આત્મા જ સર્વસ્વ છે તેવું માને છે. શરીરની ઉપેક્ષાને અધ્યાત્મનું પ્રતીક પણ માને છે. ઉપરથી કુદરતવિરોધી લાંબા ઉપવાસો અને કઠોર નિયમો પાળવાથી હાડપિંજરોનાં ટોળાં ઊભાં કરી દે છે. આ હાડપિંજરો, ખડતલ યોદ્ધાઓ ન થઈ શકે. યોદ્ધાઓ વિના આઝાદી ન હોય.

પ્રજાની માનસિકતાની કસોટી તેના મનોબળ ઉપરથી કાઢી શકાય. મનોબળની કસોટી ઘોર નિરાશામાં થતી હોય છે. જ્યારે જીવનમાં ઘોર નિરાશા છવાઈ જાય, ચારે તરફ હતાશા જ હતાશા હોય તોપણ જે પ્રજા સિદ્ધાંતોથી વિચલિત ન થાય તો તેને માનસિક શક્તિવાળી પ્રજા સમજવી જોઈએ. થોડી અમથી આપત્તિમાં અથવા થોડા અમથા લાભમાં પણ જે સિદ્ધાંતોને નેવે મૂકીને પલટીબાજ થઈ જાય તે વ્યક્તિ કે પ્રજા માનસિક બળ વિનાની જ કહેવાય. હૃદય ઉપર હાથ રાખીને આપણે વિચારવું જોઈએ લોભ અને ભયના કારણે પક્ષપલટી ખાનારાનું પ્રમાણ કેટલું છે? આવા પલટી ખાનારા શહીદો પેદા ન કરે. કારણ કે પલટી ખાનારને શહીદ થવાનું નથી હોતું, તે તો કૂતરાના મોતે મરતા હોય છે. શહીદી તો સિદ્ધાંતનિષ્ઠોને જ મળતી હોય છે. શહીદોના આંકડા ઉપરથી પ્રજાનું માનસિકબળ માપી શકાય. જેણે એક પણ શહીદ પેદા ન કર્યો હોય તે મનોબળ વિનાની પલટીખાઉ પ્રજા હોઈ શકે.

જીવનમાં સૌથી મહત્ત્વનો ભાગ વૈચારિક તત્ત્વ ભજવતું હોય છે. પ્રજાને સામૂહિક વિચારો કેવા અપાયા છે? જો તેને અન્યાય અને અત્યાચારોની સામે સંઘર્ષ કરવાના વિચારો અપાયા હશે તો તેનામાં વૈચારિક પ્રબળતા આવશે. પણ જો તેને “મારે શું?” “સૌ સૌનું ભોગવે” “તું તારું કર” “આ વિશ્વ તો કૂતરાની પૂંછડી છે. કદી સીધી થવાની નથી, ખોટો શ્રમ ન કરો, આત્માનું કલ્યાણ કરી લો” જેવા વિચારો અપાયા હશે તો પ્રજા પલાયનવાદી થઈ જશે. પલાયનવાદને શાંતિપ્રિયતાનું રૂપાળું નામ આપવામાં આવે છે. આપણે ઝઝૂમનારા પેદા કર્યા કે ભાગી છૂટનારા વધુ પેદા કર્યા તેનાં લેખાંજોખાં કરવાં જોઈએ.

લોકોને વધુ પડતો શાંતિનો ઉપદેશ આપવાથી પણ લોકો પલાયનવાદી થઈ જાય છે. શાંતિચાહકો સંઘર્ષ કરી શકતા નથી. કારણ કે સંઘર્ષ અને શાંતિ ભાગ્યે જ સાથે રહી શકે છે. સતત અને ભારે સંઘર્ષમય જીવન જીવનારાઓને જોજો, તેમને શાંતિ ન હોય, શિવાજી મહારાજ, રાણા પ્રતાપ, ગુરુગોવિંદસિંહજી વગેરેને શાંતિ ન હોય. જો તે શાંતિમાર્ગે વળી ગયા હોત તો શું થાત? કોઈ ગુફામાં પલાંઠી વાળીને બેસી ગયા હોત તો પ્રજાનું શું થાત? આ પલાંઠિયો ધર્મ એક રીતે તો પલાયનવાદનું પ્રતીક જ કહેવાય. રામ-કૃષ્ણ પલાંઠી નથી વાળતા અસુરો સામે ઝઝૂમે છે. તેમના ઝઝૂમવાથી લોકોને શાંતિ મળે છે. કારણ કે અશાંતિ-ઉત્પાત કરનારા સમાપ્ત થાય છે. વધુ પડતાં ધ્યાનશિબિરોથી બહુ રાજી થવા જેવું નથી. આ શાંતિચાહકો અંતે તો સંઘર્ષથી પાછા ભાગનારા થઈ જવાના છે. કારણ કે તેમને શાંતિ જોઈએ છે, જે સંઘર્ષથી નહિ, સંઘર્ષત્યાગથી મળે છે. આવી શાંતિ પ્રજાને નમાવી બનાવનારી થઈ જતી હોય છે. આ પલાંઠિયું અધ્યાત્મ, કર્મઠતા, કર્તવ્ય, સાહસ, શૌર્યનું વિરોધી સાબિત થતું દેખાયું છે. કદી વિચાર કર્યો કે આઝાદી માટે શહીદ થનારાઓમાં આવા પલાંઠિયા યોગીઓ કોણ હતા? કદાચ એકે નહિ. તો કોરા આત્મવાદીઓ કેટલા હતા? હવે તો વિચાર કરો.

આવાં બધાં કારણોસર હું સતત દુઃખી રહ્યો છું. મારું દુઃખ માત્ર ને માત્ર હિન્દુ પ્રજાની દુર્બળતા રહ્યું છે. ખોટો નશો ચઢાવ્યા વિના આ પ્રજાને સાચી વાત કેમ સમજાવવી, કદાચ સમજાવું તો કોઈ સમજશે? એક તરફ હજાર અને બીજી તરફ હું એકલો. નગારાખાનામાં તત્તૂડી કોણ સાંભળશે? પણ, સાંભળે કે ન સાંભળે, પ્રયત્નો તો કરવા જ જોઈએ. એટલે હું એકલો વર્ષોથી ઝઝૂમી રહ્યો છું. કેટલાક નાદાન લોકો મને હિન્દુધર્મવિરોધી માનીને વગોવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તે નાદાન છે. હિન્દુ ધર્મ અને હિન્દુ પ્રજા વિશે જેટલી ચિંતા મને થતી હશે તેટલી ભાગ્યે જ બીજા કોઈને થતી હશે. હું ભવિષ્ય જોઈને ચિંતિત થઈ જાઉં છું. જે લોકો નશામાં છે તેમને તો ચિંતા થતી નથી, પણ મને ચિંતા થાય છે.

શો ઉપાય કરવાથી હિન્દુ પ્રજા બળવાન બને? આ ચિંતન મારું મુખ્ય લક્ષ્ય રહ્યું છે. મને લાગ્યું કે આનો સાચો ઉપાય છે પાછા વળો. ઋષિમાર્ગ તરફ પાછા વળો. જ્યારથી આપણે ઋષિમાર્ગ છોડ્યો છે ત્યારથી આપણી દુર્દશા થવા લાગી છે. આ ઋષિમાર્ગ ટૂંકમાં આવો છે:

1. ત્યાગમય જીવન ખરું પણ કર્તવ્યવિમુખ નહિ. કર્તવ્યપ્રધાન જીવન જીવવાનું, જેમાં રાષ્ટ્ર, સમાજ, ધર્મ અને માનવતાના પ્રશ્નોની ઉપેક્ષા

નહિ કરવાની પણ આ પ્રશ્નોને ઉકેલવાના.

2. અહિંસા ખરી, પણ વીરતા સાથે. શસ્ત્રત્યાગ નહિ પણ શસ્ત્રધારણ અને શસ્ત્રોની વિદ્યાપીઠો ચલાવવાની. યોદ્ધાઓ પેદા કરવાના. પરાવલંબી જીવન જીવનારા કોરા ત્યાગીઓ નહિ. જરૂર પડે તો સ્વયં પોતે પણ યુદ્ધ કરે.

3. લગ્ન કરવાનાં, પત્નીને અર્ધાંગિની સમજીને જીવનભર સાથ લેવાનો અને સાથ આપવાનો. પત્નીનો ત્યાગ નહિ કરવાનો. મોક્ષ હોય તો પત્ની સહિત મોક્ષની ઇચ્છા રાખવાની. પત્નીનો ત્યાગ નહિ પણ પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવાનો. પતિ-પત્ની એકબીજાના જીવનનાં પૂરક છે, દુશ્મન નથી. દુશ્મનનો ત્યાગ હોય, પૂરકનો ત્યાગ ન હોય. પક્ષી જો પાંખનો ત્યાગ કરી દે તો ઊડી ન શકે, પાંખ દુશ્મન નથી, પૂરક છે. પાંખના જોરે તો પક્ષી ઊડે છે.

4. બાળકો પણ હોવાં જોઈએ. બાળકો પણ જીવનનાં પૂરક છે. બાળકો વિનાનું જીવન, ખાસ કરીને પાછલું જીવન નિઃસહાય થઈ જાય છે. વહાલ અને વારસાનો પ્રશ્ન બાળકોથી ઉકેલાય છે. તેથી પત્ની અને બાળકોનો ત્યાગ નહિ પણ અનાસક્તિયુક્ત નિર્મોહભાવ રાખવાનો.

5. ધનનો ત્યાગ નહિ, ધનનો સદુપયોગ કરવાનો. ધનત્યાગી, શ્રમત્યાગી થઈ જાય છે. એથી પરાવલંબી જીવન જીવતો થાય છે. પરાવલંબી જીવન સ્વમાની માણસ માટે મૃત્યુ બરાબર છે. ધન મહાશક્તિ છે. તેનો ત્યાગ નહિ, તેનો સદુપયોગ કરવાનો હોય. કોરા ધનત્યાગી કરતાં ધનનો વિવેકપૂર્વક સદુપયોગ કરનાર ઘણો મહાન છે.

6. એકાંતમાં રહેવાનું પણ એકાકી નહિ રહેવાનું. જ્યાંનું વાતાવરણ રજોગુણી હોય તેવાં નગરોની ભીડભાડથી દૂર કોઈ વનમાં નદીના કિનારે એકાંતમાં રહેવાનું, પણ એકાકી નહિ રહેવાનું. એકાકીપણું વૈક્યુમ પેદા કરે છે. ખાલીપણું માણસને અત્પજીવી બનાવી વહેલું મારી નાખતું હોય છે. મોટા ભાગના ગુફાયોગીઓ, રોગી થઈને વહેલા મરી જતા હોય છે. માણસનું ખાલીપણું માણસથી ભરાતું હોય છે. પત્ની-બાળકો, શિષ્યો, ચાહકો વગેરેના સાથથી જીવનમાં ઉષ્મા રહેતી હોય છે. ઉષ્માભર્યું જીવન દીર્ઘાયુષી હોય છે. એટલે એકાકી નહિ પણ અનુકૂળ માણસોના જૂથમાં રહેવું.

7. સંસારમાત્ર સ્વાર્થનો જ સગો છે તેવું ન માનવું, પણ આ જ સંસારમાં પરમાર્થ પણ થાય છે. એકબીજા માટે પ્રાણ આપનારા પણ હોય છે. નિષ્કામભાવે સેવાશુશ્રૂષા કરનારા પણ હોય છે. એટલે સંસાર સ્વાર્થ અને પરમાર્થનું મિશ્રણ છે. આપણે પરમાર્થી બનવું.

8. કોરા આત્મવાદી ન થવું, પણ દેહાત્મવાદી થવું. દેહ પણ સાચો છે અને તેના દ્વારા સુખ-દુઃખ ભોગવાય છે.

9. જગત-મિથ્યાવાદી ન થવું. જગત સત્ય છે. પરમેશ્વરની કૃતિ છે. કાર્યક્ષેત્ર છે. તેને સુધારવા, સુઘડ બનાવવા પ્રયત્નો કરવા. મિથ્યા કહેવાથી કોઈ પ્રશ્ન ઉકેલાતો નથી, જગતને ધનધાન્ય અને વૈભવ-સગવડોથી ભરપૂર બનાવવું. દુઃખ-દારિદ્ર્ય અને પછાતપણાથી મુક્ત કરવું.

10. પહેલાં આ લોકને સુધારવો, પછી પરલોક સુધારવો. આ લોક અને પરલોક એકબીજાના વિરોધી નથી પણ પૂરક છે. આ લોક સુધારવાથી, પરલોક બગડતો નથી, અને આ લોક બગાડવાથી પરલોક સુધરી જતો નથી.

11. સુખદ્રોહી ન થવું, સુખમોહી પણ ન થવું. પણ પોતાના હક્કનાં ન્યાય-નીતિનાં પ્રાપ્ત કરેલાં સુખો ભોગવવાં. જે હોય તેમાં સંતોષ કરવો. અન્યાય-અનીતિનાં સુખોનો ત્યાગ કરવો. પણ કદી પણ હકપૂર્વક સંપૂર્ણ સુખોનો ત્યાગ કરવો નહિ, સુખત્યાગથી વિકાસ અટકી જાય છે. રાષ્ટ્ર નિર્ધન બને છે. સુખ જ વિકાસનું મૂળ છે.

12. કામભોગનો ત્યાગ ન કરવો, પણ જે હક્ક અને ન્યાયનીતિના ભોગો મળ્યા હોય તેમાં સંયમ કરવો. માપ અને મર્યાદામાં રહેવું. માપ-મર્યાદામાં રહીને ભોગો ભોગવનારો લાંબું આયુષ્ય જીવે છે. તન-મન બન્નેને શાંતિ રહે છે. ખોટા આવેગોના વંટોળિયાથી બચે છે અને ચારિત્ર્યવાન બને છે. પત્ની પતિને અને પતિ પત્નીને ચારિત્ર્ય આપે છે. એકલી સ્ત્રી કે એકલા પુરુષને એ દુર્લભ થઈ જાય છે, પતિ અને પત્ની જો એકમાં તૃપ્તિ અને સંતોષ અનુભવે તો ધરતી ઉપર સ્વર્ગ આવી જાય.

13. ઋષિઓ બ્રહ્મપૂજક કે પછી દેવપૂજક છે. વ્યક્તિપૂજક નથી. કોઈ પણ ઋષિએ પોતાને ઈશ્વર કે ભગવાન મનાવ્યો નથી, પૂજાવ્યો નથી. આ ઋષિમાર્ગનાં થોડાં ઘટકો બતાવ્યાં. પ્રાચીનકાળમાં ઋષિમુનિઓ આવું જીવન જીવતા તેથી હિન્દુ પ્રજા (આર્યપ્રજા) સાચે જ મહાન હતી.

પછી વિચારો બદલાયા, જીવનપદ્ધતિ બદલાઈ, કર્તવ્યની જગ્યાએ કોરો ત્યાગ આવ્યો, જે વાંઝિયો થઈને પ્રશ્નો ઉકેલનારો નહિ પણ પ્રશ્નો

ઊભા કરનારો નીવડ્યો.

1. કર્તવ્યથી ભાગવું એટલે જીવનથી ભાગવું. આનું નામ જ પલાયનવાદ કહેવાય. છેક ઉપરના પૂજ્ય લોકો પોતે પલાયનવાદી થયા અને લોકોને કર્યા.
2. ત્યાગનું પહેલું વજ પત્ની ઉપર પડ્યું તેથી પ્રથમ ત્યાગ પત્નીનો થયો. પત્નીઓ છતાપતિએ વિધવા થઈ પણ તેમનો કોઈએ પક્ષ ન લીધો. કારણ કે તે મોહ પમાડનારી હોવાથી તેમનો ત્યાગ જ મહાપુણ્યનો ઉદય કહેવાયો. પત્નીને અર્ધાંગિની કે જીવનની પૂરક ન મનાઈ. બાધક મનાઈ. આવી ત્યજાયેલી પત્નીઓ જો કુમાર્ગે વળી જાય તો દોષ કોનો? કદાચ ગંભીર પરિસ્થિતિવશ કોઈ એકાદ માણસે આવું પગલું ભર્યું હોય કે ભરવું પડ્યું હોય તો ચાલે પણ આ તો પત્નીત્યાગને જ આદર્શ બનાવી દીધો. એથી પત્નીત્યાગીઓનાં ટોળેટોળાં ઊભાં થયાં. આ ટોળાં પ્રશ્નોનો ઉકેલ ન કરે. પ્રશ્નો ઊભા કરે. લોકોને ગુમરાહ કરે. નવાઈ તો ત્યારે થાય કે આવાં કાર્યો કરવામાં સ્ત્રીઓ પોતે જ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવવા લાગી!
3. કુદરતસહજ સામાન્ય ભોગો પણ ત્યાજ્ય ગણાવા લાગ્યા. જીવનને ભોગવિહીન વધુમાં વધુ કઠોર બનાવાયું. દેહદમનવાદ શરૂ થયો. જે જેટલું વધુ શરીરને ઈચ્છાપૂર્વક પીડે તે તેટલો જ મોટો તપસ્વી ગણાવા લાગ્યો. જે તપમાંથી કશું જ પ્રાપ્ત ન થાય તેવાં કઠોર તપો તપાવા લાગ્યાં. પણ રાષ્ટ્રીય, સામાજિક, માનવતાવાદી તપોની ઉપેક્ષા થઈ.
4. અહિંસાનો એટલી હદે અતિરેક થયો કે યોદ્ધા કે વીરતા જ વિદાય થઈ ગયાં. જે પ્રજા વીરતાસહિતના યોદ્ધા ન પકવે તે સ્વાધીનતા કેવી રીતે, ક્યાં સુધી ભોગવે? પ્રજાની દુર્બળતા આપણે પોતે જ જાણીકરીને કરી. હિંસક જાનવરો જેવાં વિદેશી-વિધર્મી-લૂંટારું ધાડાંઓને તો જાણે સ્વર્ગ મળી ગયું. કોઈ સામે થનાર જ ન મળે. ક્ષત્રિયોને અને પૂરી પ્રજાને શસ્ત્રવિમુખ કરવામાં આવી, તેનું વળી પાછું ગૌરવ લેવામાં આવ્યું.
5. જે ઋષિઓ બ્રહ્મપૂજા અથવા દેવપૂજાનો ઉપદેશ આપતા હતા તેની જગ્યાએ માણસપૂજા શરૂ થઈ. માણસોને ભગવાન માનવાની વિચારધારા શરૂ થઈ. આ રીતે વ્યક્તિપૂજા અને મૂર્તિપૂજાનો પાયો નંખાયો. એનું વૃક્ષ હવે ઘણા મોટા પ્રમાણમાં ફાલ્યુંફૂલ્યું છે. સેંકડો, કદાચ હજારો માણસો બહુ સરળતાથી ભગવાન થઈને પૂજાય છે, જેથી પ્રજા સાચા ઈશ્વરથી વિમુખ થઈ ગઈ છે. આવા માણસ-ભગવાનો વિશે જે કથાઓ ઘડી કઢાઈ છે તેના કરતાં તો આપણા પૂર્વજોની કથાઓ ઘણી ભવ્ય હતી. પણ તેને લખનારા, ફુલાવનારા ન મળ્યા.
6. પરલોકને સુધારવાની એટલી તીવ્ર તાલાવેલી લગાડવામાં આવી કે તેના કારણે લોકોનો આ લોક બગડવા લાગ્યો. નાનાં બાળકો, જુવાન સ્ત્રી-પુરુષો વગેરે ઘણાં માણસોને મોક્ષના રસ્તે વાળી દેવાયાં. આ લોકોએ જીવનનાં સુખો ત્યજી દીધાં અને પારકાં અન્નજળ માટે ભટકતાં થઈ ગયાં. કારણ કે તો જ તેમને પરલોકનું પરમસુખ પ્રાપ્ત થાય. હાથનો ગોળ ફેંકી દઈને કોણીનો ગોળ ખાવાનો પ્રયત્ન થયો, બેશક આમાં કેટલાક ઘણા મહાન થયા પણ એ તો અપવાદ કહેવાય. બાકીનો મોટો ભાગ પરોપજીવી-પરાશ્રિત થઈને જીવતો રહ્યો.
7. ભૌતિક સુખોનો વિરોધ થવાથી ભૌતિક વિકાસને ફટકો પડ્યો. પરિણામે દેશ ભૌતિક પ્રગતિ ન કરી શક્યો. દરિદ્ર થયો. જ્યારે પશ્ચિમે ભરપૂર ભૌતિક વિકાસ કર્યો. યંત્રવાદ દ્વારા પ્રચુર ઉત્પાદન કરીને પ્રજાના જીવનસ્તરને ઊંચો કર્યો ત્યારે આપણે દરિદ્ર અને પછાત રહ્યા જેથી શોષણ થતું રહ્યું. કારણ કે પછાતપણું કદી પણ શોષણ વિનાનું હોય જ નહિં.
8. વર્ણવ્યવસ્થાવાળી જીવનપદ્ધતિને ઈશ્વરીય માની અને વર્ણધર્મની સ્થાપના કરી. વર્ણ પ્રમાણે ધંધા-રોજગાર ગોઠવ્યા. આજીવિકા, રહનસહન, વસ્ત્રો, હક્કો, નિવાસ ન્યાયપ્રક્રિયા, મોક્ષપ્રાપ્તિ બધું જ વર્ણ પ્રમાણે! પૂરી પ્રજાને ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં એકસમાન ન માની. બિચારા શૂદ્રનો તો દાટ જ વળી ગયો. તે ચીંથરેહાલ થઈને ભૂખમરાભર્યું જીવન જીવતા થયા. આને તેમનાં પૂર્વનાં કર્મોનું પરિણામ માનીને કશું કરવાની વાત જ ન રહી! સદીઓ સુધી મોટા ભાગની પ્રજા વર્ણપીડિત થતી રહી. આ પ્રથાથી સૌથી મોટું નુકસાન તો પ્રજા યોદ્ધાઓ વિનાની થઈ ગઈ. કારણ કે લડનારો વર્ગ માત્ર ક્ષત્રિય જ રહ્યો. તેને પણ શસ્ત્રત્યાગી કરીને નિષ્ક્રિય પલાયનવાદી બનાવવાનો પ્રયત્ન થયો. હવે પ્રજા ગુલામ ન થાય તો બીજું શું થાય?
9. અધ્યાત્મના નામે જગત મિથ્યાવાદ આવ્યો. જો જગત મિથ્યા હોય તો પછી વિકાસનો કશો અર્થ જ રહેતો નથી. જો બધું સ્વપ્નના જ પદાર્થો હોય તો સ્વતંત્ર રહો કે ગુલામ રહો—કશો ફરક પડતો નથી. ઝઝૂમવાની કે વિશ્વવિજેતા થવાની પ્રેરણા ન રહી. ચિંતન સ્વકેન્દ્રિત થઈ ગયું. રાષ્ટ્રકેન્દ્રિત ન થયું.

10. જગત છે તો દુઃખમય જ છે, ક્યાંય સુખ છે જ નહિ. દુઃખનું કારણ ઈચ્છા છે. બધા ઈચ્છાત્યાગનો ઉપદેશ આપવા લાગ્યા. પ્રજાને ઈચ્છાહીન બનાવવામાં આવી, જેથી મહેચ્છા કે મહત્ત્વાકાંક્ષા સમાપ્ત થઈ ગઈ. મહેચ્છા અને મહત્ત્વાકાંક્ષા વિના પ્રજા મહાન ન થઈ શકે. ખરેખર તો જગત માત્ર દુઃખમય જ નથી, તે સુખમય પણ છે. સુખ-દુઃખ બન્ને અહીં જગતમાં જ છે. બીજે ક્યાંય નથી. ઈચ્છા, મહેચ્છા, મહત્ત્વાકાંક્ષા વિનાની પ્રજા કદી બળવાન ન થઈ શકે. કદાચ તે મોક્ષ તો પ્રાપ્ત કરતી હશે પણ રાષ્ટ્રની આઝાદી ન સાચવી શકે. રાષ્ટ્રને મહાન ન બનાવી શકે. રાષ્ટ્ર મહાન બનતું હોય છે મહત્ત્વાકાંક્ષી રાજનેતાઓથી, મહાન ચિંતકોથી, મહાન વૈજ્ઞાનિકોથી, મહાન એન્જિનિયરોથી, મહાન ઉદ્યોગપતિઓથી, વિશાળસંખ્ય શ્રમજીવીઓથી. જો આ બધાને દીક્ષા આપીને ત્યાગી બનાવી દેવાય તો તેમને તો કદાચ મોક્ષ મળે પણ રાષ્ટ્ર બરબાદ થઈ જાય. આપણે એવું જ કર્યું. મોક્ષવાદે રાષ્ટ્રવાદ કે સુખવાદને હાનિ પહોંચાડી. આવાં અસંખ્ય કારણોથી આપણે—આપણો દેશ ગુલામ અને દરિદ્ર થયા. દોષ આપણો જ છે. તેનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. આમાંથી છૂટવા અને રાષ્ટ્ર તથા પ્રજાને બળવાન સુખી-સમૃદ્ધ અને ખુમારીવાળી બનાવવાનો માર્ગ હું શોધતો હતો. મને એ માર્ગ મળ્યો ગુરુ ગોવિંદસિંહજીના ચરણોમાંથી. આ રહ્યાં તેનાં કારણો:

- (1) પ્રથમ ગુરુ નાનકદેવજી મહેતા (વાણિયા ખત્રી) હતા. તેમણે વિશ્વના ઘણા દેશોનું ભ્રમણ કરી, સારતત્ત્વ મેળવીને સિકખ પંથ પ્રચલિત કર્યો, એમાં એકેશ્વરવાદ મુખ્ય હતો. મૂર્તિપૂજા નહોતી, વ્યક્તિપૂજા નહોતી, કબરપૂજા કે મજારપૂજા ન હતી. ગુરુજીને પત્ની હતી અને બે બાળકો પણ હતાં. પંજાબમાં આ પંથ પ્રસર્યો.
- (2) પાંચમા ગુરુ અર્જુનદેવજીને જહાંગીરે રાવીને કિનારે મંદ અગ્નિમાં શહીદ કરી નાખ્યા. આ અત્યાચારે મોટો ખળભળાટ પેદા કર્યો. તેમાંથી આ પંથ પડકાર ઝીલીને ઝઝૂમતો થયો.
- (3) ગુરુ હરગોવિંદજીએ કાન્તિ કરી, તેમણે બે તલવારો ધારણ કરી મીરી અને પીરી. મીરી શાસન કરનારી અને પીરી અધ્યાત્મ વિકસાવનારી. તેમણે સિકખોને યોદ્ધા બનાવ્યા. માત્ર કોરી ભક્તિ જ નહિ કરવાની. ભક્તિની સાથે સૈનિકશક્તિ પણ વધારવાની અને જુલમ કરનારનો સામનો કરવાનો. સામનો શરૂ થયો. જુલમ વધવા લાગ્યા.
- (4) નવમા ગુરુ તેગ બહાદુરજીનું બલિદાન લેવાયું. જુલમી બાદશાહ ઔરંગઝેબે ચાંદનીચોકમાં સૌના દેખતાં તેમનો શિરચ્છેદ કર્યો. કોઈને કરવતથી વહેર્યા, કોઈને દેગમાં ઊકળતા પાણીમાં બાફી નાખ્યા. કોઈને રૂ લપેટીને ધીમે ધીમે બાળી મૂક્યા. અસહ્ય જુલમો થયા, પણ સિકખ દબાયા નહિ તે વધુ મજબૂત થયા અને ઊભા થઈ ગયા.
- (5) દશમા અને છેલ્લા ગુરુ ગોવિંદસિંહજી થયા. તેમણે સિકખ પંથને નવી કાન્તિ આપી. તેમણે “ખાલસાપંથ” ચલાવ્યો. પાંચ પ્યારાની નિમણૂક કરી જેમાં એક ગુજરાતી મોકમચંદ—પાછળથી મોકમસિંહ છીપા થયો. એક નવી વિધિ સિકખ બનાવવાની વિકસિત કરી, જેને “અમૃતપાન” કહેવાય છે. લોઢાના કટોરામાં તલવારને નવડાવવાની, તેમાં સાકર કે પતાસાં નાખવાનાં પછી મંત્ર બોલીને દીક્ષાર્થીને પાન કરાવવાનું. આ પાન એવી રીતે કરાવવાનું કે આભડછેટ રહે જ નહિ. દીક્ષાર્થી પ્યાલામાં અમૃત પીએ. અડધું બાકી રાખે, તે પાછું કટોરામાં નાખે. ફરી બીજો સિકખ પીએ. તે પણ અડધું બાકી રાખે બાકીનું કટોરામાં નાખે. આમ બધા દીક્ષાર્થી ‘અમૃતપાન’ કરે. હવે આભડછેટ રહે જ નહિ. ગુરુના દરબારમાં સૌ એકસમાન. કોઈ ભેદભાવ નહિ. કોઈ ઊંચ નહિ, કોઈ નીચ નહિ. ખાલસા દીક્ષા લેનારને પાંચ કકારો ધારણ કરવાના. તેમાં કૃપાણ પણ ખરું. સ્ત્રીઓ પણ કૃપાણ ધારણ કરે. જરા વિચાર કરો, એક ધર્મગુરુ શસ્ત્રત્યાગ કરાવે અને બીજા ગુરુ શસ્ત્ર ધારણ કરાવે. એકે ક્ષત્રિયોને શસ્ત્રત્યાગી કરીને સાધુ બનાવ્યા. બીજાએ વાણિયાઓને શસ્ત્ર ધારણ કરાવી સરદાર બનાવ્યા. યાદ રહે, સિકખોમાં ખત્રી, ભાટિયા, મોદી, મહેતા વગેરે ઘણા વાણિયા હતા તે બધા મહાન બહાદુર સરદારો થઈ ગયા. ધર્મ પ્રજાને ઘડે છે. તેના ઘડતરથી તે પોતે અને રાષ્ટ્ર સુખી દુઃખી થતાં હોય છે. સાધુ બનાવવા સારા કે યોદ્ધા બનાવવા સારા? બધા ગુરુઓની માફક દશમા ગુરુ પણ ગૃહસ્થાશ્રમી હતા. એક નહિ ત્રણ ત્રણ પત્નીઓ હતી. તેમ છતાં બળમાં કે રૂપમાં દિવ્ય ફિરસ્તા જેવા હતા. તેમણે અનેક યુદ્ધો લડ્યાં. થોડા અને મામૂલી યોદ્ધાઓ દ્વારા મોટી મોટી સેનાઓ સામે બાથ ભીડી. અને વિજયી થયા. તેમની પ્રસિદ્ધ કવિતા છે:

સવા લાખ સે એક લડાઉં,

ચિડિયોં સે મેં બાજ તુડાઉં,

બિલ્લીસે મૈં શેર મરાઉં,

તબૈ ગોવિંદસિંહ નામ ધરાઉં!

આટલા કુશળ સેનાપતિ ભાગ્યે જ જોવા મળશે. ગુરુજીનું આખું જીવન યુદ્ધોમાં જ વીત્યું કહી શકાય. એક તરફ તેમણે મોગલોને હચમચાવ્યા તો બીજી તરફ એક મજબૂત અને બહાદુર પ્રજાનું નિર્માણ કર્યું. મને ઘણી વાર એવું લાગે છે કે સિકખપંથ પંજાબ સુધી જ સીમિત ન રહ્યો હોત અને પૂરો દેશ આ રીતે ઘડાયો હોત તો આ દેશ કેવો હોત? આ દેશની પ્રજા કેવી હોત? મારી દૃષ્ટિએ આ બ્લૂપ્રિન્ટનું પરિવર્તન હતું.

પ્રત્યેક ધર્મની એક બ્લૂપ્રિન્ટ હોય છે. જે તેની જન્મોત્તરી થઈ જતી હોય છે. બ્લૂપ્રિન્ટ ત્રણ રીતે બનતી હોય છે. (1) મૂળ ધર્મપ્રવર્તકનાં આચરણોથી (2) તેની વાણીથી અને (3) શાસ્ત્રોથી.

મૂળ પુરુષ શસ્ત્રધારી હતા તેથી પ્રજા શસ્ત્રધારી થઈ.

મૂળ પુરુષ યુદ્ધ કરતા હતા તેથી પ્રજા પણ યોદ્ધા બની.

મૂળ પુરુષ શ્રદ્ધા-ભક્તિવાળા હતા તેથી પ્રજા પણ શ્રદ્ધાભક્તિ-વાળી બની.

મૂળ પુરુષે હસતાં હસતાં ચાર પુત્રોનાં બલિદાન સહન કર્યાં તેથી પ્રજા પણ બલિદાન આપનારી થઈ.

મૂળ પુરુષે લંગર (અન્નક્ષેત્ર) ચલાવ્યાં તેથી પ્રજા પણ અન્નક્ષેત્ર ચલાવતી થઈ.

મૂળ પુરુષે લગ્નજીવન સ્વીકાર્યું તેથી પ્રજા પણ લગ્નજીવન જીવતી થઈ.

મૂળ પુરુષ અન્યાય-અત્યાચાર સામે ઝઝૂમ્યા તેથી પ્રજા પણ ઝઝૂમનારી થઈ.

મૂળ પુરુષે આભડછેટ વિનાની સમાનતા અને એકતાનો આદર્શ આપ્યો, તેથી પ્રજા પણ તેવી થઈ.

મૂળ પુરુષ એકેશ્વરવાદી, નિરાકારવાદી થયા એટલે પ્રજા પણ તેવી જ થઈ.

આ રીતે તેમની વાણી અને આચારોથી બ્લૂપ્રિન્ટ થઈ. જેણે પ્રજાનું તેવું ઘડતર કર્યું. જરા વિચાર કરો, આવા ધર્મપ્રવર્તક બીજા કોઈ થયા છે? મોટા ભાગે તો જે થયા છે તે આથી ઊલટા જ થયા છે. તે જેવા થયા હોય પ્રજા પણ તેવી જ થાય. કારણ કે બ્લૂપ્રિન્ટ જ તેવી થઈ કહેવાય. હું વર્ષોથી પોકાર પાડું છું કે હિન્દુ પ્રજાને બચાવવી હોય તો તેની બ્લૂપ્રિન્ટ સુધારવી—બદલવી જોઈએ. જેવી રીતે ગુરુજીએ બ્લૂપ્રિન્ટ સુધારી—બદલી અને પ્રજા બળવાન થઈ ગઈ.

ખાલસાપંથ, માત્ર ત્યાગી-વૈરાગી જ નથી. સંસાર, સંસારના ભોગો, સંસારનાં સુખો પ્રત્યે ઘૃણા ફેલાવનારો સુખદ્રોહીઓનો પંથ નથી. એટલું જ નહિ તેના જીવનનું અંતિમ લક્ષ્ય દીક્ષા લઈને સંસાર છોડવાનું પણ નથી. પૂર્વના મોટા ભાગના સંપ્રદાયો સંસારત્યાગનો અને દીક્ષા લઈ લેવાનો ઉપદેશ આપતા હતા, રાજા-મહારાજાઓ અને યોદ્ધાઓ તથા સેનાપતિઓને પણ દીક્ષા લઈ લેવાની પ્રેરણા આપતા હતા. રાજા-મહારાજા રાજપાટ છોડીને દીક્ષા લઈ લેતા, તેનું ગૌરવ લેતા હતા. રાજસત્તા પ્રત્યે પ્રત્યક્ષ ઘૃણા ફેલાવતા હતા. તેની જગ્યાએ ખાલસાપંથે નારો આપ્યો: “રાજ કરેગા ખાલસા” અર્થાત્ રાજશાસન ખાલસાપંથ ચલાવશે. રાજકીય મહત્ત્વાકાંક્ષા અક્ષુણ્ણ રાખી, વધારી, જેના પરિણામે મહારાજા રણજિતસિંહ જેવા ચક્રવર્તી રાજા થયા અને ખાલસાનો ઝંડો દૂર દૂર સુધી લહેરાવ્યો. જે સંપ્રદાયો પ્રજાની સુખેચ્છા, સાંસારિક મહેચ્છાઓ, રાજકીય મહત્ત્વાકાંક્ષાઓ નષ્ટ કરી નાખે છે તે મહાન રાષ્ટ્રના નિર્માતા ન થઈ શકે. ગુરુજી ઈ. સન 1675માં અવતર્યા અને 1708માં વિદાય થયા. માત્ર 33 વર્ષની ટૂંકી જિંદગીમાં જે કાર્યો કર્યા તે કદાચ બીજો કોઈ હજાર વર્ષની જિંદગીમાં પણ ન કરી શકે.

તેમણે ગુરુપ્રથા બંધ કરી પણ જ્ઞાનપ્રથા ચાલુ રાખવા ગુરુગ્રંથ સાહેબને જ પ્રતીક બનાવ્યા. જે આજે પણ બધા જ ગુરુદ્વારાઓમાં પૂરી શ્રદ્ધાભક્તિથી પ્રતિષ્ઠિત છે. અને માથું નમાવવાનું સ્થાન છે. વારતહેવારે અને શુભ-અશુભ પ્રસંગે સિકખો ગુરુગ્રંથ સાહેબનો અખંડ પાઠ રાખતા હોય છે. જે સાંભળવામાં પણ આનંદ અને પ્રેરણા આપે છે. આવા મહાન ગુરુદેવને જેટલાં વંદન કરો તેટલાં થોડાં કહેવાય.

આ ગ્રંથ રચવાનો હેતુ હિન્દુ પ્રજાને બળવાન થવાની સાચી પ્રેરણા મળે. દુર્બળ કરનારા માર્ગોથી પ્રજા પાછી વળે એ જ છે. સત્ય એ કહેવાય જે સદા પ્રસ્તુત રહે. સીમિતકાલ પૂરતું જ જે પ્રસ્તુત હોય તે પૂરું સત્ય ન કહેવાય. ગુરુજી, તેમની વાણી અને તેમના આચારો આજે પણ પૂરેપૂરા પ્રસ્તુત છે. મારી દૃષ્ટિએ ઋષિઓ પણ આવા જ હતા. તેથી ઋષિમાર્ગ અને ખાલસા માર્ગ એકસમાન કહી શકાય.

પ્રજા ફરીથી બેઠી થાય, મહાન પૌરુષી બને, બળવાન બને તો જ ભારતનું ભવ્ય ભવિષ્ય બની શકે.
પરમાત્મા સૌને સાચી પ્રેરણા આપે એ જ પ્રાર્થના.
આ ગ્રંથમાં કોઈ ભૂલચૂક રહી ગઈ હોય તો સુજ્ઞ પાઠકો જણાવે તો નવી આવૃત્તિમાં સુધારો કરવામાં આવશે.
પ્રો. પ્રફુલ્લભાઈ મહેતાએ પ્રૂફ સંશોધન કર્યું છે તે બદલ આભાર.
પ્રો. ચિમનભાઈ ત્રિવેદીએ નિરીક્ષણ કરીને યોગ્ય સલાહ-સૂચનો આપ્યાં છે તે બદલ આભાર.
ભાઈશ્રી મનુભાઈ શાહે પ્રકાશન કર્યું અને લોકો સુધી પહોંચતું કર્યું તે બદલ આભાર.
પરમકૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાને તો ભુલાય જ નહિ. તેને શત શત વંદન.

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

શ્રી ભક્તિનિકેતન આશ્રમ,
દંતાલી, પો. બો. નં. 19,
પેટલાદ-388450 જિ. આણંદ
(ફોન: 02697-252480)

બધાં પુસ્તકો તથા પ્રવચનોનો લાભ લેવા માટે વેબસાઈટ

www.sachchidanandji.org

1. શીખ ધર્મના સ્થાપક:

ગુરુ નાનક

વાત્સીકિ રામાયણની ઉત્થાનિકા કોઈ લોકોત્તર મહાપુરુષની શોધ કરવાથી થઈ છે. ઋષિ નારદજીને પૂછે છે કે અત્યારે આ લોકમાં એવો કોણ લોકોત્તર સર્વગુણસંપન્ન મહાપુરુષ છે જેને આધાર બનાવીને હું મહાકાવ્યની રચના કરું? કવિને કાવ્ય કે મહાકાવ્ય રચવું છે. તેનામાં એકદમ ઓચિંતાની જ કવિત્વ-શક્તિનો ધોધ ફૂટી નીકળ્યો છે. પણ તેને માધ્યમની જરૂર છે. આ લોકોત્તર પુરુષ તરીકે તેમને માધ્યમ મળ્યું શ્રીરામ. રામને આધાર બનાવીને તેમણે મહાકાવ્યની રચના કરી અને પોતે પોતાનું કાવ્ય અને શ્રીરામને અમર કરી દીધા. મારા મનમાં પણ છેલ્લાં સાઠ વર્ષથી એવી એક શોધ હતી કે કોણ એવો ધર્મગુરુ છે જેનામાં ઓછામાં ઓછા આટલા ગુણો તો હોય જ. હું શોધતો રહ્યો. પહેલાં એ ગુણોને જાણીએ.

1. જે ઈશ્વરવાદી હોય અનીશ્વરવાદી નાસ્તિક ન હોય.
2. જે પોતે ઈશ્વર કે ભગવાન થઈને સ્વયં પૂજાતો ન હોય. પણ ભક્ત થઈને ભક્તિ કરતો હોય.
3. જે પત્નીત્યાગી ન હોય, પણ પત્નીધારી હોય.
4. જે પરિવારત્યાગી ન હોય, પણ પરિવાર સાથે રહેતો હોય.
5. જે સંસારત્યાગી ન હોય.
6. જે કર્તવ્યત્યાગી ન હોય.
7. જે શસ્ત્રત્યાગી ન હોય પણ શસ્ત્રધારી હોય અને લોકોને પણ શસ્ત્ર ધારણ કરાવતો હોય.
8. જે કાયરતાને મખમલી અંચળામાં ઢાંકનારો અહિંસાવાદી ન હોય પણ વીરતાવાદી હોય.
9. જે અન્યાય-અત્યાચાર સામે ઝૂકી જનાર ન હોય પણ ઝઝૂમતો હોય અને લોકોને ઝઝૂમવાનો આદર્શ આપતો હોય.
10. જે વર્ણભેદ કે જાતિભેદમાં ન માનતો હોય. જન્મજાત ઊંચનીચની ખોટી માન્યતાથી મુક્ત હોય.
11. જે આભડછેટમુક્ત હોય. સ્પર્શમાત્રથી અભડાતો ન હોય.
12. જે રોટીવ્યવહારની ઉદારતાવાળો હોય.
13. જે બેટીવ્યવહારની ઉદારતાવાળો હોય.
14. જે વ્યક્તિપૂજક ન હોય, ન વ્યક્તિપૂજા કરાવતો હોય.
15. જેના ધર્મમાં ઘણાં કર્મકાંડો ન હોય, ધર્મ સરળ-સહજ અને સર્વમાન્ય—સર્વભોગ્ય હોય.
16. જે પ્રખર બલિદાની હોય છતાં અનાસક્ત—નિર્લેપ હોય.
17. જે કટ્ટર સંપ્રદાયવાદી ન હોય પણ ઉદારમતવાદી હોય.
18. જે બળવાન, તેજસ્વી અને ઉત્તમ વ્યક્તિત્વવાળો હોય.
19. જે કાયર ગણાતી પ્રજાને વીર બનાવતો હોય.
20. દીન-દુઃખી-લાચાર, અબળાનો રક્ષક હોય.
21. જે માનવતાવાદી હોય.
22. જેના વિચારો વિકાસવિરોધી ન હોય, પણ વિકાસ-સહાયક હોય.
23. જે માત્ર પરલોકવાદી ન હોય, પણ આ લોકની મહત્તાને પણ પૂરેપૂરી સ્વીકૃતિ આપતો હોય.
24. જે શૌર્યની સાથે જ્ઞાન-વિજ્ઞાનને પણ મહત્ત્વ આપતો હોય.
25. જે કર્મઠ હોય અને કર્મઠતાનો ઉપદેશ આપતો હોય.
26. જે પ્રત્યેક કર્તવ્યકર્મને પવિત્ર સમજીને કશી ઘૃણા વિના કરતો કરાવતો હોય.

27. જે પ્રખર રાષ્ટ્રવાદી હોય. રાષ્ટ્રવિરોધી કે રાષ્ટ્રની ઉપેક્ષા કરનારો ન હોય.
28. જે મક્કમ આદર્શવાદી હોય પણ કલ્પનાવાદી ન હોય, વાસ્તવવાદી હોય.
29. જે એકવચની હોય, વિશ્વાસઘાતી વચનભંગી ન હોય.
30. જેનું અધ્યાત્મ નિરાશાવાદી કે પલાયનવાદી ન હોય પણ આશાવાદી અને સાર્થક હોય. પ્રશ્નોને ઉકેલનારું હોય.
31. જેનો ધર્મ સૌને ઊંચનીચના ભેદ વિના સ્વીકારતો હોય. પોતાનામાં સમાવતો હોય અને ધાર્મિક સમાનતા આપતો હોય.
32. જે મહાન ધર્મગુરુ, કુશળ રાજનેતા, નિપુણ સેનાપતિ, વીર યોદ્ધો, પાક્કો અશ્વારોહી, મક્કમ મનોબળવાળો, કુશળ કવિ અને લેખક પણ હોય.

ઉપરના બત્રીસ ગુણો એકસાથે જેનામાં હોય તેવા બત્રીસલક્ષણા ધર્મગુરુની શોધમાં હું હતો, છેવટે ઘણી શોધ પછી આવા મહાન ગુરુ મળ્યા ગુરુ ગોવિંદસિંહજી! મારી બધી જ અપેક્ષાઓ ગુરુજીના વ્યક્તિત્વમાં પૂરી થવા લાગી. જો તમારી ઇચ્છા હોય તો ઉપરના બત્રીસ ગુણો તમે શાંતિથી ગુરુજીના જીવનમાં મેળવી જુઓ તો તમને પણ જણાશે કે ખરેખર આ પૂર્ણ—મહાન વ્યક્તિ જ મહાન ધર્મગુરુ છે. ગુરુજીને સમજવા હોય તો સર્વપ્રથમ શીખ ધર્મને સમજવો જરૂરી છે. અને તેના પણ પહેલાં ભારતમાં હિન્દુ અને હિન્દુધર્મની સ્થિતિને સમજવી જરૂરી લાગે છે.

મુસ્લિમો પ્રથમ ભારતમાં મંદિરોને લૂંટવા-તોડવા આવ્યા. તેમાં તેમને ધાર્યા કરતાં ઘણી સફળતા મળી. પછી રાજસત્તા જમાવવા લાગ્યા. તેમાં પણ તેમને ધાર્યા કરતાં ઘણી સફળતા મળી. મુસ્લિમો પોતાની સાથે ઇસ્લામને પણ લઈ આવ્યા હતા. એમ કહો કે ઇસ્લામની પ્રેરણાથી જ તેઓ અહીં આવ્યા હતા. ઇસ્લામ અને મુસલમાનનો સંબંધ આત્મા અને દેહ જેવો હતો. એટલે તેમને જુદા ન કરી શકાય. ઇસ્લામમાં ચઢ-ઊતરનાં કેટલાક સ્તરો છે. જેમાં સૌથી ઉપર સૂફીવાદ છે. સૂફીવાદી ઘણા થોડા પ્રમાણમાં થતા હોય છે. પણ બિનમુસ્લિમો ઉપર ખરી અસર તેમની જ થતી હોય છે. જે સૌથી નીચેના કટ્ટરવાદી—ધર્મીય મુસ્લિમો હોય છે તેમની અસર બિનમુસ્લિમો ઉપર ઊલટી થતી હોય છે. તે પોતાની વાણી અને વ્યવહારથી ઘૃણા જન્માવતા હોય છે. તેમાં પણ જો આવો કટ્ટરવાદી કોઈ સત્તાધારી થઈ જાય તો ભારે અનર્થકારી સાબિત થતો હોય છે. તે પોતાને માટે, ધર્મને માટે અનર્થકારી સાબિત થતો હોય છે. તે પોતાને માટે, ધર્મને માટે અને બિનમુસ્લિમો માટે અનર્થો જ અનર્થો પેદા કરતો રહે છે. ઇસ્લામની સારી અસર માટે સૂફીઓ અને ખોટી અસર માટે કટ્ટરવાદી ધર્મીય મુસલમાનોને કારણ માની શકાય.

ભારત ઉપર આ બન્ને અસરો પડી હતી. સૂફીઓની અસરમાંથી અહીં સંતમાર્ગનો આવિષ્કાર થયો, જેના આદિ પ્રણેતા કબીર સાહેબ કહેવાય. મારી દૃષ્ટિએ સૂફીવાદ અને સંતવાદ એક જ સિક્કાની બે બાજુઓ કહેવાય. બન્નેની સામ્યતા જોઈએ.

1. બન્ને એકેશ્વરવાદી છે.
2. બન્ને નિરાકારવાદી હોય છે. મૂર્તિપૂજાનો વિરોધ બન્નેમાં છે.
3. બન્ને નાત-જાતના ઊંચનીચના ભેદને ન સ્વીકારનારા હોય છે.
4. બન્ને ઉપાસના-ભક્તિ-સમજણપૂર્વકના જ્ઞાનને માનનારા હોય છે.
5. બન્ને કર્મકાંડવાદ, પુરોહિતવાદ, વચેટિયાના વિરોધી હોય છે.
6. બન્ને ગુરુવાદી ખરા, પણ સદ્ગુરુવાદી, કંઠીવાદી નહિ, સદ્ગુરુવાદ જ્ઞાન માટે હોય છે જ્યારે કંઠીવાદ વાડાબંધી માટે હોય છે. સૂફી અને સંતને વાડો ન હોય.
7. બન્ને શ્રદ્ધા અને ઈમાનના ચુસ્ત હિમાયતી પણ અંધશ્રદ્ધાના વિરોધી હોય છે.
8. બન્ને અંતર્મુખી ઉપાસના કરનારા, બાહ્ય ભટકવાને અસ્વીકાર કરનારા હોય છે.
9. બન્ને જ્ઞાતિભેદ વિના સૌને સ્વીકારનારા ઉદારમતવાદી હોય છે.

આવી ઘણીબધી સામ્યતા સૂફીવાદ અને સંતવાદમાં હતી. મારી દૃષ્ટિએ ભારતનો સંતમાર્ગ ઇસ્લામથી પ્રભાવિત થયો.

ત્યારે ભારતની ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક સ્થિતિ કેવી હતી?

1. લોકો બહુદેવવાદી તથા પ્રકૃતિપૂજા કરતા હતા. જેમાં નદી-પર્વત, સૂર્ય-ચંદ્ર, નક્ષત્રો, વૃક્ષો, પશુઓ (ગાય—નાગ વગેરે)ની પૂજા થતી

હતી.

2. પૂજા પુરોહિતોને આધીન હોવાથી અને પુરોહિતોની તેમાં આજીવિકા હોવાથી પૂજા બહુ ખર્ચાળ, ઘણી સામગ્રીવાળી, ઘણાં વિધિવિધાન વાળી થતી રહેતી.

3. સૌને સરખો અધિકાર ન હતો, અમુક વિધિઓ માત્ર બ્રાહ્મણો જ કરી શકતા, અમુક ક્ષત્રિયો કરી શકતા, શૂદ્રો લગભગ બધા ધાર્મિક અધિકારોથી વંચિત હતા.

4. ઘણા ભગવાનો, દેવો વગેરે હોવાથી પરસ્પરમાં વિખવાદ તથા સર્વોચ્ચ હોવાનો દાવો પ્રત્યેક ગુરુલોકો કરતા. પ્રજા ગૂંચવાઈ ગયેલી રહેતી.

5. ઘણા સંપ્રદાયો થઈ ગયા હોવાથી જ વિભાજન જ વિભાજન થતું. જેનાથી પ્રજા દુર્બળ થતી.

6. વર્ણવાદ અને જ્ઞાતિવાદની કટરતાથી શૌર્યનું ક્ષેત્ર માત્ર ક્ષત્રિયો સુધી જ સીમિત થઈ ગયું હતું. તેથી યોદ્ધાઓની ટકાવારી બહુ થોડી રહેતી. જે થોડાઘણા યોદ્ધાઓ (ક્ષત્રિયો) હતા તે પણ અંદરોઅંદર લડતા રહેતા તેથી વિભાજનમાં પણ વિભાજન થતું જેથી પૂરી પ્રજા અને રાષ્ટ્ર દુર્બળ થતું હતું.

7. ઘણા ભગવાનો, ઘણા દેવો, અને પ્રકૃતિપૂજાના કારણે પ્રજામાં સ્થિર અને દૃઢ ભક્તિ ન રહેતી, લોકો ઇષ્ટદેવને બદલ બદલ કરતા.

8. આટલું થોડું હોય તેમ માણસોને ભગવાન માની લેવાની પ્રથા ચાલુ થઈ ગઈ હતી. કોઈ ને કોઈ માણસ સર્વોચ્ચ પૂજ્ય થઈ જતો. તેને જ ભગવાન માનીને તેને તેના વંશજોને ભગવાન તરીકે લોકો પૂજવા લાગ્યા હતા. આ રીતે બ્રહ્મપૂજા અને દેવપૂજાની જગ્યાએ માનવ ભગવાનપૂજા ચાલુ થઈ ગઈ હતી.

9. આવા માણસ ભગવાનોમાં કેટલાક તીવ્ર ત્યાગમાર્ગી હતા જેથી, પત્નીત્યાગ, સંસારત્યાગ, રાજત્યાગ, શસ્ત્રત્યાગ, કર્તવ્યત્યાગ જેવા આદર્શો ઊભા થયા હતા. આવા ભગવાનો પલાંડી વાળીને બેસતા અને લોકોને પણ પલાંડીઓ વાળવાનો આદર્શ આપતા. ધ્યાનમાર્ગ અને આંખો બંધ કરીને બાહ્યજીવન તથા ઘટનાઓની ઉપેક્ષા કરવા પ્રેરણા મળતી. તેમની સાથે ત્યાગી સાધુ-સાધ્વીઓનાં ટોળેટોળાં ફરતાં પણ એકે યોદ્ધો પેદા ન થતો, જો ત્યાગીઓની જગ્યાએ યોદ્ધા પેદા થયા હોત તો કદાચ આ દેશ ગુલામ ન થાત.

10. લોકો કોરા આત્મવાદી થવા લાગ્યા. માત્ર આત્માનું જ કલ્યાણ કરી લેવાનું. આ કલ્યાણ એટલે મોક્ષ-નિવારણ, બાકી દેહ, રાષ્ટ્ર, સમાજ, માનવતાની ઉપેક્ષા કરવાની પ્રેરણા અપાતી હતી.

11. વારંવારની લડાઈઓથી, સ્થાયી સહકારના અભાવથી લોકો વારંવાર હિજરત કરતા રહેતા, તેથી આર્થિક રીતે દુઃખી રહેતા. મુખ્ય ધંધો ખેતી તથા વ્યાપારનો હોવાથી જીવનની સ્થિરતા ન હોવાથી તથા વરસાદ-પાણીનો અભાવ હોવાથી લોકો ઘોર દરિદ્રતા ભોગવતા હતા.

12. છેક નીચેની વસ્તી લગભગ ભૂખમરો ભોગવતી હતી. આવાં અનેક કારણોથી લોકોની પરિસ્થિતિ બધી રીતે દુઃખદ હતી. આવી સ્થિતિમાં ઇસ્લામમાંથી પ્રેરણા લઈને તેની પ્રતિક્રિયા રૂપે ભારતમાં સંતમાર્ગ પેદા થયો. જેણે નીચેના લોકોની આર્થિક કે રાજકીય સ્થિતિ તો ન સુધારી, તે તેનું લક્ષ્ય જ ન હતું પણ તેણે લોકોને ઇસ્લામની આંધી સામે ટકી રહેવાનું બળ પૂરું પાડ્યું. ઇસ્લામનો ઇતિહાસ બતાવે છે કે જ્યાં જ્યાં ઇસ્લામ ગયો ત્યાં ત્યાં ધર્મોની બધી ઇમારતો ધ્વસ્ત કરી નાખી. માત્ર મસ્જિદના-મિનારા જ રહ્યા. ભારતમાં આવું ન થઈ શક્યું. તેમાં મહત્ત્વનું કારણ આ ‘સંતમાર્ગ’ હતો. ઉપરની કોમોના ચુસ્ત બ્રાહ્મણવાદી આચાર્યો, આ કામ કરી શક્યા ન હતા. તેમણે પોતાના ભવ્યાભિભવ્ય મઠો-મંદિરો બંધાવ્યાં, સોનાના ઢગલા ભેગા કર્યા. રાજભોગોથી ભગવાનને તૃપ્ત કર્યા. ભવ્ય જાહોજલાલી કરી, પણ આ નીચેની પ્રજાને હડધૂત કરવા સિવાય કશું ન કર્યું. જો આ સંતમાર્ગ ન હોત તો કદાચ આપણે આ નીચેની વિશાળ પ્રજાને ઇસ્લામના વિશાળ મુખમાં જતી રોકી શક્યા ન હોત. ખરા ધર્મરક્ષક આ સંતમાર્ગી સંતોને જ ગણવા જોઈએ.

આ પરંપરામાં જ્યાં કાશીમાં કબીર થયા તો પંજાબમાં ગુરુ નાનકદેવ થયા. આપણે હમણાં કબીરની ચર્ચા તો નહિ કરીએ પણ ગુરુ નાનકદેવજીની ચર્ચા કરીશું.

નાનકદેવજી

પંજાબમાં તલવડી શહેરમાં મહેતા કાલૂરામજી અને તેમનાં ધર્મપત્ની તૃપ્તાજી રહેતાં હતાં. તેમને ત્યાં 15 એપ્રિલ 1469, તે પ્રમાણે વૈશાખ સુદ ત્રીજ અને વિક્રમ સંવત 1526ના રોજ ગુરુ નાનકદેવજીનો જન્મ થયો હતો. કેટલાક લોકો આ તિથિમાં થોડો ફેરફાર માને છે. તેમના મત પ્રમાણે કાર્તિક સુદ પૂર્ણિમાના દિવસે તેમનો જન્મ થયો હતો.

પ્રાચીનકાળના લગભગ બધા મહાપુરુષોની જન્મતિથિ લખી હોતી નથી તેથી વિવાદ થતો રહે છે.

મહેતા કાલૂરામજી વૈશ્ય હતા તથા વ્યાપાર કરતા હતા તેથી છ વર્ષની ઉંમરમાં નાનકજીને મુનીમગીરી શીખવા માટે ગોપાલ પાંધે નામના શિક્ષક પાસે ભણવા મોકલ્યા. પણ થોડા જ સમયમાં ગોપાલ પાંધે સમજી ગયા કે આ કોઈ મહાન વિભૂતિ છે. તેને હું ભણાવું તેના કરતાં કોઈ વધુ જ્ઞાની શિક્ષક ભણાવે તો સારું. પાંધેના કહેવાથી કાલૂજીએ નાનકજીને પંડિત વ્રજલાલજી પાસે ભણવા મોકલ્યા. ત્યાં તેઓ ગીતાજીના પાઠ શીખવા લાગ્યા. એક વાર પિતાજી ક્યાંક ભ્રમણ કરવા નીકળ્યા હતા ત્યાં તેમણે જોયું કે પુત્ર નાનકજી તો બધા વિદ્યાર્થીઓને ગુરુની માફક ભણાવી રહ્યો છે. તેમને નવાઈ લાગી. નાનકજીએ પિતાજીને ગીતાજીના સાત શ્લોકો કહી સંભળાવ્યા.

ફારસી ભાષાનું શિક્ષણ

પિતા કાલૂજીને બાળક નાનકજીને વધુ ભણાવવાની ઇચ્છા થઈ. તેમની ઇચ્છા હતી કે નાનકજી એવું કાંઈક ભણે કે જેથી મોટો થઈને બે પૈસા કમાઈ શકે. ત્યારે બાદશાહી ચાલતી હતી તેથી સરકારી કામકાજની ભાષા અને લિપિ ફારસી હતી. તેથી તેમને ફારસી ભણાવવાનું નક્કી થયું. પિતાજીએ નાનકજીને ફારસી ભણવા માટે એક મૌલવી પાસે મોકલ્યા. ઇસ્લામની વ્યવસ્થા પ્રમાણે મસ્જિદનો મૌલવી નમાજ તો પઢાવે છે, પણ સાથે સાથે શિક્ષણ પણ આપે છે. ત્યારે ફારસીનું શિક્ષણ આજની અંગ્રેજીની માફક માન-મોભાનું સૂચક અને નોકરીની લાયકાતનું પ્રમાણ મનાતું હતું. જેને ફારસી ન આવડે તેને લગભગ અભણ જેવા માનવામાં આવતા. રાષ્ટ્ર જ્યારે વિદેશી સત્તાનું ગુલામ થાય છે ત્યારે ભાષાની દૃષ્ટિએ પણ તે ગુલામી ભોગવે છે. અર્થાત્ વિદેશી શાસકો પોતાની ભાષાને લોકભાષા, શિક્ષણભાષા તથા રાજભાષા બનાવી દેતા હોય છે. માત્ર ગામડાના અશિક્ષિત લોકો જ પોતાની જૂની માતૃભાષા બોલતા રહે છે. ધીરે ધીરે તેમાં પણ વિદેશી ભાષાના શબ્દો પ્રવેશવા લાગે છે. આવા ગામડિયા લોકો પોતાની જૂની ભાષા બોલતાં આત્મહીનતા અનુભવે છે, અને વિદેશી ભાષા બોલતા લોકોને અહોભાવથી જોયા કરતા હોય છે. નાનકજીએ મૌલવી પાસેથી ફારસી ભાષાનું અધ્યયન કર્યું પણ થોડા જ સમયમાં મૌલવીને પણ ખ્યાલ આવી ગયો કે આ છોકરો કોઈ દૈવી આત્મા લાગે છે.

હવે નાનકજીને પંદર વર્ષ થઈ ગયાં હતાં. તેમણે ત્રણ વર્ષ પાંધે પાસેથી માતૃભાષા શીખી, પછી ત્રણ વર્ષ પંડિતજી પાસેથી સંસ્કૃત શીખી જેમાં વેદ-શાસ્ત્રનો સાર શીખી લીધો અને પછી ત્રણ વર્ષ મૌલવી કુતબુદ્દીન પાસેથી ફારસી શીખ્યા. ભણતી વખતે પ્રતિભાશાળી છાત્ર શિક્ષક પાસેથી માત્ર જ્ઞાન જ નથી પ્રાપ્ત કરતો પણ શિક્ષકનું ચારિત્ર્ય પણ ભણતો હોય છે, શિક્ષકની રહેણીકરણથી પણ તે પ્રભાવિત થતો હોય છે.

જનોઈ

હવે નાનકજી ઉંમરલાયક થયા હોવાથી, તત્કાલીન રિવાજ પ્રમાણે તેમને યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર કરાવવામાં આવ્યા. પણ નાનકજીએ જનોઈનો આધ્યાત્મિક અર્થ કર્યો. જેમાં દયાની કપાસ હોય, તેમાંથી સંતોષનું સૂતર બનાવાય, તેમાં ગાંઠ લગાવીને તેની જનોઈ બનાવીને પહેરવામાં આવે તો માણસ ધન્ય થઈ જાય. પ્રથમથી જ તેમનો દૃષ્ટિકોણ આધ્યાત્મિક ભાવવાળો રહ્યો હતો.

ભેંસો ચરાવી

નાનકજીનું મન સંસારમાં લાગતું નહોતું તેથી એકાંતમાં બેસી રહેતા. તેમની અકર્મણ્યતાથી કંટાળીને પિતાજીએ તેમને ભેંસો ચારવાના કામમાં જોતરી દીધા. ભેંસો ચારતાં ચારતાં ઘણો સમય વીતી ગયો. ત્યારે અને આજે પણ પંજાબમાં ભેંસો રાખવાનો રિવાજ ઘણો છે. એક દિવસ એક ખેડૂતના લીલા ખેતરમાં ભેંસો પેસી ગઈ અને બધું ચરી ગઈ તેથી ખેડૂતે રાયબુલારની પાસે ફરિયાદ કરી. પણ જ્યારે તપાસ કરી તો જાણવા મળ્યું કે ખેતરો તો લીલાંછમ છે. કશો બગાડ થયો નથી.

જુદા જુદા કામમાં

અંતમાં, એક દિવસે પિતાજીએ નાનકજીને ભેંસો ચારવાના કામમાંથી છૂટા કરીને ખેતીના કામમાં લગાવી દીધા. નાનકજીએ ખેતીનો પણ

આધ્યાત્મિક અર્થ કર્યો. પિતાજી થાકી ગયા. છેવટે તેમણે નાનકજીને દુકાન ઉપર બેસાડી દીધા. હવે નાનકજી દુકાન ચલાવવા લાગ્યા. તેમણે તેનો પણ આધ્યાત્મિક અર્થ કર્યો. અને સાચી દુકાન તથા સાચો સોદો તો પરમાત્માના નામનો જ હોઈ શકે તેવું જણાવ્યું. પછી તેમને ઘોડાના સોદાગર થવા પ્રેરિત કર્યા. ત્યારે પંજાબમાં ઘોડાઓનું પ્રચલન બહુ હતું. સુખી લોકો સવારી માટે ઘોડો જરૂર રાખતા. આ ધંધામાં દેશ-વિદેશ ફરવાનું થવા લાગ્યું. પણ નાનકજી આ ધંધામાં પણ સફળ ન રહ્યા. તેથી તેમને નોકરી કરવાનું સૂચવ્યું. તેમાં પણ તેમનું મન લાગ્યું નહિ. પિતાજીને થયું કે જરૂર આને કોઈ રોગ થયો છે. ઉંમરલાયક થયેલો છોકરો નોકરી-ધંધો ન કરે અને કમાય નહિ તો પિતાને દુઃખ થાય. કમાતો પુત્ર જ વહાલો લાગે. છેવટે એક વૈદરાજને બતાવ્યો કે જુઓ તો ખરા આને શું થયું છે? ખરેખર નાનકજી બીમાર હતા જ નહિ, પણ પરમેશ્વરે તેમને જ્યાં ગોઠવવાનું નિર્ધારણ કર્યું હતું તે જગ્યા હજી તેમને મળી ન હતી. આમ જુઓ તો લગભગ પ્રત્યેક વ્યક્તિને ક્યાં ગોઠવાવું અને શું કરવું એ જન્મજાત નિર્ધારણ હોય છે. માતા-પિતા, વડીલો પોતપોતાની રુચિ પ્રમાણે પુત્રને ગોઠવવા માગતાં હોય છે. જેમાં ઘણી સફળતા પણ મળતી હોય છે. પણ કોઈ જુદા જ ચોકઠાનો જીવાત્મા હોય તો લાખ પ્રયત્નો કરીને પણ તેમના ચોકઠામાં ગોઠવાઈ શકતો નથી, કદાચ આને જ નસીબ કહેવાતું હશે!

કાલૂરામજીએ ફરીથી તેમને ધંધે લગાડવા માટે પ્રયત્નો કર્યા. રોજી વિનાનો યુવાન દીકરો માત્ર આહારની દૃષ્ટિએ જ ભારરૂપ નથી બનતો, આબરૂની દૃષ્ટિએ પણ તે ભારરૂપ બનતો હોય છે. કારણ કે આવા છોકરાને કોઈ કન્યા નથી આપતું હોતું. કન્યા ન મળવી એ પણ આબરૂદાર માણસ માટે ત્રાસરૂપ થઈ જતું હોય છે. કન્યાની લેવડદેવડથી પણ વ્યક્તિની આબરૂનું માપ નીકળતું હોય છે.

સાચો સોદો

ભાઈ બાલા અને નાનકજી બન્ને સોદો કરવા લાહોર તરફ જઈ રહ્યા હતા તેવામાં રસ્તામાં તેમણે એક સાધુઓની મંડળી જોઈ. સાધુઓ પાસે કશું ખાવાનું હતું નહિ. તેથી નાનકજીએ ભાઈ બાલા પાસેથી વીસ રૂપિયા લઈને તેનું સીધું મંગાવ્યું અને બધાને પ્રેમથી જમાડ્યા. સાધુ તૃપ્ત થઈ ગયા. કોઈ નિર્દોષ વ્યક્તિની તૃપ્તિથી મોટું કોઈ પુણ્ય નથી. નાનકજીએ આને “સચ્ચા સૌદા” કહ્યું. આ જ ખરો સોદો છે. આજે પણ ચૂહડકા ગામની પાસે આ જગ્યાએ “સચ્ચા સૌદા” ગુરુદ્વારા ભક્તોને પ્રેરણા આપે છે કે જો જો હો સાચો સોદો કરજો. પાછા તલવંડી ગયા અને કાલૂરામજીને જ્યારે બધી ખબર પડી ત્યારે તે બહુ જ નારાજ થયા, પણ રાયે બુલારે કાલૂરામજીને સમજાવ્યું કે આ તો ખુદાનો માણસ દેખાય છે. હવે તેને કદી પણ ફટકારશો નહિ, જે નુકસાન કરે તે હું આપી દઈશ. અંતે થાકીને નાનકજીને સુલતાનપુર પોતાના સગા પાસે મોકલી દીધા. અનુત્પાદક જમીન, વાંઝણી ગાય અને બેકાર હોવા છતાં ઊંઘાં કામ કરનાર પુત્રને લોકો ગમે ત્યાં ગોઠવી દેવા ફાંફાં મારતા હોય છે. ખોટો રૂપિયો જેમ પાછો આવે તેવી દશા તેમની થતી હોય છે.

મોદીખાનું

સુલતાનપુરમાં તેમનાં બહેન-બનેવીએ તેમને મોદીખાના ઉપર બેસાડ્યા. તેમાં પણ વાયક બોલવાનાં હોય, તેની જગ્યાએ નાનકજી “તેરા, તેરા” કહેતા રહેતા. જ્યારે લોકોએ ચોખવટ કરવા કહ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું કે:

નાનકુ તેરા વાણિઆ, તૂ સાહિબુ મૈં રાશી! અર્થાત્ હે પ્રભો, નાનક તો તારો વાણિયો છે. તું સાહેબ છે અને હું રાશી એટલે તુચ્છ માણસ છું. આ મોદીખાનું તારું જ છે એટલે તેરા તેરા બોલતો રહું છું.

વિવાહ

હવે નાનકજી 18 વર્ષના થયા હતા. બહુ મોટી ઉંમર સુધી કુંવારા રહેવું ઠીક નહિ, જો યોગ્ય કન્યા મળતી હોય અને સામર્થ્ય હોય તો વ્યક્તિએ 25 વર્ષ પહેલાં જ લગ્ન કરી લેવાં જોઈએ. મૂલચંદ ખત્રીની દીકરી સુલક્ષણીની સાથે તેઓનાં લગ્ન જેઠ મહિનાની 24મી સંવત 1544ના રોજ ધૂમધામથી થઈ ગયાં. હવે ગુરુદેવ નાનકજી ગૃહસ્થાશ્રમી થઈ ગયા.

2. ઘરસંસાર અને ભ્રમણ

જીવનમાં કેટલીક ઘટનાઓ ભાવુકજનોને ભારે વળાંક લાવી દેતી હોય છે. જે લોકો લાગણીહીન છે તેમને ઘટનાઓની અસર થતી નથી હોતી, પણ જે ભાવનાશીલ હોય છે તેમને ભારે અસર થતી હોય છે. આવું જ નાનકજીના જીવનમાં થયું. તેઓ રોજ વેઈ નદીમાં સ્નાન કરવા જતા. એક દિવસ ડૂબકી મારી તો બહાર જ ન આવ્યા. કાંઠેના માણસો ગભરાયા, ચારે તરફ દોડાદોડી થઈ ગઈ. અંતે નવાબને ખબર પડી. નવાબે મોદીખાનાનો હિસાબ ચેક કર્યો તો પૈસા વધારે નીકળ્યા, એટલે એટલું તો નક્કી થયું કે પૈસાની ઉચાપત કરીને માણસ ગાયબ થયો નથી. ધનમોરલ વ્યક્તિના ભવિષ્યને ઉજજવળ બનાવે છે. થોડી વારમાં સમાચાર મળ્યા કે નાનકજી તો નદીના કિનારે બેઠા છે. સૌ ભેગા થઈ ગયા. નવાબ પણ આવ્યા, નવાબે ફરીથી મોદીખાનું ચાલુ કરવા આગ્રહ કર્યો, પણ નાનકજી ન માન્યા. તેમણે ફકીરી ચૌલા પહેરી લીધો અને સ્મશાનઘાટ ઉપર જઈને બેઠા અને મૌન ધારણ કરી લીધું. માત્ર આટલું જ બોલતા કે:

“ના કોઈ હિન્દુ ના કોઈ મુસલમાન” લોકોને થયું કે કંઈક વળગાડ વળગ્યો છે.

અંતે ગામનો કાજી આવ્યો અને “ના કોઈ હિન્દુ ના કોઈ મુસલમાન” વાક્ય સાંભળ્યું તો તેને મુસલમાનની નિંદા લાગી. તેણે નવાબના કાન ભંભેર્યા. નવાબે નાનકજીને બોલાવીને ચોખવટ માગી. આ વખતે તેમણે જે મુસલમાનની ગુણલક્ષી વ્યાખ્યા કરી છે તે એકેએક મુસલમાનને યાદ રાખવા જેવી તથા સમજવા જેવી છે. ગુરુજીએ સાચા મુસલમાનની વ્યાખ્યા કરી. માત્ર દાઢી જેવાં બાહ્ય લક્ષણોથી મુસલમાન થવાય નહિ. પણ આટલા આટલા ગુણો હોય તો જ મુસલમાન થવાય તેવું સમજાવ્યું.

એવામાં નમાજનો સમય થયો. વિશ્વભરમાં કદાચ એક મુસલમાન જ એવા હોય છે કે પાંચ વાર નમાજ પઢનારા સમય થતાં જ, જ્યાં હોય ત્યાં જેવી હાલતમાં હોય તેવી હાલતમાં નમાજ પઢતા હોય છે. નવાબ અને કાજી બન્ને મસ્જિદમાં નમાજ પઢવા ગયા તો સાથે નાનકજીને પણ લઈ ગયા. સાથે ઊભા કરી દીધા. પેલા બન્નેએ નમાજ પઢી પણ નાનકજી ઊભા જ રહી ગયા. નમાજ પૂરી થયા પછી કાજીએ ઊભા રહી જવાનું કારણ પૂછ્યું તો કહ્યું કે કોઈ મુસલમાન હોય તો તેની સાથે નમાજ પઢું ને? તમે તો મનથી ઘરમાં વિચારેલી ઘોડીના બચ્ચામાં ફરતા હતા. તમને ચિંતા હતી કે ક્યાંય ઘોડીનું બચ્ચું કૂવામાં ન પડી જાય. કાજી હસ્યા. વાત તો સાચી હતી. અને નવાબનું મન કાબુલમાં ઘોડા ખરીદતું હતું. આ રીતે બન્નેનાં મન તો બહાર ભટકતાં હતાં. બન્નેએ નાનકજીને નમસ્કાર કર્યા અને સમજી ગયા કે આ ખુદાનો સાચો બંદો છે.

બે પુત્રો અને ભ્રમણ

લગ્ન થયા પછી નાનકજીને બે પુત્રો થયા હતા. એક શ્રી ચંદ્રજી, અને બીજા લક્ષ્મીદાસજી. બન્ને પુત્રો અને પત્ની સુલક્ષણાજીને પોતાની બહેન નાનકીના ત્યાં મોકલી દીધાં અને પોતે ફરી પાછા સ્મશાનઘાટ ઉપર કફની પહેરીને બેસી ગયા. તેમને સમજાવવાનો ભારે પ્રયત્ન થયો પણ તે ઘરે પાછા ન આવ્યા. એક મુસલમાન સાથીદાર મરદાના મરાસીને સાથે લઈને ભ્રમણ કરવા નીકળી પડ્યા. સંસ્કૃત ભાષામાં એક શબ્દ છે “પરિવ્રાજક” અર્થાત્ જે સર્વસ્વ ત્યાગીને અર્કિંચન થઈને ભ્રમણ કરવા નીકળી પડનારો. નાનકજી પરિવ્રાજક થઈ ગયા. જે લોકો મઠ-આશ્રમ-ડેરા વગેરેની સંપત્તિની જાહોજલાલી જોઈને સાધુદીક્ષા લેતા હોય છે તે વસ્ત્રથી તો સાધુ થતા હોય છે, પણ સાચા પરિવ્રાજક નથી થઈ શકતા હોતા. પરિવ્રાજકને જે જ્ઞાન-અનુભવ ભ્રમણથી થાય તે તૈયાર ભાણે કોઈ મઠ કે ડેરામાં બેસી જનારને ન થાય.

નાનકજી અને મરદાના બન્ને સાથે ને સાથે ભ્રમણ કરતા રહ્યા. તિબેટથી લઈને લંકા સુધી અને છેક અરબદેશોથી માંડીને થાઈલેન્ડ સુધી તેમણે પગપાળા ભ્રમણ કર્યું. એ જમાનામાં જ્યારે કશી જ સગવડ ન હતી ત્યારે માત્ર ઈશ્વર ભરોસે આ ભ્રમણ થતું રહ્યું અને સત્યધર્મનો પ્રચાર થતો રહ્યો. ત્યારે ચારે તરફ અંધકાર જ અંધકાર હતો. ધાર્મિક અંધકાર અને રાજકીય અંધકાર પ્રજાને ભયંકર દુઃખો આપતો હતો. તે બધાનો અનુભવ તેમણે કર્યો.

ભ્રમણ કરતાં કરતાં તે સૈદ્ધપુર પહોંચ્યા. આ ગામથી તેમની પ્રસિદ્ધિ નાનક નામથી થઈ. તે આખો દિવસ ઈશ્વરનું નામસ્મરણ કર્યા કરતા. ગામથી દૂર ક્યાંક યોગ્ય જગ્યાએ બેસી જતા. લોકો ભોજનની વ્યવસ્થા કરી દેતા અને સત્સંગ કરતા.

એક વાર એવું બન્યું કે પઠાણ રાજાનો દીવાન મલિક ભાગોએ પોતાના ઘરે બ્રહ્મભોજનનો કાર્યક્રમ રાખ્યો હતો. સેંકડો બ્રાહ્મણો આ ચોરાશી બ્રહ્મભોજનમાં જમવા આવ્યા. ઘીથી લચપચતાં પકવાન બન્યાં હતાં. બધા બ્રાહ્મણો દક્ષિણા સાથે બ્રહ્મભોજન કરી રહ્યા હતા. પણ નાનકજી ક્યાંય દેખાતા ન હતા. નાનકજીના ન આવવાથી મલિકને પોતાનું અપમાન લાગ્યું. તેમણે નાનકજીને બોલાવવા નોકર મોકલ્યો. નાનકજીએ ભોજન પોતાની પાસે લઈ આવવાનું કહ્યું. ભોજનનો થાળ લઈને મલિક પહોંચ્યો. તેવામાં ગરીબ ખેડૂત ભાઈ લાલો પણ આવ્યો. તે પણ બાજરીનો લુખ્ખો રોટલો લઈને આવ્યો હતો. ગુરુજીએ બન્ને હાથમાં મલિકનું અને લાલોનું ભોજન લઈને જોરથી દબાવ્યું તો મલિકના મિષ્ટાન્નમાંથી રક્તધારા નીકળી અને લાલોના રોટલામાંથી દૂધની ધારા નીકળી. નાનકજીએ મલિકને કહ્યું કે, “તારું અન્ન ગરીબો ઉપર કરેલા જુલ્મોથી કમાયેલું છે તેથી રક્ત નીકળે છે. અને આ લાલો ખેડૂતનું અન્ન પરસેવાની સાચી કમાણીનું છે તેથી તેમાંથી દૂધની ધારા નીકળે છે. આ જ કારણસર હું તારે ત્યાં જમવા આવ્યો નહોતો. જેણે ઈશ્વરસ્મરણ કરવું હોય તેણે અનીતિની કમાણી કરતા ધનવાનોના માલમલિદા ત્યાગવા જોઈએ. અને હક્કની કમાણીવાળા લોકોનું અન્ન ખાવું જોઈએ.” મલિક સમજી ગયો. તેણે માથું નમાવ્યું અને ચાલતો થયો. મોટા મોટા મંડપોનાં ભવ્ય સિંહાસનો ઉપર બેસીને હજારો પ્રવચનો કરવાથી જે ઉપદેશ ન આપી શકાય તે નાનકજીએ એક ઘટનામાત્રથી આપી દીધો. હવેથી ગરીબ માણસોને નહિ સતાવવાની પ્રતિજ્ઞા લઈને મલિક ભાગો ચાલતો થયો. ગરીબ પણ નેક કમાણી કરતા લાલોનું ભોજન કરીને ગુરુજીએ તેનું સન્માન કર્યું.

અભડાઈ ગયા

મલિકના ભોજનનો અસ્વીકાર કરવાથી બ્રાહ્મણ પંડિતોએ હાહાકાર મચાવ્યો. ઊંચા પરિવારનો બાળક થઈને નીચ લોકોના ઘરનું ભોજન કર્યું. ધિક્કાર છે. અભડાઈ ગયો. વગેરે જ્યારે કોઈ સક્રિય સુધારક રૂઢિવાદીઓ વચ્ચે નવો ચીલો પાડે છે ત્યારે તેના પ્રત્યે જુનવાણી લોકોનો કોપ ભભૂકી ઊઠતો હોય છે. આ કોપ અને કડવાં નિંદાવચનો સહન કરવાં એ સુધારક સંતોનાં પ્રથમ લક્ષણો છે. રૂઢિવાદીઓની ગાળો ખાધા વિના સક્રિય સુધારો ન થઈ શકે.

એક મહિનો સૈદપુર રહીને મરદાનાના કહેવાથી નાનકજી પાછા પોતાના વતન તલવંડી ગયા. અને ગામ બહાર એક કૂવા ઉપર આસન જમાવ્યું. માતા-પિતા વગેરે મળવા આવ્યાં. સૌએ ઘરે આવીને ઘરમાં રહેવાનો તથા બાળ-બચ્ચાંનું પોષણ કરવાનો આગ્રહ કર્યો. પણ નાનકજી માન્યા નહિ. જેણે હજારોનો ઉદ્ધાર કરવો હોય તેણે કોઈ વાર થોડાંકનો ત્યાગ કરવો પણ જરૂરી થઈ જતો હોય છે. જો થોડાકમાં જ ચોંટી રહે તો વિશાળતા પ્રાપ્ત ન કરી શકાય.

તલવંડીથી નીકળીને નાનકજી અને મરદાના બન્ને રાવી નદી પાર કરીને મુલતાન તરફ નીકળી ગયા. એક ગામમાં એક ધાર્મિક દેખાવવાળા ઠગ માણસને ઠાગાઈનો ધંધો છોડીને સાચા રસ્તે જીવવાનો ઉપદેશ આપ્યો. ઘણા લોકો ધર્મનો અંચળો ઓઢીને લોકોને ઠગવાનું કામ કરતા હોય છે. ઠગવાની જ આજીવિકા થઈ જવાથી તે રીઢા અપારધી થઈ જતા હોય છે. પછી તેમને પાપનો ભય રહેતો નથી. તેમનો ઉદ્ધાર કોઈ સમર્થ મહાપુરુષ જ કરી શકતો હોય છે.

અહીંથી ચાલીને નાનકજી પાકપટનના ફકીર શેખ બ્રહ્મ પાસે પહોંચ્યા. ફકીર સાથે ધર્મચર્ચા કરી અને ત્યાંથી કુરુક્ષેત્ર પહોંચી ગયા. યાદ રહે આ સમયમાં પંજાબ-સિંધ ઉપર મુસલમાનોની રાજસત્તા સ્થપાઈ ચૂકી હતી એટલે ફકીરો, કાજીઓ, મૌલવીઓ વગેરેની બોલબાલા થઈ ગઈ હતી. નાનકજી અને મુસલમાન મરદાના હિન્દુ-મુસ્લિમના ભેદભાવ વિના બધી જગ્યાએ ફરતા હતા.

કુરુક્ષેત્રમાં સૂર્યગ્રહણનો મેળો લાગ્યો હતો. નાનકજી સરોવરના કિનારે પડાવ નાખીને રહેવા લાગ્યા. અને પંડિતોની સાથે ધર્મચર્ચા કરતા રહ્યા.

કુરુક્ષેત્રથી નાનકજી કરનાલ આવ્યા. અહીં એક સૂફી ફકીર શેખ કલંદરઅલી રહેતા હતા. તેમની સાથે ચર્ચા કરીને ફકીરી અને કલંદરનો અર્થ સમજાવ્યો. કરનાલથી નાનકજી પાણીપત પહોંચ્યા. અહીં શેખ તાહિરઅલી ફકીર રહેતા હતા. તેમની સાથે ધર્મચર્ચા કરી, અહીંથી હરિદ્વાર પધાર્યા.

જલમાં જળ

હરિદ્વારમાં ગંગાજીમાં કેડ સુધી જળમાં ઊતરીને પંડિતો પૂર્વ દિશામાં સૂર્યને ખોબા ભરી ભરીને જળ આપતા હતા. નાનકજી પણ જળમાં

ઊતરીને પશ્ચિમ દિશા તરફ ખોબા ભરી ભરીને જળ આપવા લાગ્યા. પંડિતોને નવાઈ લાગી કે આ કોણ માણસ છે જે ઊલટું કામ કરે છે. પંડિતો ચર્ચા કરવા આવ્યા, તો નાનકજીએ પૂછ્યું કે “તમે કેમ પાણીના ખોબા ભરીભરીને આપી રહ્યા છો?” તો કહે કે, “પિતૃઓનું તર્પણ કરી રહ્યા છીએ. પૂર્વ દિશાના સૂર્યને જળ આપવાથી પિતૃઓને અર્ધ્ય મળી જાય છે” પંડિતોએ કહ્યું. નાનકજી બોલ્યા કે “હું પણ મારાં ખેતરોને પાણી આપું છું. મારાં ખેતરો પશ્ચિમ દિશામાં છે તેથી પશ્ચિમ દિશા તરફ ખોબા ભરી ભરીને પાણી ઢોળું છું.” પંડિતો હસી પડ્યા. અહીં આપેલું પાણી ખેતરો સુધી પહોંચતું હશે? નાનકજીએ કહ્યું કે, “તો પછી અહીં આપેલું જળ છેક દૂર સ્વર્ગમાં પિતૃઓને પહોંચતું હશે?” પંડિતોની આંખ ઊઘડી ગઈ. ઘણાં કર્મકાંડો આંખ મીંચીને લોકો કરતા હોય છે. પણ તેનો સાચો ભાવ સમજતા નથી હોતા. નાનકજીએ સાચું તર્પણ શિખવાડ્યું. સંતમાર્ગમાં કર્મકાંડો વધારે હોતાં નથી.

હરિદ્વારથી નાનકજી દિલ્લી પહોંચ્યા અને યમુનાકિનારે આસન લગાવ્યું ત્યારે સિકંદર લોદી બાદશાહ હતો. તે મહા અત્યાચારી હતો. ધર્માધ હતો. હિન્દુઓના ઉપર ત્રાસ ગુજારતો હતો. જબરદસ્તી હિન્દુઓને મુસલમાન બનાવતો હતો. તેણે પોતાના કાજીને નાનકજીની પાસે મોકલ્યો. કાજી ગુરુજીથી બહુ પ્રભાવિત થયો. તેણે બાદશાહને નાનકજીની મહત્તા સમજાવી. બાદશાહ પોતે દર્શન કરવા આવ્યો. નાનકજીએ જુલ્મ નહિ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો. ત્યારે સિકંદર લોદીએ સેંકડો સાધુ-સંતોને જેલમાં પૂરી દીધા હતા અને સૌની પાસે ચક્કી પિસાવતો હતો. નાનકજીએ બધાને જેલમાંથી છોડાવ્યા અને બાદશાહને ફરીથી આવા નિર્દોષ સાધુ-સંતોને જેલમાં નહિ પૂરવાનો ઉપદેશ આપ્યો.

દિલ્લીથી નાનકજી મથુરા-વૃન્દાવન ગયા. લોકો અહીં કૃષ્ણલીલા કરતા રહે છે. શ્રીકૃષ્ણે જે યુદ્ધો કર્યા અને અસુરોનો નાશ કર્યો તેની લીલાઓ પ્રાયઃ નથી કરતા પણ ગોપીઓની સાથે જે જે લીલાઓ કરી તે લીલાઓને વધુ શૃંગારિક રૂપ આપીને લીલા કરતા હોય છે. નાનકજીએ કહ્યું કે કામોત્તેજક લીલાઓ ન કરવી જોઈએ. લોકોનું પતન થાય તેવી લીલાઓ ન કરવી જોઈએ. વીરતા અને બહાદુરી વધે તેવી લીલાઓ કરવી જોઈએ.

મથુરા વૃન્દાવનથી નાનકજી પીલીભીનમાં આવેલા ગોરખમત્તા નામક સ્થાન ઉપર ગયા. અહીં ગોરખનાથ સાધુ રહેતા હતા તેમની સાથે ચર્ચા કરી. આ ચર્ચાથી નાથજી એટલા પ્રભાવિત થયા કે તેમણે ગોરખમત્તાનું નામ નાનકમત્તા રાખી લીધું. અહીં ભવ્ય ગુરુદ્વારા છે અને વૈશાખીના દિવસે મેળો ભરાય છે.

હવે નાનકજી કાશી પહોંચ્યા. કાશી પંડિતોની નગરી કહેવાય. પંડિતો સાથે ધર્મચર્ચા કરી નાનકજી પટના પહોંચ્યા. અને પછી ગયા પહોંચ્યા. નાનકજીએ સાચા પિંડદાનનો અર્થ સમજાવ્યો અને સમીપમાં આવેલા બોધીગયા ગયા. બુદ્ધને અહીં જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું. બોધીગયાથી નાનકજી કામરૂપ આસામ પહોંચ્યા. કામરૂપ જાદુતોનાનો દેશ. અહીંની સ્ત્રીઓ પુરુષોને વશમાં કરીને ધાર્યું કામ કરાવે છે. આમ જુઓ તો વિશ્વભરની બધી જ સ્ત્રીઓ આ જાદુ જાણે છે. જે કર્કશા અને પ્રતિગામી હોય છે તે જ આ કામ નથી કરાવી શકતી. કામરૂપમાં મરદાનાને એક સ્ત્રીએ ઘેટો બનાવી દીધો જ્યારે નાનકજીને ખબર પડી ત્યારે તેઓ તે સ્ત્રીના ઘરે ગયા. પેલી સ્ત્રીએ ગુરુજી ઉપર પણ પોતાનું જાદુ ચલાવ્યું પણ કશી અસર ન થઈ એટલે શરણમાં આવી અને મરદાનાને છોડી મૂક્યો, જાદુગરણી નાનકજીની શિષ્યા થઈ ગઈ!

કામરૂપથી ઢાકા અને ત્યાંથી ચિતાગોંગ પહોંચ્યા. અહીંનો રાજા ભક્ત થઈ ગયો. તેણે ધર્મશાળા બંધાવી. અહીંથી નાનકજી જગન્નાથપુરી પહોંચ્યા અહીં સમુદ્રકિનારે ગુરુજી બે મહિના રહ્યા અને નામસ્મરણનો ઉપદેશ આપ્યો.

૩. ગુરુજીનું ભ્રમણ ચાલુ

ભ્રમણથી મોટું કોઈ જ્ઞાનનું સાધન નથી. ભ્રમણ પણ કશી વ્યવસ્થા વિના અકિંચન—નિઃસ્પૃહ થઈને કરાય તો અનુભવોના ઢગલા થઈ જાય. અનુભવો જ સાચું જ્ઞાન છે. જે લોકો ભ્રમણ નથી કરતા અને કદાચ કરે છે તો પૂરી સગવડો સાથે કરે છે, તેમને દૈવી અનુભવો થતા નથી. જે લોકો ઘરમાં કે મંદિરોમાં જ પુરાઈ રહે છે અને ભ્રમણ નથી કરતા તેઓ પોથીપંડિત તો થઈ શકે છે, જીવનપંડિત નથી થઈ શકતા. પોથીપંડિત અને જીવનપંડિતમાં આકાશ-પાતાળનો ભેદ છે. પોથીપંડિતો પાસે રચેલાં શાસ્ત્રો તો છે પણ અનુભવો નથી હોતા. અનુભવો વિનાનું શાસ્ત્રજ્ઞાન ઘણી વાર અર્થનો અનર્થ કરનારું બની જતું હોય છે. જ્યારે જીવનપંડિતો પાસે અનુભવો જ અનુભવો હોય છે. જે લોકો શાસ્ત્રજ્ઞાન અને અનુભવો બન્નેનો મેળ કરે છે. તે ખરા પંડિત હોય છે.

નાનકદેવજી (જેમને હવે આપણે માત્ર ગુરુજી કહીશું) ફરતાફરતા કટક થઈને આગ્રા પહોંચી ગયા. અહીં માતા જસ્સી નામની સાધ્વી રહેતી હતી. તે સાધુ-સંતોની સેવા કરતી હતી. ગુરુજી તેના મંદિરમાં ઊતર્યા, જસ્સી રામચંદ્રજીની પૂજા કરતી હતી. તેણે ગુરુજીની ખૂબ સેવા કરી. ગુરુજીના પ્રભાવથી તેણે મૂર્તિપૂજા છોડી દીધી અને નામસ્મરણમાં લાગી ગઈ. જસ્સી અમર થઈ ગઈ. અહીં ‘માઈયાન’ ગુરુદ્વારા બન્યો છે.

ત્યારે અનેક ધંધાઓમાં પશુઓની માફક ગુલામોને ખરીદવા વેચવાનો ધંધો પણ ચાલતો હતો. બરેલી, બદાયૂં વગેરે ભાગોને રુહેલખંડ કહેવાય છે. અહીં ગુરુજી પણ ગુલામ થઈને વેચાઈ ગયા. અને ગુલામોના ભેગા રહેવા લાગ્યા. ગુરુજીના આચાર-વ્યવહારથી તેનો શેઠ એટલો પ્રભાવિત થયો કે તેણે બધા ગુલામોને મુક્ત કરી દીધા, અને ગુલામોનો ધંધો જ બંધ કરી દીધો. ધંધાની જીવન ઉપર બહુ મોટી અસર પડતી હોય છે. પાપનો ધંધો કરનાર સુખી ન હોય, તેનું કલ્યાણ ન થાય. પુણ્યનો ધંધો જ કલ્યાણકારી થતો હોય છે. અહીંથી ગુરુજી ફરતા ફરતા બહેન નાનકીના ઘરે પહોંચ્યા. અહીં પત્ની સુલક્ષણા અને બન્ને પુત્રો પણ હતા. બધાંને મળ્યા. સૌ રાજી થયાં. પતિને જોગીના રૂપમાં જોઈને પત્નીની મનોદશા કેવી થઈ હશે તે કલ્પના બહારની વસ્તુ કહેવાય. અહીંથી જન્મસ્થાન તલવંડી ગયા. અને માતા-પિતાને મળ્યા. સૌએ સલાહ આપી કે હવે પરિવારમાં રહો, ઘણું ભ્રમણ કરી લીધું, પણ ગુરુજી માન્યા નહિ, મરદાના પણ પોતાના પરિવારને સમજાવીને આવી ગયો અને બન્ને જણા નીકળી ગયા.

ફરી પાછા પાકપટન શેખ બ્રહ્મની પાસે ગયા, ખૂબ સત્સંગ-ચર્ચા થઈ. આ સ્થાનમાં એક ગુરુદ્વારાની રચના થઈ છે. અહીં મોટો મેળો ભરાતો હતો પણ હવે આ સ્થાન પાકિસ્તાનમાં ગયું છે.

જીવનમાં સૌને થોડાંઘણાં સંબંધીઓ હોતાં જ હોય છે. સગપણ અને સંબંધ કસોટી વિનાનું ન હોય. કસોટીમાં પણ ટકી રહે તે સાચું સગપણ અને સાચો સંબંધ કહેવાય. પણ મોટા ભાગે આ બન્ને કસોટીમાં ટકતાં નથી. તેથી લોકો હાલકાલક કરતાં રહે છે. એક નૂરી નામનો માણસ હતો. તેને કુષ્ઠ રોગ થઈ ગયો હતો. આ રોગ ભયંકર ચેપીલો હોય છે. નજીક જનારને વળગે અને તેનું જીવન પણ બરબાદ કરી દે. આ રોગના કારણે નૂરીનાં સગાં-સંબંધીઓએ તેને ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યો હતો. કોઈ તેની નજીક જવા તૈયાર નહોતું. તેની પ્યારી પત્ની પણ ઘૃણા કરીને સૌથી દૂર રહેતી. નૂરી ગામ બહાર દૂર એક છાપરી બનાવીને પડ્યો રહેતો, કોઈ દયાળુ તેને રોટલા-ટુકડા દૂરથી મૂકીને આવતા રહેતા. હવે તો કુષ્ઠરોગીઓની સંસ્થાઓ અને દવાઓ થઈ છે, મોટા ભાગે આ પ્રવૃત્તિ ગોરા લોકો ચલાવતા રહ્યા છે, હવે આપણે પણ આ પ્રવૃત્તિમાં લાગ્યા છીએ.

ગુરુજી ફરતાં ફરતાં દીવાલપુર કુષ્ઠીવાળી છાપરીએ પહોંચી ગયા. નૂરીએ બૂમ પાડીને દૂર રહેવા કહ્યું. “દૂર રહો નહિ તો મારો કુષ્ઠરોગ વળગશે.” કેટલાક ચેપી રોગવાળા રોગીઓ સજ્જન હોય છે. તે લોકોને સાવધાન કરી દૂર રાખતા હોય છે. તો કેટલાક આવા રોગને છુપાવીને લોકોમાં વધુમાં વધુ ભળવા પ્રયત્ન કરતા હોય છે.

ગુરુજી વાતને સમજી ગયા. નજીકના પીપળ નીચે તેમણે આસન જમાવ્યું. ઘણો સમય રહ્યા, નૂરીને આશ્વાસન અને પ્રભુસ્મરણ કરાવ્યું. તેનો રોગ મટી ગયો. ત્યાં ગુરુદ્વારા બન્યો. જે હવે પાકિસ્તાનમાં છે.

ત્યાંથી પાછા બહેન નાનકીના ત્યાં સુલતાનપુર આવ્યા. અહીંથી સાંઈ બુટ્ટન શાહને મળવા સતલજ નદી પાર કરીને એક પહાડી ઉપર

જ્યાં ફકીર રહેતો હતો ત્યાં પહોંચ્યા. સાંઈની મહિમા ઘણી હતી. વાઘ અને બકરીઓ અહીં સાથે રહેતી હતી. પાસે જ કિરતપુર ગામ હતું.

બુટ્ટન શાહે કહ્યું કે સતત ભ્રમણ કરવાથી નામસ્મરણ નથી થઈ શકતું તેથી એકાંતમાં રહો. સ્થાયી રહો. અહીં રહો. આપણે સાથે ભજન કરીશું. ગુરુજી માન્યા નહિ. અહીં પણ ગુરુદ્વારા બન્યો છે. ફકીરની દરગાહ પણ બની છે.

ફરી પાછા ભ્રમણ કરતા કરતા ભાઈ લાલોની પાસે પહોંચ્યા. જેના સુક્કા રોટલામાંથી દૂધની ધારા નીકળી હતી. લાલોને મળીને ગુરુજી સિયાલકોટની નજીક હમજા ગૌંસ નામના ફકીરને મળ્યા. આ ફકીર બહુ અભિમાની હતો. તેનાથી પૂરું શહેર ડરતું રહેતું હતું. શાપના દ્વારા બધાને નષ્ટ કરી દેવાની ધમકી આપતો રહેતો હતો. ગુરુજી તેની નજીક એક વૃક્ષ નીચે બેસી ગયા. આસન જમાવી દીધું.

ત્યારે અને અત્યારે પણ ઘણા સાધુ-ફકીરો ચમત્કારોના દ્વારા પોતાની ધાક જમાવતા હોય છે. અનુયાયીઓ અને લોકો તેમના ચમત્કારની વાતો ફેલાવતા રહે છે. તેથી ટોળેટોળાં ભેગાં થાય છે. મહાન થવા માટે ચમત્કાર બહુ ટૂંકો અને સફળ માર્ગ બની ગયો છે. ભલેને તે પાખંડ જ કેમ ના હોય.

પીર હમજા ચાલીસ દિવસના તપમાં બેઠો હતો. તે તપ પૂરું થાય ત્યારે પૂરું નગર સિયાલકોટ નષ્ટ થઈ જવાનું હતું. તેથી ગુરુજીને મળવાનો અસ્વીકાર કરી દીધો. ગુરુજીએ એવી પ્રાર્થના કરી કે બપોર થતાં થતાં પીર સ્વયં ગુફાની બહાર દોડતો આવ્યો. કારણ કે ગુફા તૂટી રહી હતી. પીરનો અહંકાર ઊતર્યો. તે શરણાગત થયો. તેનો ઉદ્ધાર કર્યો. આજે પણ ત્યાં પાકિસ્તાનમાં ગુરુદ્વારા છે.

અહીંથી ગુરુજી મિઠનકોટ ગયા. અહીં મિયાં મિઠે નામનો અહંકારી ફકીર રહેતો હતો. તે કહેતો ફરતો કે “બધા હિન્દુઓ નરકમાં જવાના છે. અને બધા મુસલમાન સ્વર્ગમાં જવાના છે.” સ્વર્ગ-નરક વિનાનો કોઈ ધર્મ નથી હોતો. હિન્દુઓ સ્વર્ગ-નરકનું નિર્ણાયક તત્ત્વ કર્મોને માને છે. મુસલમાનો ઇસ્લામ ઉપરના ઈમાનને સ્વર્ગનું કારણ અને નાઈમાનને નરકનું કારણ માને છે. ગુરુજીએ મિયાં મિઠાને સમજાવ્યું કે સ્વર્ગ-નરકનો કોઈ ઠેકેદાર નથી હોતો. એક પરમાત્માની સાચી ભક્તિ કરનારા સ્વર્ગમાં જાય છે. અલ્લાના ત્યાં કોઈ હિન્દુ-મુસલમાનનો ભેદ નથી. વગેરે.

ગુરુજી ફરતા ફરતા લાહોર પહોંચ્યા. અહીં દુનીચંદ નામનો એક ધનાઢ્ય શાહુકાર પોતાના પિતાનું શ્રાદ્ધ કરતો હતો. સેંકડો બ્રાહ્મણોની સાથે ગુરુજીને પણ જમવા બોલાવ્યા. ગુરુજીએ દુનીચંદને શ્રાદ્ધનો સાચો અર્થ સમજાવ્યો. દુનીચંદ શિષ્ય થઈ ગયો. પોતાના ઘરને ધર્મશાળા બનાવી દીધી.

ગુરુજી ફરતા ફરતા પખો રંધાવે પહોંચી ગયા. અહીં તેમના સસરા મૂલે ચૌણા રહેતા હતા. અને આ સમયે તેમની ધર્મપત્ની સુલખની તથા બન્ને પુત્રો પણ અહીં રહેતા હતા. ગુરુજીના સમાચાર સાંભળીને મૂલે ચૌણ તેમને મળવા આવ્યો. ફકીરી વેશમાં જોઈને તે બહુ દુઃખી થયો. પોતાના જમાઈની આવી હાલત અને પોતાની પુત્રીની દુર્દશા જોઈને મૂલેને આઘાત લાગ્યો. તેણે ઘણાં કડવાં વેણ કાઢ્યાં. પણ ગુરુજી શાંત રહ્યા.

અહીં રાવીના કિનારે ભક્તજનોએ ડેરા બનાવી દીધો. અહીં ગુરુજી રહેવા લાગ્યા. થોડા દિવસ પછી પત્ની સુલખની અને બન્ને પુત્રોને પણ બોલાવી લીધા. પાછળથી માતા-પિતાને પણ લઈ આવ્યા. અહીં લગભગ બે વર્ષ રહ્યા. અહીં રહીને ગુરુજીએ મરદાનાની દીકરીને પરણાવી, આ સ્થાનને હવે કરતારપુર કહેવાય છે.

ગુરુજી જ્યાં હોય ત્યાં સત્સંગ તો હોય જ. એક વાર એક પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેમણે મહાપુરુષનાં આઠ લક્ષણો બતાવ્યાં હતાં તે આ પ્રમાણે છે:

1. જેના વિચારો પવિત્ર હોય.
2. જે બીજાની પ્રશંસા સાંભળીને રાજી રહે.
3. જે સાધુસંતો સાથે પ્રેમભાવ રાખે.
4. જે ઉપકાર કરનારાઓનું સન્માન કરતો હોય.
5. જે પોતાના વડીલોનું સન્માન અને સેવા કરતો હોય.
6. જે ગરીબો ઉપર દયા કરતો હોય.

7. જે એકાન્તરી સદા બ્રહ્મચારી રહેતો હોય.
8. જે ભદ્ર પુરુષોનો સંગ અને દુષ્ટોથી દૂર રહેતો હોય તે પવિત્ર પુરુષ કહેવાય.

6-10-10

*

4. દક્ષિણ-ભ્રમણ

જેના પગમાં ચક્ર હોય તે પલાંઠી વાળીને એક સ્થાનમાં બેસી ન શકે. ખરેખર તો આપણા ભગવાનોનાં બે રૂપ છે. (1) નિરાકાર અને (2) સાકાર. સાકારમાં પણ પાછાં બે રૂપ છે. 1. શસ્ત્રધારી ઊભા પ્રવૃત્તિશીલ અને 2. પલાંઠી વાળેલા શસ્ત્રત્યાગી, પ્રવૃત્તિત્યાગી. આ બીજા પ્રકારના પલાંઠયા ભગવાનોએ લોકોને પલાંઠી વાળતાં શિખવાડ્યું. તેમણે શસ્ત્રો છોડાવ્યાં, પ્રવૃત્તિ છોડાવી, લોકોને ધ્યાનમાં લગાવ્યા. સાધુઓનાં ટોળેટોળાં બનાવ્યાં. આ હજારોનાં ટોળાં પરાવલંબી જીવન જીવતાં અને લોકોને પણ પલાંઠી વાળતાં શિખવાડતા. જો આ હજારોની સંખ્યાવાળા શસ્ત્રધારી યોદ્ધા થયા હોત તો કદાચ ભારત ગુલામ દેશ ન બન્યો હોત. મૂળ પુરુષની પ્રેરણા પ્રમાણે પ્રજા ઘડાતી હોય છે.

ગુરુજી ફરીથી ભ્રમણમાં નીકળી પડ્યા. તેમનો પોશાક દેખાવ સમજવા જેવો છે. પગમાં ચાખડીઓ, હાથમાં ડંડા, કમ્મર ઉપર કાળો રસ્સો, માથા ઉપર તિલક, કફની ધારણ કરીને તે ફરતા હતા. ન કોઈનાથી અભડાવું ન વટલાવું. ન અનિચ્છનીય કઠોર નિયમો, સરળ-સહજ નિયમો સાથે જ ભ્રમણ થઈ શકે.

ફરતા ફરતા સરસા પહોંચ્યા. આ મુસલમાન પીરોની જગ્યા હતી. અહીંના પીરોની સાથે તેમની ચર્ચા થઈ. તેમણે કહ્યું કે નિર્મળ મન કરીને નામસ્મરણ કરવું એ જ મોટું તપ છે. પીરોએ તેમની કસોટી માટે 40 દિવસના તપનું આયોજન કર્યું. તે પ્રમાણે એક કોટડીમાં જવ અને પાણી રાખી લીધું. પીરો રોજ એક જવ અને એક ગ્લાસ પાણી પીતા પણ ગુરુજીએ ન જવ લીધો ન પાણી પીધું. ચાલીસમા દિવસે બધા પોતપોતાની કોટડીમાંથી બહાર નીકળ્યા તો ગુરુજીનો ચહેરો દેદીપ્યમાન હતો. પાંચે પીરોના ચહેરા ફિક્કા પડી ગયા હતા. આ તપનું પ્રમાણ હતું. તપ એવું ન હોવું જોઈએ જે તપસ્વીનું તેજ હરી લે. તેજ વધારે તે તપ કહેવાય. હવે ગુરુજી બીકાનેર તરફ નીકળ્યા અને ફરતા ફરતા વિંધ્યાચળ તરફ પહોંચ્યા.

કૌડાભીઉ

લગભગ પૂરા ઉત્તર ભારતમાં ભીલજાતિ રહે છે. આમાંથી કેટલાક પહેલેથી જ (વાલ્મીકિના સમયથી) લૂંટફાટ, હત્યા અને શિકારનો ધંધો કરતા રહે છે. જેથી તે ભદ્ર સમાજથી દૂર અને પછાત થઈ ગયા છે. જ્યાં સુધી લોકો પોતાના જાતિગત દોષો સુધારે નહિ ત્યાં સુધી તે ઊંચા આવી શકે નહિ. આ જાતિમાં ત્યારે કૌડા નામનો એક ડાકુ રહેતો હતો. તે નરભક્ષી થઈ ગયો હતો. લૂંટફાટ અને નરમાંસ ભક્ષણ તેનો ધંધો થઈ ગયો હતો. તેણે મરદાનાને પકડી લીધો અને તેનું માંસ ખાવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. પણ ગુરુજીના પ્રતાપથી તેની દષ્ટિ બદલાઈ, તે સુધરી ગયો. મરદાનાને છોડી મૂક્યો. અને હવે પછી આવાં કામ નહિ કરવાનું વચન આપી, મહેનત-મજૂરી કરીને આજીવિકા ચલાવવા લાગ્યો.

રામેશ્વરમ્

વિંધ્યાચળથી ફરતા ફરતા ગુરુજી રામેશ્વરમ્ પહોંચ્યા. અહીં શિવનાભ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે દર્શન કરવા આવ્યો. તેને ઉપદેશ આપી, ત્યાં ધર્મશાળા બનાવી. ગુરુજી લંકા તરફ ચાલી નીકળ્યા ત્યારે તેને સિંહદ્વીપ અથવા સંગલા દ્વીપ કહેવાતો હતો.

યોગીઓથી મેળ

મૈસૂરનાં જંગલોમાં જોગી લોકોનો આશ્રમ હતો. ગુરુજી ત્યાં પહોંચી ગયા. ધર્મચર્ચા કરી. યોગીઓએ હઠયોગ શીખવાનો આગ્રહ કર્યો. ગુરુજીએ તેમને સમજાવ્યું કે હઠયોગથી શરીર ઉપર ખોટું કષ્ટ દેવાય છે. કેટલીક કુદરત-વિરોધી ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે. મનને એકાગ્ર કરવા માટે તેને દબાવીને તંગ કરીને બેસી રહો છો તે યોગ્ય ન કહેવાય. સહજયોગ જ પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે સારો માર્ગ છે. સહજયોગ એટલે હંમેશાં પ્રભુનું સ્મરણ કરવું. તેને યાદ કરતા રહેવું અને કર્તવ્યકર્મ કરતા રહેવું. અમે ગૃહસ્થધર્મમાં રહીને ઈશ્વરસ્મરણ કરતાં કરતાં જીવન જીવીએ છીએ. મૈસૂરના કલજીવનમાંથી ફરતા ફરતા ગુરુજી મલબાર, મુંબાઈ, ગુજરાત થઈને સિંધ પહોંચ્યા. સિંધમાં બહાવલપુરમાં બહાવુદ્દીન કુરૈશી ફકીરનો ભારે પ્રભાવ હતો. તેમને મળ્યા. અને ત્યાંથી પાછા પંજાબમાં બહેન નાનકીના ત્યાં સુલતાનપુર

પહોંચી ગયા. સુલતાનપુરથી કરતારપુર પહોંચી ગયા. આ રીતે ગુરુજીએ દક્ષિણભારતની યાત્રા પૂરી કરી.

7-10-10

*

5. ભ્રમણ અને અંતિમ વિદાય

પશ્ચિમે ઘણા પ્રવાસીઓ પેદા કર્યા છે. આજે પણ પશ્ચિમના લોકો સૌથી મોટી સંખ્યામાં વિશ્વભ્રમણ કરતા જોવા મળે છે. ચીને પણ ઈત્સંગિ, હ્યુ-એન-સાંગ, ફાહ્યાન જેવા ઘણા પ્રવાસીઓ પેદા કર્યા છે. પ્રવાસીઓ જ્ઞાન-વિજ્ઞાન, ધર્મ અને સંસ્કૃતિનું અધ્યયન કરીને પોતાના દેશને માલામાલ બનાવે છે. જે પ્રજા પ્રવાસ નથી કરતી તે પછાત થઈ જાય છે. અને અંતે ગુલામ પણ થઈ જતી હોય છે. પછાતપણું કદી પણ શોષણ વિનાનું હોતું નથી. પ્રજાને પછાત થતી અટકાવવી હોય તો તેને પ્રવાસમાં રુચિ કરાવો. ગુરુ નાનકદેવજી તે સમયના ભારતના સૌથી મોટા પ્રવાસી કહેવાય. ત્યારે ભારતનો ધર્મ આભડછેટ અને વલટાઈ જવાના રોગથી ગ્રસ્ત હતો. લોકો કૂપમંડૂક થઈ ગયા હતા તેવા સમયમાં, ગુરુજી માત્ર મરદાનાને સાથે લઈને ભારતની ચારે દિશાઓમાં ભ્રમણ કરી રહ્યા હતા.

દક્ષિણ ભારતનો પ્રવાસ કરીને ગુરુજી પાછા કરતારપુર પોતાના પરિવારમાં આવી ગયા. અને કેટલાક મહિના સુધી પરિવારમાં રહ્યા. પછી હિમાલય તરફ ચાલી નીકળ્યા. આ વખતે તેમની સાથે ભાઈ શીહા છીંબા અને હંસુ લુહાર પણ હતા.

તેઓ જમ્મુ થઈને કાશ્મીરમાં મટ્ટન ઝરણાં આગળ પહોંચ્યા. ત્યારે કાશ્મીરમાં પંડિતોનો ભારે પ્રભાવ હતો. કાશ્મી જેટલું જ મહત્ત્વ કાશ્મીરી પંડિતોનું હતું. પંડિતો સાથે ધર્મચર્ચા કરી તેમને નિરાકાર પરમાત્માની દિશા બતાવી. આજે તો અહીં ગુરુદ્વારા બંધાયો છે.

કાશ્મીરથી બદ્રીનાથ, સપ્તશૃંગ હેમકૂટ થઈને સુમેર અને છોક કૈલાસ પહોંચ્યા. અહીંથી નેપાળ, સિક્કીમ, ભુતાન થઈને તિબેટ પહોંચ્યા. ત્યાંથી પાછા ફરતા ફરતા પંજાબમાં બહેન નાનકીના ઘરે સુલતાનપુર પહોંચી ગયા. ત્યારે વિક્રમ સંવત 1575 ચાલતી હતી.

ઉત્તર હિમાલયની યાત્રા કરીને ગુરુજી પાછા બહેન નાનકીના ત્યાં પહોંચી ગયા હતા. બહેન અંતિમ ક્ષણોમાં હતી. તેણે કહ્યું કે, “હવે હું વિદાય થઈ રહી છું.” તેમણે નાનકજીના દેખતાં દેખતાં દેહ ત્યાગી દીધો. ગુરુજીએ તેમના બધા સંસ્કાર કરાવ્યા, ત્રીજા દિવસે બનેવી જૈરામજી પણ સ્વર્ગે ગયા. તેમના પણ સંસ્કાર કરાવ્યા. પતિ-પત્નીનું સાથે મરવું પણ જીવનની સર્વોચ્ચ ધન્યતા કહેવાય.

ફરીથી ગુરુજી નીકળી પડ્યા. ડેરા ઇસ્માઈલખાં પહોંચ્યા. અહીંથી ડેરા ગાજખાં, જામપુર, મીરપુર, નૌશહર, રાજનપુર અને પછી મિઠનકોટ પહોંચ્યા. અહીં પાંચ નદીઓનો સંગમ થાય છે. અહીંથી સક્કર થઈને સાધબેલા પહોંચ્યા. અહીંથી લારકાના, અમરકોટ, ટાંડા, હૈદરાબાદ વગેરે સ્થળોમાં ગયા. પછી થટ્ટા, રાજઘાટ થઈને કરાંચી પહોંચ્યા. અહીં હાજીઓને મળ્યા અને મરદાનાની ઇચ્છા પૂરી કરવા મક્કા-મદીના પહોંચી ગયા.

મક્કામાં એક વિચિત્ર ઘટના ઘટી, ગુરુજી એક મસ્જિદમાં ઊતર્યા હતા અને થાક્યાપાક્યા સૂઈ ગયા હતા. સવારે મસ્જિદનો માણસ આવ્યો તો તેણે જોયું કે એક માણસ કાબા તરફ પગ રાખીને સૂતો છે. તે ગુસ્સે થઈ ગયો. કાબા અલ્લાનું ઘર છે. તે તરફ પગ ન રખાય, ગુરુજીને જગાડીને ડાંટ ફટકારી. ગુરુજીએ નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું કે હું થાકી ગયો છું, મારાથી ઉઠાતું નથી, તમે જ કૃપા કરીને જે દિશામાં ખુદાનું ઘર ન હોય તે દિશા તરફ મારા પગ કરી દો. પેલાએ વારાફરતી જુદી જુદી દિશાઓ તરફ પગ ફેરવ્યા પણ જે દિશા તરફ પગ ફેરવે તે દિશામાં તેને કાબા દેખાવા માંડ્યું. તે થાકી ગયો અને શરણે આવ્યો. બધી દિશાઓમાં ખુદાનું ઘર છે તેમ સાબિત થયું.

ગુરુજીએ લીલા રંગની કફની પહેરી હતી અને હાજીઓની વચ્ચે રહેતા હતા. મરદાનાની ઇચ્છા પૂરી થઈ. તેણે હજ કરી લીધી. આ ગુરુજીની ધાર્મિક ઉદારતા જ કહેવાય. સાથીદારને હજ કરાવી. પોતે પણ હજ કરી કહેવાય. ભ્રમણ કરતા કરતા છોક બગદાદ પહોંચ્યા. ત્યારે બગદાદની ભારે જાહોજલાલી હતી. બગદાદમાં રહીને તેમણે પીર દસ્તગીર સાથે ધર્મચર્ચા કરી.

બગદાદથી ચાલીને ઈરાન દેશના તેહરાન પહોંચ્યા. અહીંથી તાશકંદ, સમરકંદ, બુખારા થઈને કાબુલ પહોંચ્યા. અને એક પહાડી ઉપર રહેવા લાગ્યા. અહીંથી ફરી ભ્રમણ શરૂ કર્યું. ખૈબરઘાટ પાર કરીને પેશાવર આવ્યા. ત્યાં એક પહાડી ઉપર રહ્યા. અહીં પંજા સાહેબ ગુરુદ્વારા છે. જે હવે પાકિસ્તાનમાં છે. પ્રતિવર્ષ ત્યાં વૈશાખી મેળો ભરાય છે.

અહીંથી સિયાલકોટ પહોંચ્યા. રસ્તામાં રાવલપિંડી, મરી કોપટા, જેહલમ, મીરપુર વગેરેની યાત્રા પણ કરી. સિયાલકોટથી ચાલીને સૈયદપુર ભાઈ લાલો પાસે આવ્યા. અને ભવિષ્યવાણી કરી કે અહીં તબાહી થવાની છે. થોડા જ સમય પછી બાબર મોગલ પોતાની સેના લઈને ત્યાં આવી પહોંચ્યો હતો. અને શહેરની વસ્તીની કત્લેઆમ કરી નાખી હતી. સ્ત્રીઓ સાથે બળાત્કાર કરવા તે સામાન્ય બાબત

હતી. બાકી બચેલા લોકોને ગુલામ બનાવી તેમના માથા ઉપર લૂટેલો માલ ઉપડાવી સાથે લીધા. આમાં ગુરુજી તથા મરદાના પણ પકડાઈ ગયા હતા પણ ગુરુજીના પ્રભાવથી બાબરની આંખ ઊઘડી અને તેણે બધાને મુક્ત કરી દીધા.

આ બાબરે દિલ્લીના ઇબ્રાહીમ લોદી સાથે પાણીપત યુદ્ધ કરી વિજય મેળવી દિલ્લી ઉપર અધિકાર કરી લીધો હતો.

ગુરુજી ફરી પાછા કરતારપુર પોતાના પરિવારમાં પહોંચી ગયા. હવે તેમણે ફકીરીવેશ ઉતારી દીધો અને ગૃહસ્થવેશ ધારણ કરી લીધો. હવે તો તેઓ ખેતી પણ કરવા લાગ્યા.

હવે તેઓ ભ્રમણ કરવા જતા તોપણ ગૃહસ્થ વેશમાં જ જતા. એક વાર શિવરાત્રીના મેળામાં અચલ-બટલા ગયા. અહીં ઘણા યોગીઓ મળ્યા. ખૂબ ઉગ્ર ચર્ચા થઈ. યોગીઓએ ગુરુજીને લાંછન લગાવ્યું કે સંન્યાસી વેશ ઉતારીને હવે ગૃહસ્થ વેશમાં ફરે છે તો શરમ આવવી જોઈએ. આપણે ત્યાં સાધુ-સંન્યાસી થયા પછી જો કોઈ પાછો ગૃહસ્થી થાય તો લોકો તેને તુચ્છ દષ્ટિથી જુએ છે. ગુરુજીએ બહુ સરસ જવાબ આપ્યો કે “નાથજી, તું આખો દિવસ ગૃહસ્થોના ઘરોમાં ભીખ માગે છે અને ભીખના રોટલા ખાય છે તેના કરતાં ગૃહસ્થ થઈને મહેનતના રોટલા ખાવા સારા.” વગેરે. બધા નાથયોગીઓને હરાવીને ગુરુજી વિદાય થયા. બધા યોગીઓ ગુરુજીના ચરણોમાં પડી ગયા.

અહીંથી ગુરુજી મુલતાન પહોંચ્યા. મુલતાન તો પીરોની નગરી. હિન્દુઓમાં જેમ અનેક સાધુ-બાવા-નાથ-વૈરાગી વગેરે હોય છે તેમ, મુસલમાનોમાં પીર-ફકીરો વગેરે ઘણા હોય છે. મુલતાનમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં પીર-ફકીર-દરવેશ વગેરે ફરતા દેખાતા. એક પીરે ગુરુજીને દૂધનો કટોરો આપીને કહ્યું કે “અહીં એટલા બધા પીરો છે કે તમારો ખંટાવ થવો મુશ્કેલ છે. તમે બીજે ક્યાંક જતા રહો.” વાત પણ સાચી છે. જ્યાં ઢગલાબંધ સાધુઓ રહેતા હોય ત્યાં શાંતિપ્રિય અને ભજનાનંદી સાધુએ ન રહેવું જોઈએ. બધા ઘણા મળીને ઉત્પાત મચાવતા રહે છે. ગુરુજીએ દૂધના કટોરા ઉપર ચમેલીનું ફૂલ મૂકીને કટોરો પાછો મોકલ્યો, સંદેશ હતો કે ફૂલની માફક હું કોઈને પણ કશી અડચણ કર્યા વિના અહીં રહીશ.” ભ્રમણ કરનારે હંમેશાં જ્યાં જાય ત્યાં હળીમળીને રહેતાં શીખવું જોઈએ. છિદ્રાન્વેષણ કરનારા, ખાય તેનું ખોદનારા, આળસુ, અભિમાની ભ્રમણ ન કરી શકે.

મુલતાનથી પાછા કરતારપુર આવી ગયા. ફરી પાછા ખેતી કરવા લાગ્યા. ખેતીમાંથી જે અનાજ આવતું તેનું અન્નક્ષેત્ર ચલાવતા. સૌને પ્રેમથી જમાડતા. હવે તેમને લાગ્યું કે જવાનો સમય આવી ગયો છે તેથી બાજી સમેટી લેવી જોઈએ. સર્વપ્રથમ તેમણે લહનાજી નામના એક ભાઈને ગુરુગાદીએ બેસાડી દીધા. યાદ રહે ગુરુજીને બે પુત્રો હતા શ્રીચંદજી અને લક્ષ્મીચંદ. તોપણ તેમણે પુત્રોને ગાદીએ ન બેસાડતાં લહનાજીને ગાદીએ બેસાડ્યા. વંશપૂજા નહિ, ગુણપૂજા થવી ઘટે.

અંતમાં ગુરુજીએ અષાઢ વદી દશમને સંવત 1596ના રોજ સિત્તેર વર્ષ પાંચ મહિના અને સાત દિવસનું આયુષ્ય ભોગવીને ચિર વિદાય લઈ લીધી.

6. ભવ્ય આદર્શોનો વારસો

માણસ મૃત્યુ પછી કાંઈનું કાંઈ મૂકીને જતો હોય છે. તેમાં કેટલીક વસ્તુઓ ખોટી છે: (1) દરિદ્રતા (2) દેવું (3) વેરઝેર (4) કુસંસ્કાર ત્રણ વસ્તુઓ સારી મૂકે છે: (1) ભવ્ય વારસો (2) ઇજ્જત-આબરૂ (3) સારા વિચારો અને સારા આદર્શો.

દરિદ્રતા

કેટલાક લોકો પોતાના વારસદારો માટે ઘોર દરિદ્રતા મૂકીને મરી જતા હોય છે. આવાં સંતાનોને પગભર થતાં ઘણા પ્રયત્નો અને તપસ્યા કરવી પડતી હોય છે.

દેવું

કેટલાક લોકો વારસદારો માટે મોટું દેવું મૂકીને મરતા હોય છે. ચારે તરફથી ઉઘરાણી જ ઉઘરાણી થતી રહે છે. આવાં સંતાનોના બે પ્રકાર છે. એક દેવાથી છૂટી જનારાં અને બીજાં પાઈએ પાઈ ધોઈને આપી દેનારાં. પહેલો પ્રકાર અધમકક્ષાનો હોય છે. જ્યારે બીજો પ્રકાર ઉત્તમ પ્રકારનો હોય છે. પિતાના દેવાને ગમેતેમ કરીને ચૂકવી દેનારા વારસદારો મહાન તો હોય જ છે. તે સુખી-સમૃદ્ધ પણ થતા હોય છે.

વેરઝેર

કેટલાક લોકો વારસામાં સંતાનો માટે વેરઝેર મૂકતા જતા હોય છે. તેઓ જીવનભર લડતા-ઝઘડતા રહે છે અને સંતાનોને પણ લડતા-ઝઘડતા રાખવાનો પ્રયત્ન કરતા રહે છે. ડાહ્યો માણસ મરણ પહેલાં વેરઝેર મીટાવીને મરે. સૌની ક્ષમા માગે. મેળ કરે અને પછી મરે. પણ બધા એવું કરી શકતા નથી હોતા. વૈરઝેર અને શાંતિ સાથે ન રહી શકે.

કુસંસ્કારો

કેટલાક કુસંસ્કારી લોકો વારસદારોને વારસામાં કુસંસ્કારો આપીને મરતા હોય છે. કુસંસ્કારોથી આવા લોકો હલકા થતા હોય છે. તેમનું માન-સન્માન રહેતું નથી. એટલે કુસંસ્કાર આપનારા સંતાનોના સૌથી મોટા શત્રુઓ જ કહી શકાય.

આ તો એકતરફની વાત થઈ. જીવનની બીજી બાજુ પણ છે. આ બાજુમાં મરનારાં સંતાનોને ઉત્તમ વારસો આપીને મરતા હોય છે.

ભવ્ય વારસો

આવા પિતૃઓ સંતાનો માટે ભવ્ય વારસો મૂકીને મરતા હોય છે. ભવ્ય મકાનો, ભવ્ય વાહનો, ભવ્ય જમીનજાગીર, ભવ્ય વ્યાપાર-ધંધો વગેરે એટલું બધું હોય છે કે આવાં સંતાનોને દરિદ્રતા કે દેવાદારીનું સહેજ પણ દુઃખ હોતું નથી. ભવ્ય વારસાને પચાવી જાણે તે સુસંતાન કહેવાય. પણ ભવ્ય વારસાને થોડા જ સમયમાં ખેદાનમેદાન કરી નાખે તે કુસંતાન કહેવાય.

ઇજ્જત-આબરૂ

ભૌતિક ભવ્ય વારસા કરતાં પણ પિતૃઓ ઇજ્જત-આબરૂનો વારસો આપે તે ઘણો મોટો કહેવાય. ભૌતિક કમાણી કરતાં પણ આબરૂની કમાણી બહુ દુર્લભ હોય છે. કેટલીક વાર અધર્મ—અનીતિથી પણ ભૌતિક સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકાતી હોય છે. પણ અધર્મ-અનીતિ કરનારને ઇજ્જત-આબરૂ મળતી નથી હોતી. દયા-ઉદારતા-પ્રામાણિકતા અને ઉચ્ચ ચરિત્રના દ્વારા ઇજ્જત-આબરૂ મળતી હોય છે. આવી આબરૂનો વારસો મેળવનાર સંતાનો કદાચ ધન વિનાનાં હોય તોપણ ધન્ય થઈ જતાં હોય છે.

સારા વિચારો અને ઉચ્ચ આદર્શો

આ વારસો સૌથી મહાન હોય છે. મરનારના વિચારો અને આદર્શો જો ઉચ્ચ હોય તો વારસદારો પણ તેવા જ મહાન બનતા હોય છે. તેમાં પણ જેની પાસે મોટો અનુયાયી વર્ગ કે પ્રજા વર્ગ હોય તેણે તો ભવ્ય આદર્શો અને વિચારો આપીને મરવું જોઈએ. નહિ તો પ્રજા અને અનુયાયી વર્ગ મહાઅનિષ્ટકારી થઈ શકતો હોય છે.

ગુરુ નાનકદેવજીને ઘણા અનુયાયીઓ હતા અને ભવિષ્યમાં ઘણા થવાના હતા. તેમણે જે આદર્શો આપ્યા તેનો સાર છ સૂત્રોમાં કરી શકાય:

1. તેમણે કહ્યું કે પાખંડ અને અહંકારનો ત્યાગ કરો.
2. પોતાની જાતમહેનત કરીને પોતાની જરૂરતો પૂરી કરો. ભીખ ન માગો. દાન ઉપર જીવન ન જીવો.
3. સૌના ઉપર દયા કરો અને નમ્રતા ધારણ કરો.
4. એકેશ્વરવાદી બનો. એક પરમાત્માને જ માનો.
5. પરમાત્માનું નામસ્મરણ કરતા રહો. આ જ મોટું સાધન છે.
6. પરમાત્માની કૃતિને યોગ્ય માનીને જીવન જીવો.

આ છએ આદર્શોની લાંબી વ્યાખ્યા કરી શકાય પણ સમજુ માણસો માટે આ વાક્યો પૂરતાં જ છે.

7-10-10

*

7. ત્રણ વારસદારો

જો તમારી પાસે નાનોમોટો વારસો હોય તો વારસદાર જોઈએ જ. વારસદાર ન હોય તો તમારું બધું રફેદફે થઈ જાય. પોતાની કમાણી રફેદફે થાય તે કોઈને પણ ન ગમે. તેમાં પણ જો આર્થિક કે ભૌતિક સમૃદ્ધિનો વારસો હોય તો કદાચ ચાલે પણ જો તમારી પાછળ બહુ મોટો ધાર્મિક કે આધ્યાત્મિક વારસો હોય અને યોગ્ય વારસદાર ન હોય તો બહુ મોટો અનર્થ થાય. ગુરુજીની પાસે બહુ મોટો ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક વારસો હતો. હજારો શિષ્યો હતા. આ બધાનો એક શીખ પંથ રચ્યો હતો. હવે આમનું શું કરવું? સામાન્ય રીતે મોટા ભાગના ગુરુઓ પોતાના પુત્ર-પુત્રીઓ અથવા ત્યાગી ગુરુઓ શિષ્ય-શિષ્યાઓને વારસદાર બનાવતાં હોય છે. ઘણી વાર આમાં કશી યોગ્યતા વિના પણ ગાદી ઉપર લોકો બેસી જતા હોય છે અથવા બેસાડી દેવાતા હોય છે. અયોગ્ય વારસદારો વિરોધીઓ અને દુશ્મનો કરતાં પણ વધુ હાનિ પહોંચાડતા હોય છે. આવું જાણવા છતાં પણ ઘણા ગુરુલોકો મોહવશ પોતાના પુત્રોને જ ગાદીએ બેસાડતા હોય છે. ગુરુ નાનકદેવજીને જ્યારે એવું લાગ્યું કે હવે વિદાયનો સમય આવી ગયો છે, ત્યારે તેમણે ઉત્તરાધિકારીની વ્યવસ્થા કરવા માંડી. મોટા ભાગે મહાપુરુષોને વિદાયના સમયની જાણ થઈ જતી હોય છે. હવે બિસ્તરો સમેટવાની તૈયારી કરવી જોઈએ. તેમને બે પુત્રો હોવા છતાં, પુત્રોમાંથી કોઈને ગાદીએ ન બેસાડ્યા. પણ ફીરોજપુર જિલ્લાના મત્તેકી સરાય ગામના ભાઈ ફેરુમલ ત્રેહન ખત્રી અને માતા દયાકૌરના પુત્ર લહનાજીને ગાદીએ બેસાડવાનું નક્કી કર્યું. લહનાજીનાં લગ્ન ખીબીદેવી સાથે છ-સાત વર્ષની ઉંમરે થઈ ગયાં હતાં. ત્યારે બાળલગ્નો થતાં. તેમને બે પુત્રો પણ હતા એકનું નામ બાબા દાસુજી અને બીજાનું નામ દાતુજી. તેમને બે પુત્રીઓ પણ હતી. બહેન અમરો તથા બહેન અનોખી. શીખ પંથમાં લગભગ બધા ગુરુઓ લગ્ન કરેલા ગૃહસ્થાશ્રમી છે. જેમ પ્રાચીનકાળમાં ઋષિમુનિઓ પત્નીઓવાળા રહેતા હતા તેમ. કોઈ બ્રહ્મચારી નથી, ન બ્રહ્મચર્યને અનિવાર્ય માનવામાં આવ્યું છે. પત્ની અને બાળકો હોવા છતાં પણ કોઈ પણ ત્યાગી કરતાં તેમનું જીવન વધુ ત્યાગ અને બલિદાનભર્યું હતું તે આપણે જોઈશું. લહનાજી દુર્ગામાતાના ભક્ત હતા. તેઓ પ્રતિવર્ષ જ્વાલામુખી યાત્રાએ સંઘ લઈને જતા હતા.

એક વાર એવું બન્યું કે સંઘ લઈને યાત્રા કરવા જતા હતા ત્યાં રસ્તામાં ગુરુ નાનકદેવજીનાં દર્શન થયાં. તે એટલા બધા પ્રભાવિત થયા કે સંઘ છોડીને ગુરુજીની સાથે ભળી ગયા. અને શિષ્ય થઈ ગયા. તેમણે છ-સાત વર્ષ સુધી ખૂબ અનન્યભાવથી સેવા કરી જેથી ગુરુજી પ્રસન્ન થઈ ગયા. ગુરુજીએ તેમની ઘણી કસોટીઓ કરી જેમાં લહનાજી ઉત્તીર્ણ થયા. ત્યારે પોતાના અવસાનના થોડા સમય પહેલાં તેમણે લહનાજીને સંવત 1596માં ગુરુગાદી સોંપી દીધી. તેમનું નવું નામ અંગદજી રાખ્યું.

એવું કહેવાય છે કે શેરશાહ સૂરીથી યુદ્ધમાં હારીને પ્રાણ બચાવવા હુમાયુ ભાગ્યો હતો તે ગુરુ અંગદજીની પાસે આવ્યો હતો. ગુરુ અંગદદેવજીએ ગુરુમુખી લિપિમાં સુધારો કર્યો હતો અને તેને વધુ યોગ્ય બનાવી હતી. ગુરુ અંગદદેવજીનું નિવાસસ્થાન ખડૂરમાં હતું. લગભગ 48 વર્ષની નાની વયમાં દેહત્યાગ કરી દીધો. તેમના પછી ગુરુ અમરદાસજીને ગુરુગાદી સોંપી દીધી.

ગુરુ અમરદાસજી

ગુરુ અંગદદેવજીને બે પુત્રો હોવા છતાં તેમને ગાદી ન સોંપતાં અમરદાસજીને ગાદી સોંપી દીધી. અમરદાસજીના પિતા તેજભાન ભલ્લા હતા અને માતા સુલેખની હતી. ઈ.સ. 5-5-1479ના રોજ તેમનો જન્મ થયો હતો. અને મનસાદેવી સાથે તેમનાં લગ્ન થયાં હતાં. તેઓને બે પુત્રો અને બે પુત્રીઓ હતી. તેઓ ગાદી ઉપર બેઠા પછી છૂતાછૂત મટાડવા માટે સૌને એક જ પંગતમાં જમવાનો નિયમ કર્યો હતો. તે સમયે સતીપ્રથા ચાલતી હતી. તે બંધ કરવા ઉપેદશ આપ્યો હતો. તેઓ 95 વર્ષ સુધી લાંબું આયુષ્ય ભોગવી ગુરુ રામદાસજીને ગાદી સોંપીને દેવ થયા હતા.

ગુરુ રામદાસજી

સિકખ (શીખ) પંથના ચોથા ગુરુ રામદાસજી થયા. સંવત 1591ના કારતક વદ-2ના રોજ તેઓનો જન્મ થયો હતો. પિતાનું નામ હરદાસમલ્લ સોઢી અને માતાનું નામ દયાકૌર હતું. સંવત 1610માં ગુરુ અમરદાસજીની નાની પુત્રી ભાનીજીની સાથે તેમનું લગ્ન થયું હતું. આ રીતે તેઓ પૂર્વગુરુના જમાઈ થયા કહેવાય. તેમને ત્રણ પુત્રો થયા હતા. જેમાંના સૌથી નાના પુત્ર અર્જુનદેવ આગળ જતાં

ગુરુગાદીના વારસદાર થવાના હતા. ગુરુ રામદાસજીને ‘જેઠા’ કહીને પણ લોકો બોલાવતા હતા. આપના પિતાશ્રીનું અવસાન જેઠાજીની 7-8 વર્ષની ઉંમરમાં જ થઈ જવાથી તેમના મોસાળનાં દાદીમા તેમને ગોઈંદવાલ લઈ આવ્યાં હતાં. તે અનાથ બાળક તરીકે ઊછર્યા હતા. નાની ઉંમરમાં જ તે ચણાની છાબડી લગાવીને ચણા વેચવાનું કામ કરવા લાગ્યા. સાથે સાથે સમય મળે ત્યારે ગુરુ અમરદાસજીની સેવા પણ કરતા રહ્યા. તે સંગતો એટલે કે ભક્તોની થાળીઓ માંજતા, જળ પિવડાવતા, પંખો નાખતા તથા ગુરુભાઈઓને સ્નાન પણ કરાવતા. આવી રીતે બાલ્યાવસ્થા અને કિશોરાવસ્થા તેમણે સેવામાં વ્યતીત કરી. તેમની યોગ્યતા જોઈને ગુરુ અમરદાસજીએ પોતાની નાની દીકરી ભાનીજીનાં લગ્ન તેમની સાથે કરી દીધાં. સંવત 1610, ફાગણ મહિનાની 22મી તિથિએ ત્યારે આમની ઉંમર 19 વર્ષની હતી. પતિ-પત્ની બન્ને ગાદીપતિ ગુરુજી અમરદાસજીની પૂરેપૂરી સેવામાં લાગી ગયાં.

એક અનાથ બાળક સાથે પોતાની કન્યાનાં લગ્ન કરાવનાર ગુરુગાદી ઉપર બિરાજમાન ગુરુ કેટલા મહાન હશે તેની કલ્પના જ કરવી રહી.

જેઠાજીએ લોકોની અકાળ-દુષ્કાળનાં દુઃખો દૂર કરવા સરોવરો બનાવ્યાં. તેમની યોગ્યતા જોઈને તેમને ઈ. સન 1574માં ગાદીનો વારસો સોંપી દીધો. ત્યારથી તેઓ રામદાસજી કહેવાયા. તેમણે પહેલાં જે “ગુરુકેચક્ક” નામથી ગામ પ્રસિદ્ધ હતું તેને અમૃતસર બનાવી દીધું. તેઓ ત્યાં જ રહેવા લાગ્યા. લોકો તેને “રામદાસપુર” પણ કહેવા લાગ્યા. આ રીતે આજનું અમૃતસર શહેર તથા ત્યાં આવેલું સરોવર ગુરુ રામદાસજી સાથે જોડાયેલું છે. સંવત 1638માં ભાદરવાની ત્રીજના દિવસે આપનો દેહત્યાગ થયો ત્યારે 47 વર્ષના હતા. લગભગ 7 વર્ષ સુધી તેમણે ગુરુગાદી સંભાળી હતી.

8-10-10

*

8. ગુરુ અર્જુનદેવજીની શહીદી

ગુરુ અર્જુનદેવજી શીખ પંથના પાંચમા ગુરુ થયા. તેમનો જન્મ પૂર્વગુરુ રામદાસજીના ઘરે સંવત 1620માં થયો હતો. તેમનાં લગ્ન 1636માં કૃષ્ણચંદ્રજીનાં સુપુત્રી ગંગાદેવી સાથે થયાં હતાં. આપને એક પુત્ર હરગોવિંદ નામે થયા હતા જે આગળ ગુરુગાદીએ આવવાના હતા.

ઈ. સ. 1581ના સપ્ટેમ્બર મહિનામાં આપશ્રીને ગુરુગાદી ઉપર પ્રસ્થાપિત કરવામાં આવ્યા. ગુરુ રામદાસજીએ આરંભ કરેલું સરોવર તેમણે પૂરું કર્યું અને “રામદાસ સરોવર” નામ રાખ્યું. આ સિવાય સંતોકસર પણ પૂરું કર્યું. આપના સમયમાં ગ્રંથ સાહેબની રચના થઈ. અત્યાર સુધી હરિમંદિર તૈયાર થઈ ગયું હતું. તેમાં કોની મૂર્તિ મૂકવી તે વિચારણીય પ્રશ્ન હતો. ગુરુજીએ ગ્રંથસાહેબને જ પ્રતીક તરીકે પૂજવાનો આદેશ આપ્યો.

આ સમયે દિલ્લીની ગાદીએ અકબર બાદશાહ હતો. તેની ગુરુજી પ્રત્યે ભારે શ્રદ્ધા હતી. પણ તેનું અવસાન થઈ ગયું. તેની ગાદીએ તેનો પુત્ર જહાંગીર આવ્યો. જહાંગીરે અકબર સામે વિદ્રોહ કર્યો હતો તેથી અકબરની ઈચ્છા પોતાના પુત્રના પુત્ર ખુસરોને ગાદીએ બેસાડવાની હતી પણ અકબરના મૃત્યુ વખતે જહાંગીર દિલ્લીમાં હોવાથી જહાંગીર રાજગાદી ઉપર બેસી ગયો. જેમ જહાંગીરે પિતા અકબર સામે વિદ્રોહ કર્યો હતો તેમ જહાંગીર સામે તેના પુત્ર ખુસરોએ વિદ્રોહ કર્યો. જહાંગીર તેને પકડવા પાછળ પડ્યો. ખુસરો ભાગતાં ભાગતાં ગુરુ અર્જુનદેવજીને મળવા આવ્યો અને પોતાની સેના સાથે લંગરમાં જમ્યો, અને પછી લાહોર તરફ ભાગ્યો. પણ પાછળ પડેલા જહાંગીરે તેને ઝેલમ નદી આગળ પકડી પાડ્યો અને તેની હત્યા કરી નાખી. બાપે દીકરાને મારી નાખ્યો જેથી નિષ્કંટક રાજ્ય કરી શકાય.

જહાંગીરને ખબર પડી કે ખુસરોને ગુરુ અર્જુનદેવજીએ મદદ કરી હતી તેથી તે ગુરુજી ઉપર ચિઢાયો. તેણે ગુરુજીનું ઘર તથા સંપત્તિ જપ્ત કરી લીધી અને ગુરુજીને લાહોર બોલાવીને રાવી નદીના કિનારે લોઢાના તવા ઉપર રેત બિછાવી તેના ઉપર ગુરુજીને બેસાડીને નીચે આગ જલાવી રિભાવી રિભાવીને શહીદ કરી નાખ્યા. ગુરુજી જ્યારે લાહોર જવા નીકળ્યા હતા ત્યારે તેમને ખ્યાલ આવી ગયો હતો કે બાદશાહ જહાંગીર મારી હત્યા કરી નાખશે. એટલે તેમણે પોતાના પુત્ર હરગોવિંદને ગુરુગાદીનું તિલક કરી દીધું હતું. ગુરુજીની શહીદીથી ચારે તરફ હાહાકાર થઈ ગયો. એવું કહેવાય છે કે બાદશાહનો દીવાન ચંદુ હતો. તે પોતાની પુત્રીનાં લગ્ન હરગોવિંદજી સાથે કરવા માગતો હતો, પણ ગુરુ અર્જુનદેવે આ સંબંધ માન્ય રાખ્યો નહિ તેથી ચિઢઈને તેણે બાદશાહને ભરમાવીને આ કામ કરાવ્યું હતું. ગુરુ અર્જુનદેવ લગભગ 43 વર્ષની આયુમાં શહીદ થઈ ગયા. તેઓ લગભગ 25 વર્ષ સુધી ગુરુગાદી ઉપર રહ્યા. અને ગાદીને દીપાવી હતી. તેમણે ઘણા ગુરુદ્વારા બંધાવ્યા હતા.

સિક્ખ પંથમાં આ પહેલી શહીદી કહી શકાય. બાદશાહ જહાંગીરે તેમને રાવીના કિનારે યાતનાઓ આપી આપીને શહીદ કરી દીધા હતા. સિક્ખ પંથ ખળભળી ઊઠ્યો હતો.

9. ગુરુ હરગોવિંદજી

ગુરુ હરગોવિંદજી, ગુરુ અર્જુનદેવજીના પુત્ર હતા. જહાંગીરના હાથે શહીદ થવા જતાં પહેલાં તેમણે ગુરુ હરગોવિંદજીને ગુરુગાદીનું તિલક કરી દીધું હતું. તેમનો જન્મ સંવત 1652 અષાઢ વદ-6ના રોજ માતા ગંગાદેવીજીની કૂખે થયો હતો. તેમનું જન્મસ્થાન ગામ વડાલી, જિ. અમૃતસર હતું.

ગુરુજીનાં ત્રણ લગ્નો થયાં હતાં. તેમને છ સંતાનોમાં ગુરુ તેગબહાદુર, નાનકીજીના ઉદરથી ઈ.સન 1622માં. અર્જુનદેવજી શરીદ થયા ત્યારે તેઓ માત્ર 11 વર્ષના જ હતા.

મીરી અને પીરી તલવાર

સિકખ પંથમાં જ્યારે કોઈ નવા ગુરુને ગાદી ધારણ કરાવાય છે ત્યારે અમુક વિધિઓ થાય છે; પણ ગુરુ હરગોવિંદજીની વિધિમાં તેમણે ફેરફાર કરાવ્યો. તેમણે બે તલવારો ધારણ કરી. એક મીરી અને બીજી પીરી. સિકખ પંથમાં અહીંથી શસ્ત્રનું મહત્ત્વ શરૂ થયું લાગે છે. મીરી એટલે રાજસત્તા ચલાવનારી અને પીરી એટલે આધ્યાત્મિક મહિમા પ્રાપ્ત કરનારી. તેમણે સિકખોને કોરી ભક્તિ જ નહિ વીરતાનો પણ સંદેશો આપ્યો.

તેમણે પોતાને બેસવા માટે અકાલ તખ્ત-બુંગા બનાવડાવ્યો. આ તખ્ત ઉપર બેસીને તેઓ દર્શને આવનારા સિકખોને ઘોડા, તલવાર, ભાલા વગેરે શસ્ત્રો લાવવાનો ઉપદેશ આપતા રહ્યા. તેમણે યોદ્ધા થવાની તાલીમ લીધી. તથા સિકખોને તેવી તાલીમ લેવા સૂચના કરી. દીવાન ચંદુની કાનભંભેરણીથી બાદશાહ જહાંગીર ગુરુજી પ્રત્યે દ્વેષ કરતો થયો. તેણે ગુરુજીને દિલ્લી બોલાવ્યા. અને ખરાંખોટાં બહાનાં બનાવીને ગુરુજીને ગ્વાલિયરના કિલ્લામાં બંધ કરાવી દીધા. ત્યારે ગ્વાલિયરનો કિલ્લો યંત્રણા આપવાનો કિલ્લો હતો. આ વખતે ગુરુજીની ઉંમર માત્ર 16-17 વર્ષની જ હતી. ચારે તરફ ચિંતા છવાઈ ગઈ.

ત્યારે લાહોરમાં એક બહુ પ્રસિદ્ધ ફકીર રહેતા હતા. તેમનું નામ સાંઈ મિયાં મીર હતું. આ ફકીરનો પ્રભાવ જહાંગીર ઉપર પણ હતો, સાંઈ બાદશાહ પાસે ગયા અને તેમને બધી સાચી વાત કરી તેથી બાદશાહ જહાંગીરે ગુરુજીને ગ્વાલિયરના કિલ્લામાંથી મુક્ત કર્યા. ગુરુજીને દિલ્લી લાવવામાં આવ્યા. ગુરુજીને મુક્ત કરવામાં પણ જહાંગીરની ચાલ જ હતી. તેણે પહેલાં તો મિત્રતાનો દેખાવ કર્યો. તેને ભય હતો કે ગુરુજીના પિતા અર્જુનદેવની હત્યા કરાવી નાખી હતી તેનો આ જરૂર બદલો લેશે. તેથી તે હંમેશાં ગુરુજીને કોઈને કોઈ રીતે નજરકેદમાં રાખતો હતો.

બીજી તરફ ચંદુ તથા તેનો પુત્ર કરમચંદ પણ માર્યા ગયા. ગુરુજી લાહોરમાં હતા ત્યાં તેમણે પોતાના પિતાશ્રી અર્જુનદેવજીની સમાધિ બનાવી.

કૌલાદેવી

ગુરુજી ભુજંગગામમાં રહેતા હતા અને રોજ સત્સંગ કરતા હતા. પાસે જે એક કાજી રહેતા હતા તેમની દીકરી કૌલા પણ સત્સંગમાં આવતી અને શ્રદ્ધાભક્તિથી સત્સંગ સાંભળતી હતી. કાજીથી આ સહન ન થયું. જે ધાર્મિક ઉદારતા હિન્દુઓમાં હોય છે તે મુસ્લિમોમાં ભાગ્યે જ હોય છે. કાજીએ છોકરીને ધમકાવી કે હવે જો કાફીરના સત્સંગમાં જઈશ તો ધર્મ પ્રમાણે તારી કતલ કરી નાખીશ. મુસલમાનો બિન મુસ્લિમો માટે કાફિર શબ્દ વાપરે છે. જે અપમાન અને તિરસ્કાર સૂચક છે. કાજીની ધમકી છતાં કૌલાં માની નહિ. એક દિવસ તેણે ગુરુજીને પ્રાર્થના કરી કે મને બચાવી લો. મારા પિતા મારી હત્યા કરી નાખશે. ગુરુજીએ કૌલાને અમૃતસર લઈ ગયા. અને એક મકાનમાં આશરો આપ્યો. કૌલાદેવી અહીં રહીને ભજન કરતી રહી. અહીં “ગુરુદ્વારા માતા કૌલા”ના નામથી બંધાવ્યો છે અને પાસે જ કૌલા સરોવર પણ બનાવ્યું છે.

અહીંથી ગુરુજી નાનકમત્તા પહોંચી ગયા. નાનકમત્તામાં બનાવટી જોગીઓએ ઘણા અનર્થો કર્યા હતા. ગુરુજીના આવવાના સમાચાર જાણીને બધા ભાગી ગયા.

અહીંથી ગુરુજી અમૃતસર આવ્યા અને અમૃતસરથી કાશ્મીરની યાત્રા કરી. કાશ્મીરમાં નિવાસ કરીને પાછા ફરતા ફરતા અમૃતસર આવી

ગયા..

જહાંગીરનું મૃત્યુ

કાશ્મીરથી પાછા ફરતાં રસ્તામાં જ 28-10-1627ના રોજ બાદશાહ જહાંગીરનું અવસાન થઈ ગયું. અહીં જ તેની દફનવિધિ થઈ. તેના અવસાનથી તેનો મોટો પુત્ર શાહજહાં ગાદી ઉપર બેઠો.

શાહજહાં સાથે પ્રથમ યુદ્ધ

આપણે ભારતીયો ભાવુકતાભર્યા યુદ્ધ કરીએ છીએ. એક વાર એવું બન્યું કે ગુરુજીના સિકખો શિકાર ખેલવા ગયા હતા અને બીજી તરફ બાદશાહના માણસો પણ શિકાર ખેલવા ગયા હતા. બાદશાહના શિકારીઓનું સફેદ બાજ ગુરુજીના શિકારીઓના હાથમાં આવી ગયું. આ નિમિત્તે ઝઘડો થયો. અંતે એ ઝઘડો યુદ્ધમાં પરિણમ્યો. શાહજહાંએ સાત હજારની સેના સાથે મુખલિસખાંને યુદ્ધ કરવા મોકલ્યો. ગુરુજી પણ તૈયાર થઈ ગયા. તેમણે તત્કાલ લોહગઢ કિલ્લો બનાવ્યો અને પોતાના ચુનંદા પાંચસો સિકખો સાથે તૈયાર થઈ ગયા. ત્રણ દિવસ યુદ્ધ ચાલ્યું. યુદ્ધમાં મુખલિસખાં માર્યો ગયો અને બાદશાહની સેના ભાગી છૂટી. અહીં ગુરુદ્વારા બનાવાયો છે. અને સિકખોની શહીદીમાં પ્રતિવર્ષ અહીં વૈશાખ પૂર્ણિમાએ મેળો ભરાય છે.

ગુરુજી ફરતા ફરતા હરગોવિંદપુર આવ્યા. અહીં ચોમાસું રોકાવાના હતા. અહીંનો ચૌધરી ભગવાનદાસ તેમનો વિરોધ કરવા લાગ્યો. વિરોધ ઘણો વધી ગયો. એક દિવસ ચૌધરી માર્યો ગયો. તેના પુત્ર રતનચંદે, ચંદુના પુત્ર કરમચંદને સાથે લઈને જાલંધરના સૂબાને ફરિયાદ કરી. સૂબા અબદુલ્લાખાંએ દશ હજાર સૈનિકો સાથે ગુરુજી ઉપર હુમલો કરી દીધો. ત્રણ દિવસ સુધી ભારે યુદ્ધ ચાલ્યું. જેમાં રતનચંદ, કરમચંદ અને સૂબા અબદુલ્લાખાં માર્યા ગયા. ગુરુજીનો વિજય થયો. વિજય પછી યુદ્ધમાં મરાયેલા સૈંકડો મુસ્લિમ યોદ્ધાઓને ગુરુજીએ દફનાવી દીધા. અહીં બેસીને ગુરુજી યોદ્ધાઓને યુદ્ધની શિક્ષા આપતા હતા.

આ સમયમાં બે ઘટનાઓ ઘટી. એક તો વયોવૃદ્ધ બાબા બુદ્ધજીનો સ્વર્ગવાસ થઈ ગયો.

આપને યાદ હશે કે ગુરુ નાનકદેવજીને બે પુત્રો હતા. શ્રીચંદજી અને લક્ષ્મીચંદજી. શ્રીચંદજીએ ઉદાસી સંપ્રદાય ચલાવ્યો હતો. તેઓ હવે વૃદ્ધ થયા હતા. એક વાર ગુરુજી શિકાર રમવા માટે પહાડોમાં ગયા હતા. ત્યાંથી તેઓ બાબા શ્રીચંદજીની પાસે પહોંચી ગયા. સાથે પોતાના પુત્ર ગુરુદિત્તાજી પણ હતા. બાબા શ્રીચંદજીએ ગુરુ દિત્તાજીની માગણી કરી અને ગુરુજીએ સ્વીકાર પણ કરી લીધી. એ જ સમયે શ્રીચંદજીએ બાબા ગુરુ દિત્તાજીને ઉદાસીવેશ પહેરાવી પોતાના ઉત્તરાધિકારી બનાવી દીધા. અને તેમણે ઉદાસી પંથનો ખૂબ પ્રચાર કર્યો. તેમને બે પુત્રો થયા હતા.

ભ્રમણ કરીને પાછા ગુરુજી અમૃતસર આવી ગયા. ગુરુજીને બે પત્નીઓ હતી. તેમાંથી એક દામોદરીજીનું અવસાન થઈ ગયું. તેમની બધી વિધિ કરીને ગુરુજી કાંગડગામ ગયા. અહીં એક કાબુલથી સિકખ ઘોડા સોદાગર આવ્યો. તેણે ફરિયાદ કરી કે હું આપના માટે બહુ ઊંચી જાતના કીમતી ઘોડા લઈને આવતો હતો. પણ લાહોરના સૂબાએ પડાવીને બાદશાહ પાસે મોકલી દીધા. ગુરુજીએ ભાઈ બિધિચંદને એ બન્ને ઘોડા પાછા લઈ આવવા લાહોર મોકલ્યો. બિધિચંદે હોશિયારી કરીને ઘોડશાળમાંથી છોડીને ઘોડા લઈ આવ્યો. બાદશાહને ખબર પડી કે તેના બે ઘોડા ચોરીને ગુરુજીનો માણસ લઈ ગયો છે. એટલે તેણે 35000 સૈનિકોને લઈને લલાબેગને ગુરુજીને પકડવા તથા ઘોડા પાછા લાવવા મોકલ્યો.

ગુરુજીની પાસે ત્યારે ત્રણ હજાર સેના હતી. અને એક હજાર રાયે જોધની પાસે હતી. આ ચાર હજાર સૈનિકોને લઈને ગુરુજી નથાણ ગામ પહોંચી ગયા. અહીં થોડે દૂર એક સરોવર હતું. તેની ચારે તરફ એક એક હજાર સૈનિકો ગોઠવીને મોરચો બનાવી લીધો. એટલી વારમાં તો લલાબેગ પણ પોતાની સેના સાથે પહોંચી ગયો.

ત્રીજું યુદ્ધ સંવત 1688

લલાબેગના પાંત્રીસ હજાર સૈનિકો ભૂખ્યા-તરસ્યા હતા. અને તળાવ ગુરુજીના કબજામાં હતું. તોપણ લલાબેગે યુદ્ધ છોડી દીધું. યુદ્ધમાં પ્રથમ મહત્ત્વ વ્યૂહરચનાનું હોય છે. 18 કલાક યુદ્ધ ચાલ્યું. જેમાં લલાબેગ પોતે, બે સેનાપતિઓ, પુત્ર તથા ઘણી સેનાનો કચ્ચરઘાણ નીકળી ગયો. 20-21 હજાર તુર્ક સૈનિકો માર્યા ગયા હતા. આ બધાને ગુરુજીએ એક મોટા ખાડામાં દફનાવી દીધા અને તે ટેકરા ઉપર

બેસીને દીવાન લગાવ્યો.

પોતાના પક્ષે બારસો સિકખ શહીદ થયા. ભાઈ બિધિચંદ તથા એક ઘોડો પણ શહીદ થઈ ગયો. આ બધાના સંસ્કાર કરાવી દીધા. આ યુદ્ધને “જંગ મિહરાજ” કહેવાય છે. આ યુદ્ધમાં શહીદ થયેલા સિકખ સૈનિકોની સ્મૃતિમાં એક ગુરુદ્વારા ગુરુસર બંધાવવામાં આવ્યો છે. ગુરુજી પાછા કરતારપુર આવી ગયા. ગુરુજીની પાસે એક પઠાન બાળક હતો. તેનું નામ પૌંદેખાન હતું. તેને પાળીપોષીને ગુરુજીએ મોટો કર્યો હતો. તે જ્યારે યુવાન થયો ત્યારે તેની પત્ની અને જમાઈના ભરમાવવાથી ગુરુજીનો વિરોધી થઈ ગયો. ઘણા લોકો ભસ્માસુર હોય છે. જે તેમને પાળી-પોષીને મોટા કરે તેને જ નષ્ટ કરવાના કામ લાગે. તેનો વિરોધી ભાવ જોઈને ગુરુજીએ તેને કાઢી મૂક્યો. તે દુશ્મન થઈ ગયો અને પઠાણો તથા જાલંધરના સૂબા કુતુબખાને સાથે લઈને લાહોરમાં બાદશાહ પાસે ગયો. તેની વાત સાંભળીને બાદશાહ શાહજહાંએ કાલેખાનને પચાસ હાજરની સેના આપીને ગુરુજીને પકડવા મોકલ્યો. તે તથા જાલંધરના સૂબાની બે હજારની ફોજ મળીને કરતારપુર પહોંચ્યા અને કરતારપુરને ઘેરી લીધું. (સંવત 1691)

ચોથું યુદ્ધ

ગુરુજીની પાસે આ વખતે માત્ર 1800 યોદ્ધાઓ હતા. રાત્રે જ ભયંકર યુદ્ધ થયું. આ યુદ્ધમાં કાલેખાં, પૈંદેખાં, અસમાનખાં વગેરે માર્યા ગયા તથા મોટા ભાગની તુર્કિસેના પણ મારી ગઈ. ગુરુજીના પક્ષે સાતસો સિકખ શહીદ થયા. કાબુલી ઘોડો દિલબાગ પણ માર્યો ગયો. યુદ્ધ પૂરું કરીને ગુરુજી કરતારપુરથી પોતાના પરિવાર સાથે કીરતપુર ચાલ્યા ગયા. ગુરુજીનો પૌત્ર ધીરમલ કરતારપુરમાં રહી ગયો અને તે બાદશાહના પક્ષમાં ભળી ગયો.

બાબા ગુરુદિત્તાજીનું અવસાન

ગુરુજીના મોટા પુત્રનું નામ ગુરુ દિત્તાજી હતું. તેઓ શ્રી ચંદજીના વારસદાર બનીને ઉદાસીન પંથના મહંત બન્યા હતા. એક દિવસ બાબાજીના શિકારીઓએ ભૂલથી ગાયને મૃગ સમજીને મારી નાખી. સિકખો તે વખતે શિકાર ખેલતા હતા. લગભગ બધા ગુરુઓ પણ શિકાર ખેલવા જતા હતા. ગાયના નિમિત્તથી બાબાજીને તેમના પિતા ગુરુજી હરગોવિંદજીએ ઠપકો આપ્યો. તેથી લાગી આવતાં તેમણે સમાધિ લગાવીને દેહત્યાગ કરી દીધો. સંવત આશ્વીન વદી 10 સંવત 1695માં.

ગાદીનો ત્યાગ

સંવત 1701 ચૈત્ર સુદ પૂર્ણિમાના દિવસે ગુરુજીએ મોટી સભા ભરી અને સૌની વચ્ચે પોતાના પૌત્ર હરિરાયજીને પોતાની ગાદી સોંપી દીધી.

દેહત્યાગ

ચૈત્ર સુદ પાંચમ, રવિવાર સંવત 1701 (3-3-1644)ના રોજ પોતાનો દેહ છોડી દીધો. તેઓ લગભગ 49 વર્ષ જેટલું જીવ્યા. તેમાં 38 વર્ષ ગુરુગાદી દીપાવી.

ગુરુ હરગોવિંદજીએ સિકખ પંથમાં આમૂલપણે પરિવર્તન કર્યું. તેમણે પીરી તલવારની સાથે બીજી મીરી પણ ધારણ કરી. મીરી એટલે યોદ્ધાઓની તલવાર. તેમણે ચાર ચાર યુદ્ધો કર્યા. અને જીત્યાં. તેમણે અકાલતપ્તની રચના કરી. તેમણે સિકખોને વીરયોદ્ધા બનાવ્યા.

10-10-10, સુરત

*

10. ગુરુ હરિરાયજી અને ગુરુ હરિકૃષ્ણજી

સિકખપંથના સાતમા ગુરુ હરિરાયજી થયા. તેઓ હરગોવિંદજીના પુત્ર ગુરુ દિત્તાજીના પુત્ર થાય. તેમની માતાનું નામ નિહાલકૌર હતું. 26-2-1630ના દિવસે કીરતપુરમાં આપશ્રીનો જન્મ થયો હતો.

તેમનો વિવાહ અનુપશહર નિવાસી ભાઈ દયારામજીની પુત્રી કૃષ્ણાકૌર તથા કોટકલ્યાણીની સાથે થયો હતો. તેમને બે સંતાનો થયાં. રામરાય તથા હરિકૃષ્ણજી.

ગુરુ હરિરાયજીના મોટા ભાઈ ધીરમલ, તુર્કોના પક્ષમાં જતા રહેવાથી તેમને ગાદીમાંથી બાકાત રખાયા હતા. તોપણ કોઈ કોઈ વાર તેમને મળવા તેઓ કરતારપુર જતા.

આ સમયમાં દિલ્લીની ગાદીએ બાદશાહ શાહજહાં હતો. તે વૃદ્ધ થયો હતો અને બીમાર પડ્યો હતો. (ઈ.સન 1715) તેની ઇચ્છા પોતાના પુત્ર દારા શિકોહને ગાદીએ બેસાડવાની હતી. પણ શાહજહાંના બીજા ત્રણ દીકરા હતા તે પણ ગાદીએ બેસવા માગતા હતા. આ કારણે ચારે પુત્રોમાં લડાઈ ચાલી નીકળી. તેમાં ઔરંગઝેબે સૌથી પહેલાં પોતાના પિતા શાહજહાંને આગરાના કિલ્લામાં કેદ કરી દીધા અને મુરાદબક્ષ તથા શુજાહ મુહમ્મદની કત્લ કરી નાખી. હવે એક માત્ર ખરો પ્રતિસ્પર્ધી દારા શિકોહ રહ્યો. દારાને પકડવા ચારે તરફ સૈનિકો દોડાવ્યા હતા. તે સમયે દારા ગુરુજીને મળ્યો અને પછી લાહોર ચાલ્યો ગયો. તે કાબુલ જવા માગતો હતો. પણ ગુજરાતના જૂનાગઢ આગળ ઔરંગઝેબે તેને પકડી લીધો. અને દિલ્લી લઈ જઈને તેની હત્યા કરી દીધી. હવે તે નિષ્કંટક થઈને બાદશાહ થઈ ગયો. તે કટ્ટર મુસલમાન હતો. તેની ઇચ્છા પૂરા ભારતને મુસ્લિમ બનાવી દેવાની હતી. તેણે મથુરા, કાશી, દ્વારકા, પુષ્કરરાજ વગેરે સ્થળોના હિન્દુઓનાં મોટાં મોટાં મંદિરો ધ્વસ્ત કરાવી નાખ્યાં. તેણે કેટલાય ફકીરો તથા સૂફીઓને તંગ કર્યા તથા હત્યા કરાવી નાખી.

ગુરુજીના વિરુદ્ધમાં મૌલવીઓએ ઔરંગઝેબની કાનભંભેરણી કરી, દારા શિકોહને મદદ તથા આશીર્વાદ આપવાની વાત કરી તેથી ગુસ્સે થઈને તેણે ગુરુજીને દિલ્લી બોલાવ્યા. ગુરુજી તો દિલ્લી ન ગયા પણ પોતાના પુત્ર રામરાયને દિલ્લી મોકલી દીધો. રામરાયે યુક્તિપ્રયુક્તિથી બાદશાહને રાજી કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ગુરુ નાનકદેવજીની વાણીમાં એક વાક્ય આવે છે “મિટ્ટી મુસલમાન કી” આ વાક્યથી ઔરંગઝેબ અને મૌલવીઓ ચિઢાયા હતા. પણ રામરાયે તેનું પાકાંતર કરી વાક્ય આવું બનાવ્યું “મિટ્ટી બેઈમાન કી” આવું સમાધાન કરીને તેઓ પાછા ગુરુજી પાસે આવ્યા; પણ જ્યારે ગુરુજીને ખબર પડી કે હરિરાયે ગુરુવાણીમાં ફેરફાર કર્યો છે ત્યારે ભારે નારાજ થયા અને તેમનો ત્યાગ કરી દીધો. રામરાયજી દહેરાદૂન પાસે રહેવા લાગ્યા.

ગુરુ હરિરાયજીએ પોતાના નાના પુત્ર હરિકૃષ્ણને ગાદી સોંપીને 6-10-1661ના રોજ શરીર ત્યાગી દીધું.

તે માત્ર 31 વર્ષ સુધી જ જીવ્યા. તેમાં સત્તર વર્ષ લગભગ ગુરુગાદી ભોગવી.

ગુરુ હરિકૃષ્ણજી

ગુરુ હરિકૃષ્ણજી સિકખપંથના આઠમા ગુરુ હતા. તેમના પિતા સાતમા ગુરુ હરિરાયજી હતા અને માતા કૃષ્ણકૌર હતી. તેમનો જન્મ 7-7-1656નો થયો હતો. ગુરુગાદી વખતે તે માત્ર પાંચ જ વર્ષના હતા. તેમના મોટા ભાઈ હરિરાયનો બહિષ્કાર કર્યો હોવાથી તેમણે ઔરંગઝેબ આગળ ગાદી માટે ફરિયાદ કરી. ઔરંગઝેબે તેમને દિલ્લી બોલાવ્યા. હરિકૃષ્ણજી દિલ્લી ગયા. પણ ઔરંગઝેબ સાથે મુલાકાત થાય તેના પહેલાં જ માતા ચેચકની બીમારીથી જમુના કિનારે આપનું અવસાન થઈ ગયું. (30-3-1664)

તેમણે અવસાન પહેલાં “બાબા બકાલા”નો સંકેત કર્યો હતો. આ બાબા બકાલા એ જ આગળ જતાં ગુરુ તેગબહાદુર નામથી પ્રસિદ્ધ થયા હતા.

11. ગુરુ તેગબહાદુરજી

સિકખપંથના આઠમા ગુરુ હરિકૃષ્ણજી માત્ર આઠ જ વર્ષની આયુમાં અવસાન પામ્યા અને અવસાન પહેલાં ‘બાબા બકાલા’નું નામ પ્રસ્તુત કરતા ગયા તેથી બાબા બકાલા એટલે ગુરુ તેગબહાદુરજી ગુરુગાદીના વારસદાર થયા. પણ બીજા પણ કેટલાક લોકો પોતે જ ખરા વારસદાર છે તેવો દાવો કરવા લાગ્યા. આમાંના એક હતા વિમુખ થયેલા ધીરમલ. ધીરમલની વાત પછી કરીશું પહેલાં ગુરુ તેગબહાદુરજી વિશે થોડી વાતો કરીએ.

ગુરુ હરિગોવિંદ સાહેબના ઘરે માતા નાનકીજીની કૂખથી 1-4-1621ના રોજ અમૃતસરમાં ગુરુ તેગબહાદુરજીનો જન્મ થયો હતો. તેમનાં લગ્ન કરતારપુર નિવાસી લાલચંદની સુપુત્રી ગુજરીદેવીની સાથે થયાં હતાં. તેમને એકમાત્ર સંતાન ગુરુ ગોવિંદસિંહજી 22-12-1666 ને રવિવારના રોજ પટનામાં થયો હતો.

ગુરુ હરિકૃષ્ણજીના પછી વારસદાર તેઓ હોવા છતાં, તેઓ માતા નાનકીજીની સાથે બકાલામાં રહેતા હતા. ગુરુગાદીના સાચા વારસદાર હોવા છતાં ધીરમલ પોતાને ગુરુ માનીને કરતારપુરમાં ગાદી લગાવીને સિકખો પાસેથી ભેટપૂજા લઈ લેતા હતા.

બીજા પણ એક બાબા સોઢી હરજી પણ પોતાને ગાદીપતિ માનતા હતા. આમ ચાર-પાંચ મહિના સુધી અનિર્ણાયક સ્થિતિ રહી. એ સમયે બીજા પણ કેટલાક લોકો ગુરુ થઈને પૂજાવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા. આવી અસ્પષ્ટ સ્થિતિમાં મકખનશાહનો સિકખ સૌદાગર આવ્યો અને તેને ખાતરી થઈ ગઈ કે સાચા ગુરુ તો તેગબહાદુરજી જ છે. એટલે તેમણે લોકોમાં જાહેરાત કરી કે ખરા ગુરુ તો આ તેગબહાદુરજી જ છે. ત્યારે તેમની ઉંમર 43 વર્ષની હતી.

ધીરમલ પોતાના માથાભારે માણસો મોકલીને સાચા ગુરુજી પાસે આવેલી ભેટ-પૂજા પડાવી લેતો. તેમના ચુસ્ત અનુયાયીઓ તો ગુરુજીની હત્યા કરવાની પણ યોજના બનાવતા હતા. પણ મકખનશાહ જેવો વીર સૌદાગર ગુરુજીના પક્ષમાં હોવાથી ધીરમલ કાંઈ કરી શકતા નહિ.

ગુરુજી બકાલાથી દર્શન કરવા માટે અમૃતસર આવ્યા, પણ પૂજારીઓએ મંદિરનો દરવાજો બંધ કરી દીધો. અમૃતસર ગુરુગાદીનો કબજો હરજી સોઢી પાસે હતો. તેને ડર હતો કે ગુરુજી અહીંનો કબજો પડાવી ન લે. તેથી તેણે દરવાજા બંધ કરી દીધા હતા. એટલે ગુરુજી અમૃતસરથી કરતારપુર અને કરતારપુરથી કીરતપુર ચાલ્યા ગયા. તેમની સાથે માતા નાનકી, ધર્મપત્ની ગુજરીજી, તથા સેવકો પણ હતા. કીરતપુરમાં પણ પોતાના પરિવારના ભાઈઓનો વિરોધ હોવાથી આનંદપુર ચાલ્યા ગયા. અને ત્યાં જ પોતાના રહેવાનું મકાન બનાવ્યું. અને અહીં રહેવા લાગ્યા. પણ અહીં પરિવારના લોકોનો વિરોધ થવાથી માત્ર છ મહિના રહીને તીર્થયાત્રા કરવા માટે પૂર્વ દિશા તરફ પરિવાર સહિત નીકળી પડ્યા.

ફરતાં ફરતાં પ્રયાગરાજ પહોંચ્યા. અહીં છ મહિના રહ્યા. અહીંથી કાશી ગયા. ત્યાંથી મીરજાપુર ગયા. પછી ગયા પધાર્યા. આ બધાં તીર્થોમાં દાન-સ્નાન કરીને પછી પટના પધાર્યા. પટનામાં શેઠ જૈતાએ પોતાની હવેલી ગુરુજીને અર્પણ કરી દીધી. અહીં રહેવા લાગ્યા. થોડો સમય રહીને પછી ઢાકા ગયા. બીજી બાજુ આસામનો રાજા પોતાની ખંડણી ઔરંગઝેબને ભરતો ન હતો, તેથી ખંડણી વસૂલ કરવા તથા રાજાને દંડ દેવા માટે ઔરંગઝેબે પોતાના સેનાપતિ રામસિંહને સેના લઈને ચઢાઈ કરવા મોકલ્યો હતો. (રાજા રામસિંહ જયપુરના રાજા જયસિંહનો પુત્ર થાય જે ઔરંગઝેબનો મુખ્ય સેનાપતિ હતો) રાજા રામસિંહ આસામમાં ગોહાટી પાસે બ્રહ્મપુત્રા નદીના કિનારે છાવણી લગાવીને સ્થિર થયો. તેને કામરૂપ દેશની જાદુગરણીઓનો ભય લાગતો હતો તેથી એક વજરને ઢાકા ગુરુજીની પાસે મોકલ્યો કે ગુરુજી આ જાદુગરણીઓથી રક્ષા કરે. રાજા રામસિંહની વિનંતી માન્ય રાખીને ગુરુજી ઢાકાથી ગોહાટી પધાર્યા અને પોતાનું શિબિર લગાવ્યું.

ગુરુ ગોવિંદસિંહજીનો જન્મ

આ સમય દરમિયાન પટનામાં 22-12-1666ના રોજ ગુરુ ગોવિંદસિંહજીનો જન્મ થયો. માતા નાનકીજીએ આ ખબર છોક ઢાકા મોકલી દીધી હતી. બીજી તરફ એવું બન્યું કે આસામનો એક બીજો રાજા ગુરુજીનાં દર્શન કરવા આવ્યો. તેના ઘરે સંતાન ન હતું. ગુરુજીના

આશીર્વાદથી તેના ઘરે પારણું બંધાયું. જેનું નામ રત્નરાય રાખ્યું.

ગુરુજીએ કામરૂપના રાજા સાથે ઔરંગઝેબના સેનાપતિ રાજા રામસિંહ સાથે મેળ કરાવી દીધો. જેથી બન્ને પ્રસન્ન થયા. ત્યાંથી નીકળીને ગુરુજી ઢાકા, ચિતાગોંગ, કલકત્તા, જગન્નાથપુરી વગેરે સ્થળોએ ફરતા ફરતા પાછા પટના આવી ગયા. લગભગ પાંચ વર્ષ સુધી પટના વગેરે સ્થળોએ રહીને રાજા રામસિંહ સાથે પંજાબ આવી ગયા. પંજાબ જતી વખતે રસ્તામાં કાશી, અયોધ્યા, લખનૌ, મથુરા વગેરે શહેરોમાં ફરતા ફરતા કીરતપુર થઈને આનંદપુર પહોંચી ગયા. અહીં આવ્યા પછી વાતાવરણ ઠીક લાગતાં પટનાથી પોતાના પરિવારને આનંદપુર બોલાવી લીધો. અને ગુરુ ગોવિંદસિંહજીની શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરાવી દીધી. લગભગ અઢી વર્ષ સુધી આનંદપુરમાં રહ્યા પછી એક દિવસ કાશ્મીરથી પંડિતોનો જથ્થો ગુરુજીને મળવા આવ્યો. તેમણે ફરિયાદ કરી કે બાદશાહ ઔરંગઝેબે કાશ્મીરના સૂબા શેર અફઘાનને હુકમ કર્યો છે કે કાશ્મીરના પંડિતોને જોર-જુલમ કરીને પણ મુસલમાન બનાવી દેવામાં આવે. એટલે સૂબો પંડિતોને જોર-જુલમ કરીને મુસલમાન બનાવવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો, આવી સ્થિતિમાં એક માત્ર ગુરુજી જ રક્ષણ કરી શકે તેમ હતા. હિન્દુ ધર્મ પાસે આવો કોઈ રક્ષક ધર્મગુરુ ન હતો. ચાર પીઠોના શંકરાચાર્યો નામ માત્રના હતા અને રાજાઓ તો મોટા ભાગે મોગલોના સાથીદાર થઈ ગયા હતા. તેથી ધર્મરક્ષા કરી શકે તેવું કોઈ શરણસ્થળ હતું નહિ.

ઔરંગઝેબ ધર્મોધ બાદશાહ હતો, તેણે માત્ર કાશ્મીર જ નહિ પૂરા દેશના હિન્દુઓને જોર-જુલમ કરીને મુસલમાન બનાવવાની યોજના બનાવી હતી. કાશ્મીરમાં તેની શરૂઆત હતી. તેણે જયપુર, પુષ્કર, મથુરા, અયોધ્યા, પ્રયાગ, કાશી વગેરે સ્થળોનાં મંદિરોનો નાશ કરી નાખ્યો હતો. બધી રીતે હિન્દુઓ ગભરાયા હતા. કાયા ભીરુ માણસો તો મુસલમાન થઈ જતા જેથી જોર-જુલમથી બચી જતા હતા. પણ કેટલાક મક્કમ લોકો ધર્મ છોડવા તૈયાર નહોતા. તેમના ઉપર જાતજાતના જુલમ થયા કરતા હતા. કાશ્મીરના પંડિતો આવા જુલમથી બચવા માટે ગુરુ તેગબહાદુરજીની પાસે આવ્યા હતા. પંડિતોનો આર્તનાદ સાંભળીને ગુરુજીએ કહ્યું કે “જાવ તમારા સૂબાને કહી દો કે જો અમારા ગુરુ તેગબહાદુરજી મુસલમાન થવાનું સ્વીકારશે તો અમે બધા પણ આપોઆપ મુસલમાન થઈ જઈશું.”

પંડિતોએ કાશ્મીર આવીને સૂબાને આ વાત કરી, સૂબાએ દિલ્લી બાદશાહ ઔરંગઝેબને વાત પહોંચાડી. બાદશાહે વિચાર્યું કે આ તો સારી વાત થઈ. જો ગુરુજીને મુસલમાન બનાવી દેવાય તો હજારો હિન્દુઓ આપોઆપ મુસલમાન થઈ જશે. આ હેતુ પૂરો કરવા માટે બાદશાહે સિપાહીઓને આનંદપુર મોકલ્યા અને ગુરુજીને દિલ્લી આવવાનું ફરમાન સંભળાવ્યું.

ગુરુજી દિલ્લી જવા રવાના થયા. રસ્તામાં મહત્ત્વનાં અનેક સ્થળોએ રહેતા રહેતા સૈફાવાદના સૂફી ફકીર સૈફુદીનની પાસે ગયા અને બે મહિના રહ્યા. ત્યાંથી ફરતા ફરતા આગરા પહોંચ્યા. આગરામાં પોલીસને શક પડ્યો તેથી ગુરુજી તથા સિકખોને પકડીને દિલ્લી લઈ ગઈ. અને ચાંદની ચૌકના થાણામાં કેદ કરી દીધા.

આ વખતે ઔરંગઝેબ રાવલપીંડી ગયો હતો, પણ તેણે પોતાના એક કાજીને ગુરુજીને સમજાવવા મોકલ્યો. કાજીએ ગુરુજીને સમજાવ્યું કે “બાદશાહ ઇચ્છે છે કે પૂરા દેશનો એક જ મજહબ ઇસ્લામ થાય. હિન્દુ ધર્મ વ્યર્થ અને નિરર્થક છે. હિન્દુઓ બધા નરકમાં જ જવાના છે. એટલે તેમના ઉપર દયા કરવા માટે બાદશાહ આવી પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે. જો હિન્દુઓ બધા મળીને ઇસ્લામ સ્વીકાર કરી લેશે તો તેમને ઘણા લાભો મળશે તથા પરલોક પણ સુધરશે. બાદશાહ ઇચ્છે છે કે તમે હિન્દુઓના ગુરુ છો એટલે જો તમે પહેલ કરો અને મુસલમાન થઈ જાવ તો કામ સરળ થઈ જાય. તમને મોટી મોટી જાગીરો મળશે. તમારું માન-સન્માન વધી જશે. માટે તમે મુસલમાન થઈ જાઓ.” આવી રીતે વારંવાર સમાજવવા છતાં પણ ગુરુજી અડગ રહ્યા. તેમણે કહ્યું કે “ધર્મ બદલાય નહિ. ધર્મ તો અમારો પ્રાણ છે. તેના માટે અમે સર્વસ્વ ન્યૌંછાવર કરી દઈશું પણ ધર્મ બદલીશું નહિ.” જ્યારે કાજીએ જોયું કે ગુરુજી જલદી માને તેવા નથી એટલે તેણે ગુરુજીની સાથે આવેલા પાંચ સિકખોમાંથી એક ભાઈ મતીદાસને ગુરુજીની સામે જ જીવતાં ને જીવતાં લાકડાનાં થડિયાં કાપવાની મોટી કરવતીથી લાકડાની માફક વહેરી નાખ્યા. તેમના શરીરના બે ટુકડા કરી નાખ્યા.

આટલા અત્યાચારથી પણ ગુરુજી જરાય ઢીલા ન થયા. તે ઊંચે અવાજે બોલતા રહ્યા “સત શ્રી અકાલ, જો બોલે સો નિહાલ સત શ્રી અકાલ” ભાઈ મતીદાસ પણ વહેરાઈ ગયા પણ જરાય ધર્મ પરિવર્તન કરવા ઢીલા ન થયા. કાજીનો ગુસ્સો ખૂબ વધી ગયો. તેણે બહુ મોટી દેગ મગાવી. તેને મોટા ચૂલા ઉપર મૂકી. તેમાં ભાઈ દયાલને બેસાડ્યા અને પાણી ભર્યું. નીચે અગ્નિ પ્રગટાવી મોટાં મોટાં લાકડાં ભડ ભડ બળવા લાગ્યાં. પાણી ગરમ થતું ગયું, બટાકું બાફે તેમ ભાઈ દયાલને પાણીમાં બાફી નાખ્યા. પણ ગુરુજી ટસથી મસ ન થયા.

કાજીએ પગ પછાડ્યા. ગુરુજીએ ભાઈ ઉઘો તથા જૈતાને ચૂપચાપ આનંદપુર મોકલી દીધા. હવે તેમની પાસે એક સિકખ ભાઈ ગુરુ દિત્તા જ રહી ગયા હતા.

જ્યારે કાજીને ખબર પડી કે બે સિકખ ભાગી ગયા છે તો તેણે ગુરુજીને લોઢના પીંજરામાં બંધ કરી દીધા. જેથી તે ભાગી ન શકે અને ભાઈ ગુરુદિત્તા ઉપર કઠોર પહેરો મૂકી દીધો. ઘણા સમય સુધી લોઢના પીંજરામાં અત્યંત કષ્ટમય રીતે ગુરુજીને રાખ્યા. ફરી પાછા ગુરુજીને સમજાવવા એક મૌલાના અને બીજા એક ભાઈને મોકલ્યા. તેમની સાથે ઔરંગઝેબે ત્રણ શરતો લખી હતી.

1. મુસલમાન થવાનું સ્વીકારી લો.
2. જો મુસલમાન ન થવું હોય તો કોઈ ચમત્કાર બતાવો.
3. મરવા માટે તૈયાર થઈ જાવ.

ગુરુજીએ ત્રીજી વાત સ્વીકારી લીધી. તેમણે કહ્યું કે હું મુસલમાન તો નહિ જ થાઉં. ભલે મારી જાન જાય તો જાય. ગુરુજીના જવાબથી બાદશાહ વધુ કોપાયમાન થયો. તેણે ગુરુજીને પીંજરામાંથી બહાર કાઢીને ચાંદની ચૌક લઈ જવામાં આવ્યા. ગુરુજીએ પીંજરામાં ઘણા દિવસથી સ્નાન કર્યું ન હતું તેથી સ્નાન કર્યું. અને પછી જપજી સાહેબનો પાઠ કર્યો. વડના વૃક્ષ નીચે જ્યારે આપ માથું ઝુકાવીને પાઠ કરતા હતા ત્યારે જ જલ્લાદે તેમની ગરદન ઉપર તલવારનો ઝટકો માર્યો, ધડ અને માથું જુદું થઈ ગયું. 11-11-1675નો એ કાળો દિવસ હતો. લગભગ સવા વર્ષ સુધી આપશ્રી ઔરંગઝેબની કેદમાં રહ્યા હતા.

*

12. ગુરુ તેગબહાદુરનું ભવ્ય બલિદાન

રાજસત્તાની અસર ધર્મો ઉપર પડતી જ હોય છે. તેમાં પણ જે રાજસત્તા કટ્ટરવાદી અને આતંકવાદી હોય તેની અસર તો સવિશેષ રહેતી હોય છે. કટ્ટરવાદ આતંકવાદની જનની છે. કટ્ટરવાદ એ સત્તાનો યોગ મેળવે તો આપોઆપ આતંકવાદ આવી જાય. દિલ્લીના મોગલ બાદશાહ શાહજહાંએ કિલ્લાઓ, મહેલો અને તાજમહેલ જેવી ઇમારતો બાંધવા પાછળ ખજાનો ખાલી કરી નાખ્યો. ખજાનો રાષ્ટ્રની કરોડરજ્જુ છે. તેને અનુત્પાદક કાર્યોમાં વધુપડતો વાપરવો જોઈએ નહિ. પણ સ્થાપત્યોનો શોખીન શાહજહાં માન્યો નહિ. તેણે બેફામ ખર્ચા કરીને ભવ્યાભિભવ્ય ઇમારતો બાંધી. જે આજે પણ તેની યશોગાથા ગાઈ રહી છે. જો શાહજહાંની ઇમારતોને બાદ કરી દેવામાં આવે તો ભારત પાસે વિશ્વ લેવલે બતાવવા જેવી કોઈ ખાસ ઇમારત રહેતી નથી. એકલા તાજમહેલમાંથી જ અત્યાર સુધી એટલી આવક થઈ છે કે બીજા દસ નવા તાજમહેલ બનાવી શકાય. આ તો આર્થિક વાત થઈ, પણ રાજદરબાર અને દેવદરબારમાં રચાયેલાં ભવ્યાભિભવ્ય સ્થાપત્યો આપણને ગૌરવ આપે છે તેની તો રૂપિયામાં કિંમત થાય જ નહિ. રાષ્ટ્ર ગૌરવથી જીવતું હોય છે અને ગૌરવ અપાવનારી ત્રણ વસ્તુઓ હોય છે.

1. ભવ્ય સ્થાપત્યો.
2. નવી નવી અદ્ભુત વૈજ્ઞાનિક શોધો.
3. વિશ્વવિજય કરનારા સેનાપતિઓ અને યુદ્ધો.

આ ત્રણમાંથી એક પણ જેની પાસે ન હોય તેને ગૌરવ ન હોય. કદાચ તે ગૌરવ લેતો હોય તો તે આત્મશ્લાઘાભર્યું મિથ્યા ગૌરવ જ કહી શકાય. સ્થાપત્યોની દૃષ્ટિએ શાહજહાંએ ભારતને ઘણું ગૌરવ આપ્યું કહેવાય. પણ તેની પાછલી જિંદગી વૃદ્ધાવસ્થા બહુ કરુણ સ્થિતિમાં ગુજરી હતી.

શાહજહાંની ઇચ્છા પોતાના મોટા પુત્ર દારાશિકોહને ગાદીએ બેસાડવાની હતી. દારા શિકોહ સંસ્કૃત-ફારસીનો વિદ્વાન અને હિન્દુઓ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ રાખનારો શાહજાદો હતો. આ વાતની ખબર શાહજહાંના કનિષ્ઠ પુત્ર ઔરંગઝેબને પડી ગઈ. મુસલમાનો ખાસ કરીને મોગલો સરળતાથી સત્તાનું પરિવર્તન કરતા નથી. વ્યક્તિગત મહત્ત્વાકાંક્ષા એટલી બધી હોય છે કે ગાદી પડાવવા મારામારી અને કાપાકાપી થતી હોય છે. જે સરળતાથી અંગ્રેજો સત્તા પરિવર્તન કરી શકે છે તેવું મુસ્લિમો (અને આપણે પણ) નથી કરી શક્તા. ઔરંગઝેબે વિદ્રોહ કર્યો. શાહજહાંને જેલમાં પૂર્યો. પોતાના પ્રતિસ્પર્ધી દારા શિકોહ અને કામબક્ષને ઠેકાણે પાડવા તે દારાની પાછળ પડ્યો. દારા જીવ લઈને નાઠો. તેને ઔરંગઝેબની ધાકના કારણે કોઈએ આશ્રય ન આપ્યો. તે ભાગતાં ભાગતાં વ્યાસ નદીએ પહોંચ્યો. આ વખતે ગુરુ હરરાય વ્યાસ નદીએ હતા. તેમણે દારાને નદીને પાર ઉતારી દીધો અને ઔરંગઝેબની સેનાને અટકાવી દીધી. દારા શિકોહ લાહોર, મુલતાન, અજમેર થઈને ગુજરાતમાં આવ્યો. તેણે ઘણાં રજવાડાં સાથે શરણની માગણી કરી પણ કોઈએ તેને શરણ આપ્યું નહિ. અંતે જૂનાગઢની નજીકમાં દારાને હરાવીને કેદ કરીને તેને દિલ્લી લઈ આવવામાં આવ્યો. અહીં ઔરંગઝેબે તેની હત્યા કરાવી દીધી. મુરાદબક્ષને તો પહેલેથી જ મારી નાખ્યો હતો. પિતા શાહજહાં કેદમાં હતો. હવે ઔરંગઝેબ નિષ્કંટક થઈને ગાદી ઉપર બેસી ગયો. જો ઔરંગઝેબની જગ્યાએ દારા ગાદીએ બેઠો હોત તો ભારતનો ઇતિહાસ જુદો જ હોત. પણ દારાને પકડાવવામાં અને ઔરંગઝેબને સાથ આપવામાં મોગલોની સાથે હિન્દુ સરદારોનો પણ પૂરેપૂરો સાથ હતો. હિન્દુઓની રાજકીય પાયમાલી કરવામાં શક્તિશાળી હિન્દુઓએ હંમેશાં મોટો ભાગ ભજવ્યો છે. ઔરંગઝેબનો ત્રીજો ભાઈ શુજાહ મુહમ્મદની પણ હત્યા કરી દીધી હતી. આ રીતે બધાં વિદ્વનો દૂર કરીને તેણે એકલથ્યુ સત્તા પ્રાપ્ત કરી લીધી.

સત્તા પ્રાપ્ત કર્યા પછી કુશળ રાજનેતાને સર્વપ્રથમ બે કામ કરવાં જોઈએ. એક તો સાથ-સહકાર આપનાર વ્યક્તિઓની કદર કરી તેમને યોગ્ય માનસન્માન અને જાગીર આપવાનું તથા બીજું વિપત્તિ કાળમાં વિરોધ કરીને શત્રુપક્ષને સહાયક થનારને દંડ આપવાનું. આ બે કામ કરતાં જેને આવડે તે સારી રીતે રાજ્ય કરી શકે. જે લોકો સહાયકોની કદર તો ન કરે ઉપરથી દંડ આપે અને વિરોધીઓને દંડ દેવાની જગ્યાએ ઇનામ આપે તે સારી રીતે શાસન ન કરી શકે.

ઔરંગઝેબે સત્તાનાં સૂત્રો સંભાળ્યા પછી સિકખ ગુરુ હરરાયને દિલ્લી બોલાવ્યા. ગુરુ હરરાયજી બાદશાહની મનસા સમજી ગયા તેથી તે પોતે તો ન ગયા પણ પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર રામરાયને દિલ્લી બાદશાહના દરબારમાં મોકલી દીધા. બાદશાહે રામરાયને દિલ્લીમાં રોકી લીધા. તેની એવી ઇચ્છા ખરી કે પુત્ર અહીં જમાનત રૂપમાં રહેશે તો પિતા ગુરુ હરરાય કોઈ અશાંતિ નહિ કરે. એક વાર ચર્ચા ચાલતી હતી તેમાં ઔરંગઝેબે ગુરુ નાનકદેવજીની એક વાણી સંભળાવી. જેમાં મુસલમાન શબ્દ હતો. વાણી આ પ્રકારે હતી:

“મિટ્ટી મુસલમાનકી પેડે પઈ કુમ્હાર,
ઘટ ભાંડે ઈટાં ક્રિયા, જલતી કરે પુકાર”

આનો અર્થ એવો થાય છે કે એક કુંભારે મુસલમાનના શરીરની માટીમાંથી ઈંટો તથા વાસણો બનાવ્યાં અને ધગધગતા નિભાડામાં પકવ્યાં તેમાંથી હાહાકાર પોકાર થવા લાગ્યો.

રામરાય કુશળ વ્યાખ્યાતા હતા. બાદશાહની સામે તેનો એવો અર્થ કરવો જોઈએ કે જેથી વાણી પ્રત્યે તેને ગુસ્સો ન થાય. આથી રામરાયે વાણીમાં અર્થભેદ કરી દીધો. તેમણે આ રીતે પાઠાન્તર કર્યું:

“મિટ્ટી બેઈમાનકી પેડે પઈ કુમ્હાર”

અર્થાત્ મૂળ શબ્દ મુસલમાન નહિ પણ બેઈમાન છે. જે લહિયાની ભૂલથી મુસલમાન થઈ ગયો છે. વ્યાખ્યાતામાં અદ્ભુત શક્તિ હોય છે. તે દેશ-કાળ-પરિસ્થિતિ પ્રમાણે શાસ્ત્રની યોગ્ય વ્યાખ્યા કરીને તેને સુસંગત બનાવતો હોય છે. જો વ્યાખ્યાતામાં આવી ક્ષમતા ન હોય તો શાસ્ત્ર દેશ-કાળ-પરિસ્થિતિ પ્રમાણે સુસંગત ન થઈ શકે.

રામરાયની વ્યાખ્યાથી ઔરંગઝેબ રાજી થયો પણ જ્યારે આ સમાચાર ગુરુ હરરાયજીએ સાંભળ્યા ત્યારે સખ્ત નારાજ થયા. તેમણે પુત્ર રામરાયને વિમુખ કરી નાખ્યો. ઔરંગઝેબને રાજી કરવા માટે ગુરુ નાનકદેવજીની વાણીમાં પરિવર્તન કરવાની ધૃષ્ટતા તેમને ગમી નહિ. તેથી રામરાય સાથે બધા સંબંધો કાપી નાખ્યા. સિદ્ધાંતવાદીઓ સિદ્ધાંતના ભોગે સંબંધો સાચવતા નથી હોતા. સિદ્ધાંતવાદીઓની સાથે સિદ્ધાંતવાદીઓના જ સંબંધો લાંબો સમય ટકતા હોય છે.

પોતાને વિમુખ કર્યાના સમાચાર જ્યારે રામરાયે દિલ્લીમાં સાંભળ્યા ત્યારે તેને ભારે દુઃખ થયું. તે દિલ્લીથી કરતારપુર આવ્યો અને પિતાની ક્ષમા માગવા પ્રયત્નો કર્યા. પણ હરરાય જરાય કૂણા ન પડ્યા. તેથી નિરાશ થઈને તે પાછો દિલ્લી આવ્યો અને બાદશાહને બધી વાત કહી સંભળાવી. ઔરંગઝેબને પિતા-પુત્ર વચ્ચે ભેદ પડાવવાનો સારો મોકો મળી ગયો. તેણે રામરાયને દહેરાદૂન પાસે જાગીર આપી. રામરાય દહેરાદૂન પાસેની જાગીરમાં વસી ગયો. તેમના વંશજો હજી સુધી અહીં જ વસે છે.

ગુરુ હરરાયે ઈ. સ. 1661માં પોતાનો દેહ છોડી દીધો. મરતાં પહેલાં તેમણે પોતાના દ્વિતીય પુત્ર હરકિસનને ગુરુગાદી ઉપર બેસાડી દીધો. ત્યારે હરકિસનજી માત્ર પાંચ જ વર્ષના હતા. રામરાય દિલ્લીમાં હતો. તેણે ઔરંગઝેબને પોતાના ગાદી હક્કની વાત સમજાવી પૂરેપૂરો ભરમાવ્યો. ઔરંગઝેબ ઇચ્છતો હતો કે સિકખ પંથની ગુરુગાદી ઉપર કોઈ પોતાનો માણસ બેસે તો ઉપદ્રવો ન થાય, તેથી તેણે રામરાયનો પક્ષ લેવાનો નિર્ણય કરીને હરકિસનને દિલ્લી બોલાવ્યા. ગુરુજી દિલ્હી ગયા, પરંતુ બાદશાહને મળ્યા નહીં અને રાજા જયસિંહના મકાનમાં ઊતર્યા હતા, જે અત્યારે ગુરુદ્વારા બંગલા સાહેબ તરીકે ઓળખાય છે.

ઈ.સ. 1664માં ગુરુ હરકિસનને શીતળાનો રોગ લાગુ થયો. અને તેમનું માત્ર આઠ જ વર્ષની વયમાં અવસાન થઈ ગયું. મરતાં પહેલાં તેમણે ગુરુગાદી માટે “બાબા બકાલાને ગાદી ઉપર નિયુક્ત કરી દીધા. બાબા બકાલા એટલે ગુરુ તેગબહાદુરજી. તેગબહાદુરજી ગુરુ હરકિસનના પિતામહના નાના ભાઈના દીકરા થાય. તેઓ બકાલા ગામમાં રહેતા હતા તેથી “બાબા બકાલા”ના નામથી ઓળખાતા હતા. તેઓ ગુરુ તેગબહાદુર નામથી નવમા ગુરુ થયા. તેમને ભક્તો સચ્ચા બાદશાહ કહેતા હતા.

ગાદીનો સાચો વારસદાર રામરાય પોતે જ છે તેવું માનીને તેણે ઔરંગઝેબના કાન ભંભેરવા માંડ્યા. “તેગબહાદુર ઇસ્લામનો વિરોધી છે અને સિકખોને બાદશાહની વિરુદ્ધમાં ભડકાવતો રહે છે” તેવી કાનભંભેરણી કરતો રહ્યો. રાજસત્તા ખટપટો વિનાની હોતી નથી. ખટપટોમાં કાનભંભેરણી મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. કાનભંભેરણી પીઠ પાછળ ઘા કરનારા કરતા હોય છે. સરળ-સજ્જનોને સૌથી મોટો ખતરો આ કાનભંભેરણી કરનારા—પીઠ પાછળ ઘા કરનારાઓથી થતો હોય છે.

રામરાયની કાનભંભેરણીથી ઔરંગઝેબે તેગબહાદુરજીને દિલ્લી બોલાવ્યા. તે સમયે અંબરનરેશ જયસિંહ (અથવા તેમનો પુત્ર રામસિંહ) દિલ્લીમાં હતો. તે ઔરંગઝેબનો મુખ્ય સેનાપતિ હતો અને તેનો ઘણો પ્રભાવ હતો. તેણે બાદશાહને સમજાવ્યો કે આસામનો રાજા ખંડણી આપતો નથી એટલે ખંડણી વસૂલ કરવા માટે આસામ જવાનું છે. ગુરુ તેગબહાદુરને હું આસામ લઈ જઈશ. એટલે અહીં સિકખોને ભડકાવવાનું કામ થઈ શકશે નહિ.”

જયસિંહ આમેર (જયપુર)નો રાજપૂત રાજા હતો. હૃદયથી તે હિન્દુત્વવાદી હતો પણ રાજકીય લાચારીથી તેણે મોગલોને સાથ આપવાનું સ્વીકાર્યું હતું. શિવાજી મહારાજ સાથે સંધિ કરાવવાનું કાર્ય તેણે જ કર્યું હતું. જે સફળ ન રહ્યું. અહીં તેગબહાદુરજીને ઔરંગઝેબના કોપથી બચાવવા આસામ લઈ જવાનું નિમિત્ત આપીને વચ્ચેનો માર્ગ કાઢી સમાધાન કરાવ્યું હતું.

ગુરુ તેગબહાદુરજી પોતાના પરિવારને લઈને રાજા જયસિંહ સાથે આસામ જવા રવાના થયા. ફરતા ફરતા તેઓ પટના આવ્યા અને અહીં પોતાની પત્ની તથા પરિવારને રાખીને આગળ વિદાય થયા. ત્યારે તેમનાં ધર્મપત્ની ગુજરીબાઈ સગર્ભા હતાં. સગર્ભા સ્ત્રીને ખડતલ પ્રવાસો કરાવાય નહિ. તેની રક્ષા કરવી જોઈએ.

ગુરુ તેગબહાદુર રાજા જયસિંહ સાથે બંગાળ વગેરે દેશોનું ભ્રમણ કરતાં કરતાં આસામ પહોંચી ગયા જે રાજા ખંડણી ભરતો નહોતો તે રામરાવને સમજાવીને જયસિંહ સાથે સંધિ કરાવી દીધી તેથી જયસિંહ પણ પ્રસન્ન થયો. હવે કામ પતાવીને ગુરુજી પાછા ફર્યા. રસ્તામાં તેમને સમાચાર મળ્યા કે ગુજરીબાઈની કૂખે પુત્રજન્મ થયો છે. સમાચાર સાંભળીને તેમને બેહદ ખુશી થઈ. પુત્રજન્મ, વારસદારની ખોટ પૂરી કરતો હોય છે. વારસદાર વિના પાછલી જિંદગી દુઃખી અને મરણ શાંતિથી થતું નથી. આપની જન્મતારીખ 22-12-1666 હતી.

ગુરુ તેગબહાદુરજીને પુત્રનું મુખ જોવાની તલપાપડ થઈ. જ્યાં પ્રેમ હોય ત્યાં આકર્ષણ હોય. જ્યાં આકર્ષણ હોય ત્યાં દર્શનની ઉતાવળ હોય. દર્શનની ઉતાવળ ન હોય તો સમજવું કે પ્રેમની ન્યૂનતા છે. ચાર દર્શનો જીવનમાં ઉત્સાહ ભરી દે છે. 1. પ્રભુદર્શન, 2. પ્રિયદર્શન, 3. પુત્રદર્શન અને 4. સંતદર્શન.

પ્રભુદર્શન અને સંતદર્શન શ્રદ્ધાથી થતાં હોય છે. પ્રબળ અને શુદ્ધ શ્રદ્ધા જ સફળતા આપતી હોય છે.

પ્રિયદર્શન એટલે પતિ અથવા પત્ની (પ્રેમી અને પ્રેયસી)નાં દર્શન, આ દર્શન સાચા પ્રેમથી થતાં હોય છે. સાચો પ્રેમ પરમેશ્વરનું રૂપ છે. જેને સાચો પ્રેમ હોય તેણે વીતરાગ થવાની જરૂર નથી. વીતરાગને ત્યાગ તો હોય દર્શન ન હોય. દર્શન તો પ્રેમથી જ હોય. પણ પ્રેમ રિફાઈન થયેલો શુદ્ધ હોવો જરૂરી છે. શુદ્ધ પ્રેમ જ પરમેશ્વરનું દર્શનીય રૂપ છે.

પુત્રદર્શન માત્ર ને માત્ર કુદરતી લાગણીઓથી થતું હોય છે. પ્રથમ પ્રસૂતિમાં જન્મેલા પુત્રનાં દર્શન પતિને કરાવવા પત્ની ઉતાવળી હોય છે. “લ્યો તમારું પરિણામ કેટલું સુંદર છે?” કશું જ બોલ્યા વિના પત્ની પ્રસન્ન ચહેરાથી પતિને પુત્રદર્શન કરાવતી ધન્ય ધન્ય થઈ જતી હોય છે. પતિ, પણ પુત્રદર્શન કરીને ભાવવિભોર થઈ જતો હોય છે. તેમાં પણ જો લાંબો સમય તડપાવીને પછી પુત્ર થયો હોય તો તો તે દર્શનના આનંદની કલ્પના જ કરી ન શકાય. પુત્ર વતી પત્નીનું માન-સન્માન વધી જાય. તેણે વંશનો ઉદ્ધાર કર્યો ગણાય. સૌ કોઈ પોતાનો વંશ ઇચ્છે છે. વીતરાગ પણ પુત્ર નહિ તો શિષ્યો બનાવીને વંશની અપેક્ષા પૂરી કરે છે. વંશનો ઉચ્છેદ કોઈને પણ ગમતો નથી.

ગુરુ તેગબહાદુરજી પટના આવ્યા. પુત્રદર્શન કર્યું, કાંઈ રૂપ કાંઈ રૂપ અને હૃષ્ટપુષ્ટ પણ કેવો? જોતાં જ સૌને ગમી જાય તેવો. પહેલાં કોઈ વાર કનૈયો આવો જન્મ્યો હતો. એવું લાગે છે કે એ જ કનૈયો ફરી વાર માતા ગુજરીબાઈની કૂખે અવતર્યો છે. જોવામાં મન ધરાતું જ નથી. બિચારાં વાંઝિયાં લોકોને શી ખબર કે પુત્રપ્રાપ્તિથી કેટલો આનંદ અને જીવનની કેટલી ધન્યતા થઈ જાય છે! જેમણે પ્રસૂતિની પીડા નથી ભોગવી તેવી વંધ્યા સ્ત્રીઓ તો દયાને પાત્ર છે. ઇચ્છવા છતાં પણ બિચારી પુત્રસુખથી વંચિત છે. પણ જેમની ફળદ્રુપતામાં કોઈ જ ખોટ નથી તેમ છતાં જે કોણીનો ગોળ (મોક્ષ) ખાવા માટે આ જીવનના સાચા ગોળને હાથમાંથી ફેંકી દઈને કોણી તરફ ટગર ટગર જોવા કરે છે. તેવી માતૃત્વ સુખવિહોણી સ્ત્રી પથભ્રષ્ટ થયેલી જ કહેવાય. કશું નહિ મેળવવા, હાથનું સુખ ફેંકી દેનારને બીજું શું કહેવાય? માતા ગુજરીબાઈ અને પિતા તેગબહાદુર તો અહીં જ સર્વોચ્ચ સુખ અનુભવવા લાગ્યાં, પ્રત્યેક કૂખ ગોવિંદ નથી જન્માવતી તોપણ ગોવિંદ જન્માવનારી કૂખ વણખેડી રહી જાય તો ગોવિંદ ખોવાનું ભારે નુકસાન જ થાય.

પટના છોડીને પછી તેગબહાદુરજી આનંદપુર આવ્યા અને અહીં જ કાયમી નિવાસ કર્યો. અહીં સતલજ નદીનો કિનારો રમણીય હતો. અહીં પુત્ર ગોવિંદરાયને ભણાવવાનો બધો પ્રબંધ કર્યો. ફારસી, સંસ્કૃત, હિન્દી વગેરે ભાષાઓ તથા રામાયણ, મહાભારત વગેરે ગ્રંથોનું

અધ્યયન કર્યું.

ગુરુ તેગબહાદુરજી જાણતા હતા કે વિરોધી થઈ ગયેલો ઔરંગઝેબ ક્યારે મને નુકસાન કરી બેસશે તે નક્કી નહિ. શત્રુ ધર્મીઘ અને કટ્ટર હોવાથી તે ગમે ત્યારે ગમે તે કાર્ય કરી શકે છે. એટલે મરતાં પહેલાં ગોવિંદનાં લગ્ન કરી નાખું તો સારું. આવી ધારણાથી તેમણે ગોવિંદનાં લગ્નની ગોઠવણ કરવા માંડી. ભારતમાં માતા-પિતા લગ્નો ગોઠવતાં હોય છે. વર-કન્યાની પસંદગી-નાપસંદગીનો કોઈ પ્રશ્ન જ નથી રહેતો પણ માતા-પિતાની પસંદગી સમજણપૂર્વકની હોવાથી મોટા ભાગે તે લગ્નો સફળ રહેતાં હોય છે. વર-કન્યાની પોતાની પસંદગીથી થયેલાં લગ્નોમાં સમજણ ઓછી અને લાગણી કે આવેગોની પ્રધાનતા હોવાથી બહુ ઓછા પ્રમાણમાં સફળ રહેતાં હોય છે.

ગોવિંદસિંહજી માત્ર સાત જ વર્ષના હતા ત્યારે તેમનાં લગ્ન હરજસ ખત્રીની સુપુત્રી જેતોજી સાથે કરાવી દીધાં હતાં. બાળલગ્નોનું સમર્થન નથી કરવું પણ તેનું સૌથી મોટું જમાપાસું એ હતું કે છોકરા-છોકરીની સમજણ આવતાં જ પોતાનું પાત્ર નક્કી થઈ ગયું હોવાથી મન એક જ જગ્યાએ કેન્દ્રિત થઈ જતું હોય છે. તેથી અસ્થિરતા કે ચંચળતા નથી રહેતી. સમજણ અને કુદરતી આવેગોની શરૂઆત થયા પછી પણ જે લોકો વરસો સુધી લગ્ન નથી કરતા તે રોજ નવાં નવાં પાત્રોમાં મન ભમાવ્યા કરતાં રહે છે. તેમાં પણ જો કોઈ આગળ વધીને નિષ્ફળતા મેળવે તો ઘણા અનર્થો થતા હોય છે.

આનંદપુરમાં ગુરુ તેગબહાદુરજીનો પ્રભાવ વધવા લાગ્યો. જ્યાં ગાદી પ્રજાની હોય છે ત્યાં શિષ્યસમુદાય ગાદીપતિને આપોઆપ સ્વીકારી લેતો હોય છે. અહીં શિષ્યોનાં ટોળેટોળાં ઊભરાવા લાગ્યાં. ગુરુજીની ચઢતીના સમાચાર જ્યારે રામરાયે દિલ્લીમાં જાણ્યા તો તે ઈર્ષ્યાનો માર્યો બળી ગયો. તેણે ફરીથી ઔરંગઝેબના કાન ભંભેરવા માંડ્યા. ઔરંગઝેબ તો પ્રથમથી જ ગુરુ પ્રત્યે દ્વેષ કરતો જ હતો. તે દંડ દેવાના મોકાની રાહ જોવા લાગ્યો.

એવામાં એવું બન્યું કે કાશ્મીરના બ્રાહ્મણોને મુસલમાન થઈ જવાનો તેણે હુકમ કર્યો. ઔરંગઝેબ જ્યારે દિલ્લી તખ્ત ઉપર બેઠો હતો ત્યારે તેની ત્રણ મહેચ્છાઓમાંની એક હતી પૂરા ભારતની બધી વસ્તીને ઇસ્લામ ધર્મમાં પરિવર્તિત કરી દેવી. ખરેખર તો આ ઇસ્લામનો સહજ સંદેશો અને આદેશ હતો. કટ્ટરવાદીઓ આજે પણ આ આદેશનું પાલન કરવા ભરચક પ્રયત્નો કરતા રહે છે. તેમાં પણ દયાભાવ જ મુખ્ય કારણ રહ્યું હોય છે. ઔરંગઝેબ એમ માનતો હતો કે જે બિનમુસ્લિમ છે તે બધા કાયમ માટે નરકમાં જ જવાના છે. સ્વર્ગમાં માત્ર મુસલમાનો જ જઈ શકે છે. એટલે નરકમાં જવાના મહાદુઃખોમાંથી જોર-જુલમથી પણ બધાને મુસલમાન બનાવવા જરૂરી છે. આ તેમના જ હિત માટે કરવામાં આવે છે. આવી ધારણાના કારણે તેણે ચારે તરફ જોર-જુલમથી પણ લોકોને ધર્મપરિવર્તન કરાવવાનું પુણ્ય કાર્ય કાશ્મીરના સૂબાને સોંપ્યું હતું. સૂબાના ત્રાસથી ત્રાસીને પંડિતો ગુરુ તેગબહાદુરજીની પાસે આવ્યા અને દીનતાપૂર્વક પોતાનો ધર્મ બચાવી લેવા પ્રાર્થના કરી. હવે શું કરવું? ગુરુજીએ માત્ર એટલું જ કહ્યું કે તમે બાદશાહને માત્ર એટલું જ કહો કે પ્રથમ અમારા ગુરુ તેગબહાદુરજીને મુસલમાન બનાવો તે પછી અમે આપોઆપ મુસલમાન થઈ જઈશું.

બ્રાહ્મણો દિલ્લી ગયા. અને ગુરુજીની આજ્ઞા પ્રમાણે તેમણે બાદશાહને કહ્યું કે “અમારા ગુરુજી જો ઇસ્લામ સ્વીકારે તો પછી અમે બધા મુસલમાન થઈ જઈશું.” ઔરંગઝેબને તો આટલું જ જોઈતું હતું. તેણે તરત જ ગુરુજીને દિલ્લી આવવાનો હુકમ મોકલ્યો. જ્યારે ગુરુજીને આ સંદેશો મળ્યો ત્યારે ગુરુજી સમજી ગયા કે આ હવે યમરાજનો જ સંદેશો છે. મહાપુરુષો ઘટનાના અગ્રબોધી હોય છે. ગુરુજીનો ખાસ ચાહક ફકીર હાફીજ આદમ પણ તે જ દિવસે આનંદપુર આવ્યો હતો. બાદશાહ તેના ઉપર પણ નારાજ હતો. કારણ કે મુસલમાન હોવા છતાં પણ તે ગુરુજીનો ભક્ત થઈ ગયો હતો. કટ્ટરવાદીઓ સહજ રીતે અસહિષ્ણુ થઈ જતા હોય છે. તેમની પાસેથી ધાર્મિક—વૈચારિક ઉદારતાની અપેક્ષા રાખી શકાય નહિ. વૈચારિક ઉદારતા જ ખરી ઉદારતા હોય છે.

બીજા દિવસે ગુરુ તેગબહાદુરજીએ સિકખોના મોટા સમુદાયની સમક્ષ પુત્ર ગોવિંદસિંહજીને ગુરુગાદી ઉપર બેસાડી દીધા. રિવાજ પ્રમાણે જે ગુરુગાદી ઉપર બેસે તેને તલવાર બાંધવી પડે. કદાચ ભારતમાં આ એક જ ગુરુગાદી એવી હશે. જે માત્ર માબાપને જ અધ્યાત્મનું પ્રતીક ન માનીને તલવારને પણ અધ્યાત્મનું પ્રતીક માનતી હશે. ગુરુ હરગોવિંદજીએ મીરી અને પીરી એમ બે તલવારો બાંધેલી. મીરી એટલે અન્યાય-અત્યાચારની સામે ઝઝૂમનારી અને પીરી એટલે પરમાત્માની પ્રાપ્તિ કરાવી આપનારી. ભારતના કેટલાક અહિંસાવાદી ધર્મો જ્યારે શસ્ત્રધારી યોદ્ધાઓને શસ્ત્રત્યાગની દીક્ષા આપતા હોય છે ત્યારે આ એક જ સિકખ ધર્મ શસ્ત્રને અધ્યાત્મનું પ્રતીક માનીને તેનો સક્રિય ઉપયોગ કરવાની પ્રેરણા આપતો હોય છે. સિકખ પંથ પલાંઠિયો ધર્મ નથી. પલાંઠી વાળો અને આંખ મીંચો દુનિયાથી ભાગી

છૂટે તેવો સંદેશો નથી આપતો. તેનો સંદેશો છે ઝઝૂમો બસ ઝઝૂમો, અન્યાય-અત્યાચારની સામે ઝઝૂમો. ઝઝૂમનારાને વહેલામોડા બલિદાન દેવું પડતું હોય છે. બસ બલિદાન જ મોટો આદર્શ છે. ધર્મનો મુખ્ય સંદેશ જ અનુયાયીઓ માટે બ્લૂપ્રિન્ટ બનતો હોય છે. બલિદાન વિના ધર્મની સ્થાપના થઈ શકે જ નહિ. પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતાની જાતને પૂછવું જોઈએ કે બલિદાન આપનારા આપણે કેટલા પેદા કર્યા? શહીદો પેદા ન કરનારા, ઢીલા, કાયર અને સમાધાનવાદી હોય છે. તે તરત જ કાં તો ઝૂકી જતા હોય છે. કાં પછી ભાગી છૂટતા હોય છે.

ગુરુ ગોવિંદસિંહજીને માત્ર નવ વર્ષની કાચી ઉંમરે ગાદી ઉપર બેસાડીને ગુરુ તેગબહાદુરજી દિલ્લી જવા રવાના થયા. જતાં જતાં તેમણે પુત્ર ગોવિંદસિંહજીના કાનમાં કહ્યું કે, “જો ઔરંગઝેબ મારી હત્યા કરી નાખે તો તું ડરીને શાંત ન થઈ જઈશ. હિંસાનો બદલો હિંસાથી લેજે. તેને જંપીને બેસવા ન દઈશ. તે હિન્દુ ધર્મનો નાશ કરવા ઇચ્છે છે. તેની શૈતાની ઇચ્છા પૂરી થવા ન દઈશ.” વડીલોનો મર્મભેદી સંદેશ, વારસદારોને કાર્ય કરવાનું મોટું પ્રેરકબળ થઈ જતો હોય છે. ગુરુ ગોવિંદસિંહજીએ પિતાની આજ્ઞાનું પૂરેપૂરું પાલન કરવાનું વચન આપ્યું. જરા વિચાર કરો કે ગુરુ તેગબહાદુરે શરણાગતિનો સંદેશો આપ્યો હોત તો શું થાત? શરણાગતિ એટલે ધર્મપરિવર્તન જ થાત. વીરતા કદી પણ અન્યાય-અત્યાચારની શરણાગત થાય જ નહિ.

ગુરુજી જ્યારે દિલ્લી પહોંચ્યા ત્યારે ઔરંગઝેબે તેમને, ફકીર હાફીજને તથા સિકખોને અતિથિભવનમાં રાખ્યા. અને બીજા દિવસે દરબારમાં હાજર થવાનો હુકમ કર્યો. ત્યારે કડકડતી ઠંડી ચાલતી હતી તોપણ ઠંડા પાણીએ સ્નાન કરીને, પૂજાધ્યાન કરીને ગુરુજી દરબારમાં જવા માટે તૈયાર થયા. ઔરંગઝેબ “દીવાને આમ”માં રાજસિંહાસન ઉપર બેઠો હતો. મંત્રીઓ, સરદારો, સેનાપતિઓ વગેરે અદબપૂર્વક પોતપોતાની કક્ષા પ્રમાણે લાઇનબંધ ઊભા હતા. મોગલોના દરબારમાં માત્ર બાદશાહ જ તખ્ત ઉપર બેસતો બાકી બધા પોતપોતાની કક્ષા પ્રમાણે ઊભા રહેતા. જેમાં અડધા ઉપર તો રાજપૂત સરદારો હતા. જેમણે અકબરના સમયથી સમાધાન કરીને મોગલોની સર્વોપરિતા સ્વીકારી લીધી હતી. એટલું જ નહિ બાદશાહો તેમના દ્વારા દૂર-દૂરના પ્રદેશો ઉપર ચઢાઈ કરાવતા. યુદ્ધો થતાં, યુદ્ધો જીતવામાં અને મોગલ સામ્રાજ્યને દૂરદૂર સુધી વિસ્તારવામાં આ રાજપૂત મહારથીઓનો મોટો સહયોગ હતો. એવું કહેવાય છે કે રાજપૂતોના સહયોગ વિના મોગલ સામ્રાજ્ય આટલું વિસ્તર્યું ન હોત અને આટલું ટક્યું પણ ન હોત. જો એક શિવાજી અને એક ગુરુ ગોવિંદસિંહજી મોગલ સલ્તનતને હચમચાવી નાખે તો જો બધા જ રાજપૂત રાજાઓ એક થયા હોત તો કદાચ ઐતિહાસિક ચિત્ર જ જુદું હોત. પણ એક થાય તો ને? આ બધા સરદારોમાં ગુરુજીનો કટ્ટર શત્રુ રામરાય પણ હાજર હતો.

ગુરુજીએ દીવાને આમમાં ઔરંગઝેબની સામે ઊભા કરી દેવાયા. પોતાના જ પરિવારના રામરાય સાથે તેમની આંખ મળી. ગદારીથી કાળી થઈ ગયેલી રામરાયની આંખો નીચી ઢળી ગઈ. ભાઈ જ ભાઈનો દુશ્મન થયો હતો. હિન્દુ પ્રજાનો પૂરો ઇતિહાસ આવા ગદારોથી ભર્યો પડ્યો છે. વીરતાની કૂખમાં હંમેશાં કોઈ ને કોઈ ગદારીનું ખંજર હુલાવાયું છે. ગદારી વિનાની વીરતા વિજયી થતી હોય છે. અંગ્રેજોમાં ભાગ્યે જ કોઈ ગદાર પેદા થયો હશે. એટલે તેઓ વિજયી થતા રહ્યા. વીરતાની પીઠ પાછળ જ્યાં ગદારી હોય ત્યાં અંતે બલિદાન જ હોય. ગદાર રામરાય નીચી આંખે મરક મરક હસી રહ્યો હતો. તેને ખાતરી જ હતી કે હવે બાદશાહ પોતાના વિરોધીનું બલિદાન લઈને જ જંપશે. કાયરો અને ગદારો જે કામ પોતે જાતે નથી કરી શકતા તે બીજા પાસે છળકપટથી કરાવતા હોય છે. કાયરતા કદી પણ લુચ્ચાઈ વિનાની નથી હોતી. રામરાયના અંગેઅંગમાંથી આવી લુચ્ચાઈ પ્રગટી રહી હતી.

ઔરંગઝેબે ગુરુજી ઉપર આરોપો મૂક્યા. પ્રથમ આરોપ તેણે રાજદ્રોહનો મૂક્યો હતો. તેનું કહેવું હતું કે “હાંસી અને સતલજ વચ્ચેના પ્રદેશને તમે સિકખરાજ બનાવીને “સચ્ચે પાદશાહ” બિરુદ ધારણ કરીને તમે બાદશાહી જીવન જીવો છો અને મારી સત્તાનો અસ્વીકાર કરો છો.”

બીજો આરોપ મૂક્યો કે જો તમે સાચા ફકીર હોવ તો કોઈ ચમત્કાર બતાવો. જો ન બતાવી શકો તો કાફિર મજહબને છોડીને ઇસ્લામને કબૂલ કરી લો.” ગુરુજીએ બન્ને આરોપોનો અસ્વીકાર કરી પોતાના બચાવની વાત કરી. પણ ઔરંગઝેબ તો બધું નક્કી કરીને જ બેઠો હતો. તેણે જલ્લાદોને બોલાવ્યા જે ગુરુજીની આગળ આવીને ઊભા થઈ ગયા.

બીજી તરફ ગુરુજીના મદદગાર ફકીર હાફીજને પણ હાજર કરીને તેને ચેતવણી આપી કે “તું મુસલમાન છે એટલે તને મૃત્યુદંડ આપતો નથી. તું પાકો મુસલમાન થઈ જા અને કાફરનો સાથ છોડી દે.”

ઔરંગઝેબે કાજીઓની સલાહ લીધી કે આવા કાફિરોને કઈ સજા આપવી. કાજીઓએ બાદશાહને સલાહ આપી કે આવા લોકોનો શિરચ્છેદ જ કરવો જોઈએ. પણ સિકખો એકેશ્વરવાદી હોવાથી ઇસ્લામની નજીક હોવાથી તેને થોડો સમય સુધરવા માટે મહેતલ આપવી જોઈએ.” બાદશાહે ગુરુજીને સુધરવાની એક મહિનાની મુદત આપી “જો એક મહિનામાં તેની જિંદ નહિ બદલે તો જલ્લાદોના હાથે તેને મૃત્યુદંડ અપાવીશ.” બાદશાહનો હુકમ થવાથી સૈનિકો ગુરુજીને લોઢાની સાંકળથી બાંધીને કારાગૃહમાં લઈ ગયા. તેમની સાથે જે પાંચ સિકખો હતા તેમાંથી બે ઘોડા લઈને આનંદપુર તરફ ભાગી છૂટ્યા. કારણ કે આનંદપુરમાં સમાચાર આપવા જરૂરી હતા.

હવે જે ત્રણ સિકખો રહી ગયા હતા તે હતા ભાઈ મતીદાસ, ભાઈ સતીદાસ અને ભાઈ દયાલાજી. ત્રણે સિકખો ઉપર કારાવાસમાં અનેક પ્રકારના જુલમ કરવામાં આવતા હતા. ઘણી વાર તેમને અન્ન-જળ વિના રિબાવવામાં આવતા. ત્યારે આજની માફક રેડકોસ કે માનવ હક્ક પંચ જેવી સંસ્થાઓ ન હતી. બાદશાહની મરજી એ જ સર્વસ્વ હતું. ઘણી રીતે રિબાવ્યા છતાં પણ ત્રણેની જિંદ જરા પણ બદલાઈ નહિ. એટલે ગુરુજીને ભય પમાડવા માટે ભાઈ મતીદાસને ગુરુજીની સામે જ આડો સુવડાવીને પગ તથા મોઢાનો ભાગ જુદા જુદા થાંભલા સાથે બાંધીને મોટી કરવતથી લાકડાની માફક વહેરવા લાગ્યા. ધીરે ધીરે કરવત શરીરમાં ઊતરતી ગઈ. લોહીના ફુવારા ઊડવા લાગ્યા. લાંબો સમય રિબાવી રિબાવીને મતીદાસને શહીદ કરી દેવામાં આવ્યા. પણ ગુરુજીની મક્કમતા જરાય ઢીલી ન થઈ. ધર્મના નામે આવું જલ્લાદી કામ કરનાર, કરાવનાર પ્રત્યે ગુરુજીના મનમાં વધુ જોરદાર ધિક્કાર છૂટવા લાગ્યો. જીવનમાં હીણ કાર્યો પ્રત્યે ધિક્કાર પણ જરૂરી છે. બધું જ સારું-સારું ન કહેવાય. આવું સુષ્ટુ સુષ્ટુ બોલનારા કદાચ અજાતશત્રુ તો થઈ શકે પણ ન્યાયી ન થઈ શકે. આવી અજાતશત્રુતા પણ એક પ્રકારની કાયરતા જ કહેવાય. હીન કાર્યો અને હીન કાર્યો કરનારા પ્રત્યે ધિક્કારભાવ કરવામાં આવે તો જ સારા-ખોટાનો ભેદ નક્કી થાય અને ખોટાં કાર્યોથી દૂર રહેવાની ઇચ્છા થાય.

જલ્લાદોએ જોયું કે મતીદાસને વહેરી નાખવા છતાં પણ ગુરુજીના મન ઉપર કોઈ અસર થઈ નથી. તે ધર્મ બદલવા જરાય તૈયાર નથી એટલે તેમણે બાકી રહેલા એક સિકખને વધુ ક્રૂરતાથી મારવા માટે નવો ઉપાય કર્યો. તેમણે એક મોટી દેગડી મંગાવી, જેમાં ભાઈ દયાલાને બેસાડીને તેમાં પાણી ભર્યું. પછી ચૂલા નીચે લાકડાં સળગાવ્યાં. ધીરે ધીરે પાણી ગરમ થઈને ઊકળવા લાગ્યું. ભાઈ દયાલાને બટાકું બાફે તેમ પાણીમાં બાફી નાખ્યા. આ બધું ગુરુજીની નજર સામે જ કરવામાં આવ્યું. ગુરુજી પ્રભુનામ જપતા રહ્યા અને આવી ક્રૂરતાથી શહીદ થવા છતાં મતીદાસ કે દયાલાએ જરાય ચીસો ન પાડી, ન ધર્મપરિવર્તન કરવાની ઇચ્છા બતાવી. બન્ને સિકખો શહીદ થઈ ગયા. વાતવાતમાં ધર્મ બદલનારા અને શીરા માટે શ્રાવક થનારા પામર માણસો શહીદ ન થઈ શકે. પલટીબાજોને પલટતાં વાર ન લાગે. કેવી અને કેટલી મક્કમતા હશે આ વીરોમાં!

ગુરુજી નાનકદેવજીની અમરવાણી ગાતા રહ્યા. આવા સમયે આવી વાણી જ આત્મબળ પૂરું પાડતી હોય છે. હવે એક મહિનાની મુદતમાં માત્ર દશ દિવસ જ બાકી રહી ગયા હતા. બાદશાહે ફરીથી ગુરુજીને ધમકીભરી રીતે યાદ કરાવ્યું કે “બોલો ઇસ્લામ સ્વીકાર કરો છો કે નહિ?” ગુરુજીનો એક જ જવાબ હતો કે “નહિ... નહિ... અને નહિ...”

ઔરંગઝેબે દાખલો બેસાડવા માટે હજારો માણસોની વચ્ચે ગુરુજીનો શિરચ્છેદ કરવાનું ગોઠવ્યું. કોઈ બળવો ન થાય તે માટે પર્યાપ્ત સૈનિકો અને ઘોડેસવારો તૈયાર રાખ્યા. સ્વયં ઔરંગઝેબ હાજર રહ્યો અને તેણે ગુરુજીને વારંવાર પૂછ્યું કે “હવે શો વિચાર છે?” ગુરુજી મક્કમ જ રહ્યા. બાદશાહ થાક્યો. હાર્યો. તેણે જલ્લાદને ઇશારત કરી. ગુરુજીને વડના થડ આગળ બેસાડવામાં આવ્યા હતા. તે મનોમન નાનકદેવજીની વાણીનું ઉચ્ચારણ કરતા હતા. જલ્લાદે તલવાર ઉગામી અને એક જ ઝાટકે ગુરુજીનું માથું કાપી નાખ્યું. લોહીની પ્રચંડ ધારા ફૂટી નીકળી. તેમના ગળામાં બાંધેલી એક ચિઠ્ઠી ઔરંગઝેબને આપવામાં આવી. જેમાં લખ્યું હતું કે

“સર દિયા પર સિરર ના દિયા”

ગુરુ તેગબહાદુરજીને દિલ્હીમાં ચાંદની ચોકમાં લાવવામાં આવ્યા. તે દિવસે આકાશ કાળાં વાદળાંઓથી છવાયેલ હતું. પવનની ભારે આંધી હતી અર્થાત્ વાતાવરણ ગમગીન અને ધૂંધળું હતું. જલ્લાદોએ ગુરુનું શીશ ધડથી અલગ કર્યું. બ્રહ્માંડમાં જાણે કોઈ પ્રસરી ગયો. તે સમયે ગુરુના એક શિષ્ય—ભાઈ જૈતાએ ગુરુજીનું શીશ એક કપડામાં કાળજીથી વીંટાળ્યું અને તેના બે સાથીદારો ભાઈ નાનુ અને ભાઈ ઉદા સાથે પાંચ દિવસની યાત્રા કરીને કિરતપુર (પંજાબ) પહોંચ્યા. તેમણે ગુરુજીનું શીશ બાળક ગોવિંદરાય સામે મૂક્યું. ગુરુજીએ ભાઈ જૈતાને પોતાની છાતી સાથે લગાડ્યો અને કહ્યું—

રંગરેટે, ગુરુ કે બેટે.

ગુરુ તેગબહાદુરજીના શીશના અગ્નિસંસ્કાર અનંદપુર સાહેબમાં કરવામાં આવ્યા. એ સ્થળે આજે એક ગુરુદ્વારા છે તેનું નામ છે ‘ગુરુદ્વારા સીસગંજ’.

ગુરુ તેગબહાદુરજીના બીજા એક શિષ્ય લખીશાહ બંજારા અને તેનો દીકરો નગાહિયા પોતાની બેલગાડીઓમાં ૩ અને બીજો સામાન લઈ ચાંદનીચોક ગયા અને તે બેલગાડીઓમાં ગુરુ તેગબહાદુરજીના ધડને નાખીને તેને સારી રીતે ઢાંકીને પોતાની વસ્તી—રાયસીના પહોંચ્યા. આ બાબતનું એક ભટ્ટે આ રીતે વર્ણન કર્યું છે:

ચલો ચલાઈ હો રહી, ગડ ગડ બરસે મેઘ

લખી નગાહિયા લે ગયે, તૂ ખડા તમાશા દેખ.

લખી વણજારાએ ગુરુ તેગબહાદુરજીના ધડને પોતાના ઘરમાં મૂકીને આગ લગાડી અને આખી વસ્તી સળગાવી દીધી. આમ ભાઈ જૈતા અને ભાઈ લખી શાહ વણજારાએ ગુરુ તેગબહાદુરજીના શરીરને થતું અપમાન અટકાવ્યું.

જેમ સતી સ્ત્રી કોઈ લંપટ પુરુષની ઇચ્છાને ઠોકર મારીને આત્મબલિદાન કરી દે અને અમર થઈ જાય તેમ ગુરુજી ધર્મની મક્કમતા માટે શહીદ થઈને અમર થઈ ગયા. સૂર્ય પણ ચંભી ગયો. તે પણ આવી વિરલ વ્યક્તિનાં દર્શન કરીને ધન્ય ધન્ય થઈ ગયો!

વીર પુરુષોની પત્નીઓ મોટા ભાગે વૈધવ્ય જીવન ગાળતી હોય છે. એક તરફ ભરજુવાનીમાં પતિ શહીદ થઈ જાય અને બીજી તરફ યુવાન પત્ની વિધવા થઈને પતિ પાછળ ઝૂરતી ઝૂરતી જીવન વિતાવે. જો બાળકો હોય તો તેમનો ઉછેર કરે. પિતા કરતાં પણ સવાયો થવાની પ્રેરણા આપે. આવી વિધવાઓનો ત્યાગ ઓછો ન કહેવાય. પતિના બલિદાનમાં તેમના સુખનું પણ બલિદાન અપાઈ ગયું છે. તે જીવતી છતાં શહીદ થઈ ગઈ છે. તેની કોઈને ખબર પડતી નથી. હવે તો આવા વીરોની પત્નીઓને પેન્શન પણ અપાય છે. પણ ત્યારે તો આવું કશું ન હતું. તેમ છતાં લોકોનાં દળણાં દળીને કે પાણી ભરીને અરે કચરાપોતાં કરીને પણ જીવન જીવતી કોઈ વીરસૈનિકની વિધવાને વંદન કરજો. હજાર ત્યાગી સાધ્વીઓ કરતાં તેનો ત્યાગ ઘણો મહાન છે. સાચી વંદનીય તો તે જ છે. તેનો ત્યાગ વાંઝિયો નથી. પરાશ્રિત નથી. તેના ત્યાગથી જ ધર્મ અને આપણે રક્ષિત થયા છીએ. આવો આપણે દષ્ટિ બદલીએ. હવે આવી વીર સૈનિકની વિધવાનાં દર્શન કરવા જઈએ. તેમને આશ્વાસન—હિંમત આપીએ. તેમનાં બાળકોની જવાબદારી સ્વીકારીએ. ધર્મસ્થાનો, મઠ-મંદિરોનું સોનું અને સંપત્તિનો થોડો ભાગ તેમની તરફ વાળીએ.

રોજ પડદામાં રહેનારાં માતા ગુજરીબાઈ ચિતા પાસે આવ્યાં, ભડભડતી ચિતાને વંદન કર્યાં. પુત્ર ગોવિંદસિંહજીને સાથે રાખીને સિંહણની માફક સિકખોને પ્રતિજ્ઞા લેવડાવી, “અત્યાચાર-અન્યાયનો નાશ કરીને જ જંપીશું. શેતાન બાદશાહને ચેનથી જીવવા નહિ દઈએ. એકેએક સિકખ સિંહ બનશે અને ગુરુજીની શહીદીનો બદલો લેશે.” સૌએ પ્રતિજ્ઞા કરી. આને હિંસામાર્ગ ન કહેવાય. હિંસાને રોકવા માટેનો વીરતામાર્ગ કહેવાય. વીરતાથી હિંસા રોકાતી હોય છે. વીરતા વિનાની કોરી અહિંસા માત્ર ને માત્ર કાયરતા જ કહેવાય. જે ધર્મો કે જેમનાં જીવનચરિત્રો આવી કાયરતાનો સીધો કે આડકતરો ઉપદેશ આપતાં હોય તે સિંહ ન પકવે. સસલાં જ પકવે. સસલાં ગમે તેટલાં મુલાયમ અને રૂપાળાં હોય તોપણ તે કોઈનો શિકાર થઈને ખોરાકના જ કામમાં આવતાં હોય છે. ભારતના લગભગ બધા ધર્મોમાં એક માત્ર સિકખ ધર્મ જ અનુયાયીઓને સિંહ થવાનો સંદેશો આપ્યો કહેવાય.

પૂરી પ્રજા જો નમાલી હોય તો તેની મુખ્ય જવાબદારી ધર્મની કહેવાય. કારણ કે ધર્મ પ્રજાનું ઘડતર કરે છે. જે ધર્મમાં વીરતાની વાત જ ન હોય તેમાં શહીદ થનારા બલિદાનીઓ પણ ન હોય. જેની પાસે શહીદોનું લાંબું લિસ્ટ ન હોય તે પ્રજા મોટા ભાગે કાયર જ હોય. કોઈ પણ સો વર્ષના ઇતિહાસમાં થોડાં વર્ષો તો અત્યાચારનાં આવતાં જ હોય છે. અત્યાચારીઓ જો ધાર્મિક ઝનૂનવાળા હોય તો તે ધર્મસ્થાનો, ધર્મગુરુઓ, ધાર્મિક માન્યતાઓ અને સ્ત્રીઓનાં અપમાન કરતા રહેતા હોય છે. તેવું કરવામાં તેમને આનંદ આવે છે. કદાચ કોઈ સામાનો કરે તો તેને રિબાવી-રિબાવીને મારે છે જેથી બીજા લોકો ફફડી ઊઠે. દાખલો બેસે. આવા સમયે પ્રજાના ત્રણ ભાગ થઈ જતા હોય છે. એક તો અત્યાચારીઓ સાથે ભળીને પોતાની સલામતી ચાહનારા. આવા લોકો પોતાના જ ભાઈઓ ઉપર અત્યાચાર કરનારાના હાથા પણ બનતા હોય છે. બીજા લોકો તે છે, જે દબાઈને કશા વિરોધ વિના જીવન જીવતા હોય છે. અત્યાચારોને સહી લેતા હોય છે. તેઓ મનથી તો બહુ દુઃખી હોય છે પણ કશું કરવાની શક્તિ અને હિંમત ન હોવાથી અને અધૂરામાં પૂરું ધાર્મિક ઘડતર પણ દબાઈ જવાનું

હોવાથી તે દબાઈને સમય પસાર કરતા હોય છે. ત્રીજો પ્રકાર એવા લોકોનો હોય છે જે સામનો કરે છે. શક્તિ અને પીઠબળ ન હોવા છતાં પણ તે સામે થાય છે અને મરે છે. પેલા દબાયેલા ડાહ્યા માણસો તેને ગાંડા સમજે છે. પણ આવા ગાંડા લોકોનો જ ઇતિહાસ રચાતો હોય છે. પેલા દબ્બુઓ માત્ર પેટ ભરીને મરી જતા હોય છે. તે લાંબું જીવે કે વહેલા મરે, તે સોનાના હિંડોળે હીંચે કે વેઠ કરે. તે બત્રીસ પકવાન જમે કે સૂકો રોટલો ખાય, દબ્બુ એટલે દબ્બુ. દબ્બુઓની ગાથા ન હોય, ગાથા તો અત્યાચાર સામે માથું ઊંચકનારાની જ હોય. આ કામ ધર્મ કરે છે. કારણ કે ધર્મ જ પ્રજાનું ઘડતર કરે છે. વીરતા અને શહીદી વિનાનો ધર્મ માત્ર કિન્નરો જ પેદા કરતો હોય છે. કિન્નરો રાજ ન કરે. તાબોટા પાડે. તાબોટિયાં ભગતડાંઓનાં ગમે તેટલાં ટોળાં હોય તેથી તે કાંઈ સિંહ નથી થઈ જતા. આવાં તાબોટિયાં ભગતડાં ઉપર ગર્જના કરાય.

પાંચમા ગુરુ અર્જુનદેવજીના બલિદાન પછી છઠ્ઠા ગુરુ હરગોવિંદ આવ્યા. તેમણે સિકખોને સૈનિક બનાવવાનું પરિવર્તન કર્યું. એકેશ્વરવાદ અને વીરતાનો મેળ જામ્યો. બાદશાહે તેમને દસ વર્ષ સુધી ગ્વાલિયરની જેલમાં પૂરી રાખ્યા. પણ તેમણે મચક ન આપી. ત્યારથી સિકખો મીરી અને પીરી એમ બે ધારાઓ ઉપર ચાલનારી પ્રજા બની. તેમાં પણ ગુરુ તેગબહાદુરજીનો શિરચ્છેદ કર્યો એટલે તો હદ આવી ગઈ. માનો કે ગુરુજીએ ઇસ્લામ સ્વીકાર કરી લીધો હોત તો શું થાત? તો ઉત્તરભારત લીલા રંગે રંગાઈ ગયું હોત અને પછી તે જ ભારત દક્ષિણ ભારતને લીલા રંગે રંગી નાખત. અર્થાત્ પૂરું ભારત લીલા રંગે રંગાઈ ગયું હોત. માનો કે તેવું થયું હોત તો ભારત કે ભારતની પ્રજા આજના કરતાં વધુ સુખી થાત ખરી? આનો જવાબ ઇસ્લામિક રાષ્ટ્રોમાં છુપાયેલો છે. વિશ્વના કોઈ પણ ઇસ્લામિક રાષ્ટ્રમાં શાંતિ નથી. અલ્જીરિયાથી માંડીને છેક ઇન્ડોનેશિયા સુધી નજર દોડાવો કયા ઇસ્લામિક રાષ્ટ્રમાં શાંતિ છે? તેમાં પણ આપણા પાડોશી દેશો પાકિસ્તાન અને બાંગ્લાદેશની કેવી દશા છે? ગરીબી, નિરક્ષરતા, અસુરક્ષા, આતંકવાદમાં ગળાડૂબ આ દેશો જેવો ભારત દેશ થયો હોત. અરે, ભારતના અંદરના જ કેટલાક ભાગોને જુઓ ને? કેવી દશા છે. પછાતપણું તો દલિતો કરતાં પણ વધુ જોવા મળશે. જો ધર્મ મહાન હોય તો પ્રજા પણ મહાન હોવી જ જોઈએ. પ્રજાની દુર્દશામાંથી ધર્મ છટકી શકે નહિ. કારણ કે ધર્મ પ્રજાનું ઘડતર કરે છે. સૈન્યવૃત્તિથી ઘડાયેલી સિકખ પ્રજામાં માત્ર ક્ષત્રિયો જ નથી. બધા વર્ણો અને બધી જાતિઓનાં માણસો છે પણ તે બધાને અમૃતછકણાંરૂપી દીક્ષાનો ખ્યાલો પિવડાવવામાં જ વીરતાનું અમૃત પિવડાવાય છે. તેમને કદી પણ વગર જોઈતી અહિંસાની પ્રતિજ્ઞાઓ લેવડાવાતી નથી. આભડછેટ છોડો અને એક બનો, કટાર ધારણ કરો અને વીર બનો. આ ઘડતર કહેવાય.

13. ગુરુ ગોવિંદસિંહજીનું પાઉંટા જવું

જવાબદારીઓનું નામ જ જીવન છે. જવાબદારીઓથી ભાગવાનું નામ મૃત્યુ છે. જે જેટલી મોટી જવાબદારી ઉપાડે છે અને પાર પાડે છે તે તેટલો જ મહાપુરુષ કહેવાય. ભારતનું દુર્ભાગ્ય જવાબદારીઓથી ભાગનારા અને ભગાડનારા તથા કથિત મહાપુરુષોથી શરૂ થયું કહેવાય. જે કશી જવાબદારી અદા કર્યા વિના જ મહાપુરુષ થઈ જાય તેને સાચા મહાપુરુષ ન કહેવાય. તેમને આદર્શ માનીને ચાલનારી પ્રજા કદી મહાન ન થઈ શકે. ભાગવું, ભાગી છૂટવું એ મહાપુરુષતા ન કહેવાય, ઝઝૂમવું એ જ મહાપુરુષતા કહેવાય.

સિકખપંથના અત્યાર સુધી થયેલા નવ ગુરુઓ જીવનભર ઝઝૂમતા રહ્યા છે. તેમાં પણ પાંચમા ગુરુ અર્જુનદેવજીથી તો ઝઝૂમવાના પરિણામસ્વરૂપે બલિદાન આપવાનું પણ શરૂ થયું છે. બલિદાનોની પરાકાષ્ઠા ગુરુ તેગબહાદુરજીએ પૂરી પાડી. ચાંદનીચૌકમાં હજારોની વચ્ચે તેમનો શિરચ્છેદ થયો. ઔરંગઝેબ પ્રચંડ અત્યાચારોના દ્વારા ધાક બેસાડવા માગતો હતો, પણ સિકખોએ ધાક ન માની, તે દબાયા નહિ. બે દલિતોએ અદ્વિતીય સાહસ કર્યું અને દિલ્હીથી ગુરુજીના શીશને આનંદપુર લઈ આવ્યા. સિકખપંથ પાસેથી એક મહત્ત્વની વસ્તુ શીખવા જેવી છે. મારી જણકારી પ્રમાણે તેમણે કોઈ ગુરુની સમાધિ કે મજાર નથી બનાવી. તેમણે સ્મૃતિમાં ગુરુદ્વારા બનાવ્યો છે. આપણે હિન્દુઓ શક્તિ પ્રમાણે સમાધિ બનાવીએ છીએ અને પૂજાએ છીએ. મુસલમાનો મજાર, દરગાહ બનાવે છે અને પૂજે છે. પૂરો દેશ સમાધિઓ, મજારો, દરગાહોથી ભર્યો છે. આ રીતે મરનારની સ્મૃતિ કાયમ રખાય છે. પણ સિકખોએ આવી સમાધિઓ કે મજારો બનાવી દેખાતી નથી. તેઓ સ્મૃતિમાં ગુરુદ્વારા બનાવે છે. એક જ હેતુ છે. પૂજા ગુરુ ગ્રંથસાહેબની જ થવી જોઈએ. કોઈ વ્યક્તિની નહિ. પછી ભલે તે વ્યક્તિ ગમેતેટલી મહાન હોય. આ રીતે તેમણે વ્યક્તિપૂજાને અટકાવી જ કહેવાય. આ જ સાચો એકેશ્વરવાદ કહેવાય. ગુરુ તેગબહાદુરજીની સ્મૃતિમાં દિલ્લીમાં શીશગંજ ગુરુદ્વારા અડીખમ ઊભો છે. આવા કેટલાય ગુરુદ્વારા જે તે શહીદોની યાદમાં ઊભા કરાયા છે. જે આજે પણ લોકોને બલિદાનની, જવાબદારીની મહાન પ્રેરણા આપે છે. ભારત સરકારે ઔરંગઝેબની યાદમાં દિલ્લીમાં એક રોડનું નામ “ઔરંગઝેબ રોડ” રાખ્યું છે. ધર્મનિરપેક્ષ રાષ્ટ્ર ઔરંગઝેબનું નામ રાખીને લોકોને શું પ્રેરણા આપવા માગે છે તે સમજાતું નથી!

બાદશાહના અત્યાચારોથી સિકખો દબાયા નહિ. ગુરુ ગોવિંદસિંહજી પ્રબળ મનોબળવાળા પ્રગટ્યા. તેમણે ગુરુ પરંપરાની મશાલ બુઝાવા ન દીધી, બલકે તેમાં વધુ ને વધુ તેલ પૂરીને તેને પ્રચંડ ધગધગતી કરી. આવો આપણે તેમની પવિત્ર જીવનધારામાં સ્નાન કરીએ. ઈ.સ. 22-12-1666માં પટના શહેરમાં માતા ગુજરીબાઈની કૂખે તેમનો જન્મ થયો. તેમના ત્રણ વિવાહ થયા હતા. સિકખો, શ્રમણોની માફક આજીવન બ્રહ્મચર્યની દીક્ષા નથી લેતા. તેઓ લગ્ન કરે છે. લગ્નજીવન જવાબદારીનું પ્રથમ અને મહત્ત્વનું અંગ છે. પત્નીનો ત્યાગ કરીને મોક્ષ મેળવવામાં નથી માનતા. ઋષિઓની માફક તેઓ પણ પત્ની સહિત જીવન જીવે છે. થોડાક અપવાદ સિવાય મોટા ભાગના બ્રહ્મચારીઓ પ્રચંડ સાહસ સાથે જવાબદારીભર્યું ઝઝૂમનારું જીવન નથી જીવતા હોતા. તેમાં પણ પરાશ્રિત અને પરાવલંબી જીવન જીવનારા તો સ્વલક્ષી જીવન જ જીવતા હોય છે. કેટલાક આત્મવાદીઓ તો “હું ભલો ને મારો આત્મા ભલો” એમ માનીને માત્ર સ્વલક્ષી જીવન જીવતા હોય છે. રાષ્ટ્ર સમાજ કે માનવતા માટે તેઓ કશું જ કરતા નથી. કશું ના કરવાને લોકો ત્યાગ માને છે. આવો વાંઝિયો ત્યાગ પરિણામશૂન્ય જ થતો હોય છે.

તે સમયના રિવાજ પ્રમાણે ગુરુ ગોવિંદસિંહજીનાં ત્રણ લગ્નો થયાં હતાં. જે આ પ્રમાણે છે.

1. પ્રથમ લગ્ન લાહોરનિવાસી હરજરુની પુત્રી જીતોજી સાથે થયાં હતાં.
2. બીજાં લગ્ન લાહોરનિવાસી રામશરણ ખત્રીની સુપુત્રી સુન્દરીદેવી સાથે થયાં હતાં.
3. ત્રીજાં લગ્ન શેહનાસનિવાસી રામૂ બસ્સી ખત્રીની સુપુત્રી સાહિબાદેવી સાથે થયાં હતાં. એવું કહેવાય છે કે રામૂ બસ્સીએ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે મારી પુત્રી ગુરુ ગોવિંદસિંહજી સિવાય કોઈને પણ પરણશે નહિ. તેની પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવા ગુરુજીએ સાહિબાદેવી સાથે લગ્ન કર્યા હતાં પણ તેમને સંતાન ન હોવાથી ગુરુજીએ પૂરા ખાલસાપંથની માતા બનાવ્યાં હતાં.

ગુરુજીને ચાર પુત્રો હતા. જેની વિગત આ પ્રમાણે છે:

1. અજિતસિંહજીનો જન્મ માતા સુંદરીદેવીની કૂખે પાઉંટા સાહેબમાં થયો હતો. જ્યાં આજે ભવ્ય ગુરુદ્વારા છે.

બાકીના ત્રણ પુત્રો જીતોદેવીથી થયા હતા. જેમની વિગત આ પ્રમાણે છે:

1. જુઝારસિંહ, આનંદપુરમાં જન્મ.
2. જોરાવરસિંહ, આનંદપુરમાં.
3. ફત્તેસિંહ આનંદપુરમાં.

તા. 11-11-1675ના રોજ લગભગ નવ વર્ષની ઉંમરમાં ગુરુગાદીની જવાબદારી સંભાળી હતી. કેટલાક લોકોનું જવાબદારીભર્યું જીવન બચપણથી જ શરૂ થઈ જતું હોય છે. કેટલાક લોકો ઉંમરલાયક થયા પછી જવાબદારી સંભાળતા હોય છે તો કેટલાક લોકો જીવનભર જવાબદારી સંભાળતા જ નથી હોતા. જે લોકો જવાબદારી વિનાનું જીવન જીવતા હોય છે તે મડદા બરાબર જીવન જીવતા હોય છે. માતા ગુજરીબાઈની પ્રેરણાથી સિકખ સમાજની સંમુખ ગુરુ ગોવિંદસિંહજીએ ઔરંગઝેબની સાથે સંઘર્ષ કરી બદલો લેવાની પ્રતિજ્ઞા તો કરી પણ પ્રતિજ્ઞા માત્રથી તો કામ પૂરું થઈ જતું નથી. કેટલીક વાર લાગણીપ્રધાન માણસો આવેશમાં આવીને પ્રતિજ્ઞા તો કરી બેસતા હોય છે, પણ સમય જતાં ઠંડા પડી જતા હોય છે. ઠંડા માણસો ગંભીર તો હોય છે, પણ બહુ સાહસી નથી હોતા. સાહસ વિનાનું ગાંભીર્ય મોટા ભાગે પરિણામશૂન્ય થઈ જતું હોય છે. થોડા દિવસ પછી માતા ગુજરીબાઈએ પુત્ર ગોવિંદને એકાંતમાં લઈ જઈને સમજાવ્યો કે બાદશાહ દુશ્મન થઈ ગયો છે. તે હવે તને શાંતિથી રહેવા નહિ દે. માટે એવી જગ્યાએ રહેવાનું ગોઠવ જ્યાં બાદશાહની સેના પહોંચી ન શકે. આવી જગ્યા હિમાલય જ છે. હજી પણ હિમાલયના ઊંડાણ સુધી મોગલો પહોંચી શક્યા નથી. ત્યાં એકાંતમાં કોઈ યોગ્ય જગ્યાએ રહીને પૂરી તૈયારી કર.” ગુરુજીને માતાની સલાહ યોગ્ય લાગી. હિમાલય યોગીઓ અને સાધુ-સંન્યાસીઓ માટે જ આશ્રયસ્થાન ન હતું. રાજા-મહારાજા અને અત્યાચારથી ત્રાસેલી પ્રજા માટે પણ આશ્રયસ્થાન રહ્યું છે. કદાચ આ જ કારણસર નેપાળ વગેરે પર્વતીય પ્રદેશો ગુલામ ન થયા.

માતાજીની વાત ગુરુજીને ગમી. તેઓ પોતાના અંગત માણસોને અને પરિવારને લઈને હિમાલયમાં ચાલ્યા ગયા. હિમાલયમાં નાહન રાજ્યનો રાજા ગુરુજીનો ભક્ત હતો. તેણે આગ્રહપૂર્વક પોતાના રાજ્યમાં ગુરુજીની પધરામણી સ્વીકારી અને તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે જમુનાકિનારે પાઉંટ ગામમાં એક કિલ્લો બનાવી રહેવાની વ્યવસ્થા કરી દીધી. ગુરુજી આ કિલ્લામાં રહેવા લાગ્યા અને સંસ્કૃત-ફારસી-હિન્દી-પંજાબી વગેરે ભાષાઓ ભણવા લાગ્યા. સાથે સાથે અસ્ત્ર-શસ્ત્રવિદ્યા, ઘોડેસવારી, તલવારબાજી વગેરે પણ શીખવા લાગ્યા. કિશોરાવસ્થા જ્ઞાનાર્જનની અવસ્થા છે. શરીરસૌષ્ઠ્ય માટે તેઓ વ્યાયામ અને શિકાર રમવા જતા. જેણે બાળકોને બહાદુર બનાવવાં હોય તેણે માંદલા માણસોની માફક ઘરકૂકડી ન બનાવવાં જોઈએ. આ રીતે તેઓ પોતે યોદ્ધા બન્યા અને ધીરે ધીરે સેના એકત્રિત કરી. તેમની સેનામાં હિન્દુઓની સાથે મુસલમાન પણ રહેતા હતા. નાહનના રાજા મેદનીપ્રકાશ ગુરુજીનો ભક્ત થઈ ગયો હતો. તમે જ્યારે કોઈ સત્ય અને આદર્શ માટે સંઘર્ષ કરો છો તો કેટલીક વાર ન ધારેલી જગ્યાએથી તમને મદદ મળી રહે છે. પાઉંટથી થોડેક જ દૂર પીર બુદ્ધશાહ રહેતા હતા. તેમણે ગુરુજીની સેનામાં પાંચસો પઠાણો ભરતી કરાવી દીધા. આ પઠાણો પહેલાં બાદશાહની ફોજમાં હતા પણ કોઈ કારણસર તેમને નોકરીમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા. તેના પાંચ મુખ્ય સરદારો હતા. 1. કાલેખાં, 2. હયાતખાં, 3. નજાબતખાં, 4. ભીમનખાં, 5. ઉમ્મરખાં. આ પાંચે સરદારો પાસે સો સો પઠાણોની ટુકડીઓ હતી. આ સિવાય લુધિયાના ઉદાસી મહંત કૃપાલદાસની પાસે 500 ઉદાસી સાધુઓ હતા. તેઓ પણ ગુરુજીની સાથે થઈ ગયા હતા. અને ગુરુજી જ્યારે આનંદપુરથી આવ્યા હતા ત્યારે પોતાની સાથે 5000 સિકખ સૈનિકો લાવ્યા હતા. આ સિવાય પણ બીજા કેટલાક લોકોની ભરતી કરીને ગુરુજીએ એક નાની સેના ભેગી કરી લીધી હતી.

ગુરુજી જ્યારે આનંદપુર રહેતા હતા ત્યારે આસામનો રાજા રામરાય અને તેનો પુત્ર રત્નરાય મળવા આવ્યા હતા. ગુરુ તેગબહાદુરજી જ્યારે રાજા રામસિંહ સાથે આસામ ગયા હતા ત્યારે આ રામરાય સાથે રામસિંહનો મેળ કરાવી દીધો હતો. રામરાયને સંતાન ન હતું. ગુરુજીના આશીર્વાદથી તેના ઘરે પારણું બંધાયું. તેના આનંદનો પાર ન રહ્યો. તે પછી ગુરુ તેગબહાદુરજી તો શહીદ થઈ ગયા. પણ રામરાય તે ઉપકારને ભૂલ્યો ન હતો. જાતવાન વ્યક્તિની પ્રથમ નિશાની ઉપકારને ન ભૂલવું તે. તે અહેસાનમંદ થઈને ગુરુજીને મળવા આનંદપુર આવ્યો હતો. ત્યારે તેનો પુત્ર બાર વર્ષનો થઈ ચૂક્યો હતો. પોતાના જન્મદાતા, પારણું બંધાવનાર ગુરુજી તો શહીદ થઈ ચૂક્યા હતા. પણ તેમના વારસદાર ગુરુ ગોવિંદસિંહજી તો વિદ્યમાન છે. તેમને મળવા જરૂર જવું જોઈએ. મૃત્યુ પછી પણ વારસદારો સાથે જે

સંબંધ ચાલુ રાખે તેને ધન્ય કહેવાય.

મહાપુરુષને જ્યારે મળવા જવાનું થાય ત્યારે કદી પણ ખાલી હાથે ન જવાય. આ આપણી જ નહિ વિશ્વભરની બધી સંસ્કૃતિઓની સત્યતા છે. ઘરમાં કશું ન હોય તો સુદામાની માફક તાંદળા પણ લઈ જવાય. રાજા રત્નરાય અનેક કીમતી ઉત્તમ વસ્તુઓ લઈને આનંદપુર આવ્યો હતો. જેમાં આટલી વસ્તુઓ મુખ્ય હતી.

1. એક સરસ મજાનો હાથી
2. પંચકલાશસ્ત્ર. આ શસ્ત્ર એવું હતું કે જાણે તમે હાથમાં લાકડી પકડી હોય, પણ જરૂર પડે તો તેમાંથી તલવાર, તમંચા, બરછી તથા નેજા પણ નીકળી શકતાં હતાં.
3. સુખડના લાકડામાંથી બનાવેલી એક એવી ચોકી હતી કે જેમાંથી ચારે ખૂણે ચાર પૂતળીઓ નીકળીને ચોપટ રમવા લાગી જતી હતી.
4. એક જળ પીવાનો અદ્ભુત કોરો.
5. પાંચ ઉત્તમ પ્રકારના ઘોડા, સાજસામાન સાથે.

આટલી કીમતી વસ્તુઓ ગુરુજીને ભેટ કરી રત્નરાય તેની માતા અને પિતા ધન્ય ધન્ય થઈ ગયાં હતાં.

થોડા દિવસ પછી કાબુલથી એક ભક્ત વેપારી ફનીચંદ આવ્યો હતો. તે બહુ જ કીમતી શાહી ઠાઠવાળો ભવ્ય તંબૂ ગુરુજીને ભેટ કરવા લાવ્યો હતો. વ્યક્તિ જ્યારે ધાર્મિક કે રાજકીય ઉચ્ચ પદ ઉપર પ્રતિષ્ઠિત થાય છે ત્યારે તેના પ્રભાવ પ્રમાણે અનેક કીમતી વસ્તુઓની ભેટો આવવા લાગે છે. યોગ્ય વ્યક્તિની યોગ્ય ભેટો સ્વીકારવી અને તેનો સદુપયોગ કરવો એ ત્યાગવિરોધી નથી. વસ્તુઓ ભેટમાં લઈને તેનો દુરુપયોગ કરવો અથવા સડી જાય ત્યાં સુધી કશો ઉપયોગ ન કરવો તેને ત્યાગવિરોધી ગણાવું જોઈએ. જો કોઈ કશું લે જ નહિ તો તે પણ ઠીક ન કહેવાય. પણ તે વસ્તુનો સદુપયોગ કરવાનું ચૂકી જાય છે. તેથી તેમનો ત્યાગ વાંઝિયો થઈ જતો હોય છે. ખરો ત્યાગ એક હાથે લઈને બીજા હાથે યોગ્ય જગ્યાએ ઉપયોગમાં લેવું તે છે. ગુરુ કોરા ત્યાગી ન હતા. તેમના ત્યાગની સાથે એક મહાન કર્તવ્ય સંકળાયેલું હતું. તે હતું મોગલોની અન્યાયી સલ્તનતને હચમચાવી નાખવાનું. તેથી તે મહાન ઋષિની માફક ઋષિ હતા તો પૂરા સેનાપતિ પણ હતા. તે વધુમાં વધુ સેના એકત્રિત કરી રહ્યા હતા. એટલે સેનાના પગારથી માંડીને બધી ઘણી આવશ્યકતાઓ રહેતી. આ આવશ્યકતાઓ પૂરી કરવાનું માધ્યમ લોકો જ રહેતા. તેમની આપેલી ભેટો, ન્યોછાવરથી કામ ચાલતું હતું.

ગુરુજીએ એક ભવ્ય રણજિત નગારું બનાવડાવ્યું. તેનો અવાજ દૂર દૂર માઈલો સુધી સંભળાતો હતો. ગુરુજી આ નગારાને રોજ વગાડતા, તે જંગલોમાં શિકાર કરવા જતા ત્યારે પણ આ નગારું સાથે લઈ જતા. નગારાનો અવાજ સાંભળીને કેટલાક લોકોએ માતા ગુજરીબાઈ પાસે પ્રાર્થના કરી કે આવો ભભકો આપણને શોભે નહિ. પહાડના રાજાઓ જાણશે તો ઈર્ષ્યા કરશે. પછી દ્વેષ કરશે, વેર બાંધશે અને હેરાન કરશે. માટે નગારું વગાડવાનું બંધ કરાવો” સામાન્ય નિયમ એવો છે કે રાજસત્તા કરતાં કદી પણ વધુ ઐશ્વર્ય ભોગવવું નહિ. સત્તાધારીઓ પોતાની ઉપરવટના ઐશ્વર્યને સહન કરી શકતા નથી. રાજા કરતાં ઊંચું મકાન બાંધવું, રાજા કરતાં ઊંચાં વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કરવાં, રાજા કરતાં ઊંચાં વાહનો રાખવાં વગેરે વગેરે રાજાની નજરે ચઢતાં હોય છે. (આ વાત સત્તાધારી નેતાઓ માટે કહી શકાય) એટલે ડાહ્યા માણસો શક્તિ હોવા છતાં પણ ઊતરતી કક્ષાનું ઐશ્વર્ય ભોગવતા હોય છે. જરા યાદ કરો વલ્લભીપુરના કાકૂ વાણિયાએ પોતાની દીકરી માટે સોનાની—હીરાજડિત કાંસકી બનાવડાવી હતી અને તે કાંસકી રાજકુમારીની દષ્ટિએ પડી જતાં તેણે માગણી કરી હતી, કાકૂએ આપી નહિ તેમાંથી વૈમનસ્ય થયું અને પૂરા વલ્લભીનો નાશ થયો. એટલે ઐશ્વર્યવૈભવ પણ પોતાની હદમાં રહીને ભોગવવો સારો.

માતાજીની વાત સાંભળીને ગુરુજીએ કહ્યું કે, “તમારી વાત સાચી છે, પણ ડરી ડરીને જીવવું ઠીક ન કહેવાય. આપણે આપણા હક્કનું ભોગવીએ છીએ તેમાં કોઈને કશો વાંધો હોવો જોઈએ નહિ.” વાત પૂરી થઈ ગઈ. પણ ના ખરી વાત હવે શરૂ થઈ.

વિલાસપુરના રાજા ભીમચંદને જ્યારે હાથીનગારું તથા ભવ્ય તંબૂની ખબર પડી તો તેનું મન લલચાયું. તેણે એવી યોજના કરી કે પોતાની રાજકુમારીના લગ્નપ્રસંગનું બહાનું કરીને તંબૂ-હાથી વગેરે 2-4 દિવસ માટે માંગવાં અને પછી ગલ્લાંતલ્લાં કરીને પાછાં આપવાં જ નહિ. મોટા ભાગે સત્તાધારીઓ અને દબંગ લોકો પણ આવું જ નિમિત્ત કરીને લોકોની ઉત્તમ વસ્તુઓ પડાવી લેતા હોય છે. રાજાએ પોતાના મંત્રીને આ વસ્તુઓ લેવા મોકલ્યો પણ ગુરુજી, રાજાની દાનત જાણતા હતા. કુશળ પુરુષમાં દાનત જાણી લેવાની ક્ષમતા આપોઆપ

આવતી હોય છે. દાનતને જાણનાર—પરખનાર જલદી છેતરાતો નથી. દાનતને નહિ જાણનાર ઘણી વાર વ્યવહારભોટ સાબિત થતો હોય છે. ગુરુજીએ હાથી-તંબૂ વગેરે આપવાની ના કહી દીધી. જેથી ભીમચંદને ખોટું લાગ્યું. તેને ક્રોધ ચઢ્યો. સત્તાની સાથે અહંકાર અને ક્રોધ સહજ રીતે રહેતો હોય છે. ના રહે તો જ નવાઈ જાણવી. આ પછી તો ગુરુજી પાઉંટા ચાલ્યા ગયા હતા. અને ત્યાં જ નિવાસ કરવા લાગ્યા હતા.

24-10-10



14. પ્રથમ યુદ્ધ અને વિજય

કુશળ રાજનેતાનાં અનેક લક્ષણોમાંનું પ્રથમ લક્ષણ મિત્રો વધારવાનું હોય છે. જે મિત્રો વધારી શકે છે તે જ સફળ થઈ શકે છે. જે શત્રુઓ વધારે છે તે સફળ નથી થતો, હેરાન થાય છે. તેમાં પણ જે શત્રુઓને મિત્ર બનાવી શકે છે તે તો સર્વોચ્ચ કુશળ કહેવાય. ગુરુજી ગાદીએ બેઠા ત્યારે તેમની સમક્ષ કેટલાય વિકરાળ પ્રશ્નો હતા. તેમાંનો એક પ્રશ્ન હતો પોતાની ગુરુપરંપરાથી અલગ થઈને દહેરાદૂનમાં અલગ ગાદી બનાવી બેઠેલા રામરાયનો. પાઠકોને યાદ હશે કે ઔરંગઝેબના દરબારમાં ગુરુવાણીનો જુદો અર્થ કરીને બાદશાહને રાજી કરનાર રામરાય, ગુરુ હરિરાયજીનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર હતો. તેની આવી વર્તણૂકથી નારાજ થઈને ગુરુ હરિરાયે તેને વિમુખ કરીને કાઢી મૂક્યો હતો. રામરાયે દહેરાદૂનમાં પોતાની અલગ ગાદી સ્થાપી સિકખોનો ભેદ પડાવ્યો હતો. રાષ્ટ્ર, ધર્મ કે સંસ્થાને સૌથી મોટો ખતરો ભેદ પડાવનારા વિભાજકોથી થતો હોય છે. હિન્દુ ધર્મ વિભાજકોથી કમજોર થયો છે. જેટલા સંપ્રદાયો—જેટલી ગુરુગાદીઓ, તેટલાં વિભાજન વધવાનાં તેટલી જ ફૂટ થવાની, જેનાથી રાષ્ટ્ર તથા પ્રજા કમજોર થતાં હોય છે. મોટા ભાગે આપણે ત્યાં મોટા પુરુષોનું સામર્થ્ય નિર્માણ કરતાં વિભાજનમાં વધુ વપરાતું રહે છે. આ અભિશાપ જ કહેવાય. ગુરુજીએ ઠંડા દિલથી વિચારીને રામરાય સાથે મેળ કરવાનું નક્કી કર્યું. જે નિરહંકારી, મુત્સદ્દી અને ધીરગંભીર હોય તે ગમેતેવા શત્રુ સાથે પણ મેળ કરી શકે. તુંડમિજાજી મેળ ન કરી શકે. બાબા રામરાયને જ્યારે ખબર પડી કે ગુરુ ગોવિંદસિંહજી પાઉંટામાં કિલ્લો બનાવીને સેના સાથે રહે છે તો તેમને ચિંતા થઈ કે કદાચ તે હવે પિતા તેગબહાદુરજીનો બદલો લેવા મારા ઉપર હુમલો કરી દેશે. ગુરુ તેગબહાદુરજીની શહીદીમાં, રામરાયની કાનભંભેરણી મુખ્ય કારણ હતી તેથી તે ડરી ગયા. પણ તેમના અનુયાયીઓ તેમને મેળ કરવા દેતા નહોતા. પ્રત્યેક મોટા ગુરુની પાસે થોડાઘણા અનુયાયીઓ હોય છે. આમાંથી કેટલાક ખાસ કર્તાધર્તા થઈ જતા હોય છે. કેટલાકનો પ્રભાવ તો એટલો બધો હોય છે કે તેમના પૂછ્યા વિના ગુરુ પાણી પણ ન પીએ. આગળ ગુરુને રાખીને પાછળથી ખરા કર્તાધર્તા તે જ થઈ જતા હોય છે. જો ગુરુનું પોતાનું પ્રચંડ વ્યક્તિત્વ હોય અને કોઈ માનવીય કમજોરી ન હોય તો જ આવા લોકો આધીન થઈને રહેતા હોય છે. ગાદી મોટી અને બેસનારો માણસ નાનો હોય તો અત્યંત નજીકના માણસો ખટપટોમાં પડી જતા હોય છે.

એક વાર એવું બન્યું કે બાબા રામરાયને આ ખટપટિયા માણસોએ મળીને જીવતાં જ મૃત ઘોષિત કરીને અગ્નિદાહ કરી દીધો. બાબાજીની પત્ની પંજાબકૌર વિધવા થઈ ગયાં. બાબા રામરાયને બે પત્નીઓ હતી પંજાબકૌર અને રાજકૌર. બન્નેને સંતાન ન હોવાથી મસંદો ગાદી પચાવી પાડવાની ચાલ ચાલી રહ્યા હતા. વારસદાર વિનાની સમૃદ્ધ વૃદ્ધાવસ્થા ષડ્યંત્રો અને ખટપટો વિનાની ભાગ્યે જ હોય અને જ્યાં ખટપટો હોય ત્યાં શાંતિ ન હોય. રાજકૌર તો પટિયાલા રહેતાં હતાં પણ પંજાબકૌર એકલાં પડી ગયાં. પતિ વિનાની અને પુત્રો વિનાની એકાકી વિધવા નિરાધાર થઈ જાય. અનિષ્ટો સામે ઝઝૂમવાની શક્તિ તેનામાં ન હોય. સ્ત્રીને પીઠબળ તો જોઈએ જ. પંજાબકૌરે આવા વિપત્તિના સમયે ગુરુ ગોવિંદસિંહજીને પૌઉંટા સાહેબ મદદ માટે પત્ર લખ્યો. ગુરુજી તરત જ દહેરાદૂન પહોંચ્યા. ષડ્યંત્ર કરનાર મસંદોને દંડિત કર્યા અને પંજાબકૌરની સત્તા પૂરેપૂરી સ્થાપિત કરી દીધી. ફરી પાછા પૌઉંટા આવી ગયા. આ રીતે દહેરાદૂન શાખા સાથે પણ મેળ થઈ ગયો. જે લોકો સમય ઉપર બીજાની મદદ કરતા હોય છે તેને સમય આવ્યે લોકો મદદ કરતા હોય છે. જે કદી પણ કોઈને મદદરૂપ થતા જ નથી તેમના ઘરમાં જ્યારે આગ લાગે છે ત્યારે કોઈ પાણી લઈને હોલવવા જતા નથી.

સૌથી મોટો યોગ વ્યવહારયોગ હોય છે. વ્યવહારથી જીવન બને છે અને બગડે છે. માણસ પરમજ્ઞાની હોય પણ વ્યવહારનો બુદ્ધિ હોય તો વગર જોતી આપત્તિ નોતરી બેસે છે. બીજા યોગ આવડે કે ન આવડે વ્યવહારયોગ તો જરૂર આવડવો જોઈએ.

એક વાર એવું બન્યું કે શ્રીનગરના રાજા ફત્તેહશાહની કન્યાનાં લગ્ન લેવાયાં હતાં અને તેની કંકોત્રી—આમંત્રણ ગુરુજીને પણ પૌઉંટા મોકલ્યું હતું. ગુરુજી પણ રાજાની માફક જ રહેતા હતા એટલે લોકરિવાજ પ્રમાણે સવા લાખ રૂપિયાના દર-દાગીના વગેરે લઈને કન્યાની પહેરામણી કરવા નંદચંદને મોકલ્યો. વ્યવહારિક પ્રસંગો મહેમાનોથી શોભાયમાન થતા હોય છે. મહેમાનોમાં પણ જો મોટા મોટા માણસો આવ્યા હોય તો તો પ્રસંગમાં ચાર ચાંદ લાગી જાય છે. રાજા ફત્તેહશાહના પ્રસંગમાં ગુરુજીની તરફથી આટલી મોટી પહેરામણી આવી હોવાથી સૌકોઈ આનંદવિભોર થઈ ગયાં હતાં. નંદચંદ અને દયારામને પાંચસો ઘોડેસવારો સાથે એક સુંદર બગીચામાં ઉતારો આપવામાં

આવ્યો.

બીજી તરફ રાજા ભીમચંદ પોતાના પુત્રની જાન લઈને ફત્તેહશાહના ત્યાં જવા નીકળ્યો. જાનમાં પહોંચીને બીજા પણ ઘણા રાજાઓ સમ્મિલિત હતા. સૌકોઈ પોતપોતાનું લાવલશ્કર લઈને પૌંઉંટા પહોંચી ગયા. જવાનો રસ્તો આ જ હતો. આટલી મોટી સેના અને માણસો તથા વાહનો—જાનવરો વગેરે પોતાના ડેરાને નુકસાન કરશે તેવું માનીને ગુરુજીના સૈનિકોએ તેમનો રસ્તો રોક્યો. ઘણી રકઝક થઈ. અંતે વર અને તેની સાથે થોડાક જાનૈયાને જવા દીધા બાકીના બધા બીજા લાંબા ગોળ રસ્તેથી શ્રીનગર પહોંચ્યા. ભીમસિંહના અહંકારને ઠેસ લાગી. તે જ્યારે શ્રીનગર પહોંચ્યો ત્યારે નંદચંદ ગુરુજીની પહેરામણી આપવાની તૈયારી કરતો હતો. રાજા ભીમસિંહથી આ જોયું ન ગયું. તેણે ફત્તેહશાહને કહ્યું ગુરુજી મારા દુશ્મન છે. અમને આવવા માટે રસ્તો ન આપ્યો. તેથી જો તમે તેની પહેરામણી સ્વીકાર કરશો તો અમે મુરતિયાને પરણાવ્યા વિના જ પાછા ચાલ્યા જઈશું. ભારતમાં કન્યાનો બાપ હંમેશાં બિચારો-બાપડો થઈ જતો હોય છે. પોતાની કન્યાનું ભવિષ્ય ન બગડે તે માટે રાજા ફત્તેહશાહે નંદચંદને પહેરામણી લેવાની ના પાડી અને પાછા પૌંઉંટા ચાલ્યા જવા જણાવ્યું. સંબંધો ક્યારે બગડે તે કહેવાય નહિ, સંબંધોના તાણા-વાણા હોય છે. એક તાણો કે એક વાણો બગડે તો તેની અસર પૂરા વસ્ત્ર ઉપર પડતી હોય છે. નંદચંદ્રે જોયું કે વાત બગડી ચૂકી છે. તે પોતાના રસાલા સાથે પૌંઉંટા જવા રવાના થઈ ગયો. રાજા ભીમસેને પોતાના માણસોને હુકમ કર્યો કે આ લોકોને રસ્તામાં જ લૂંટી લો. બીજી તરફ નંદચંદ્રે પણ ભાન થઈ ગયું કે રસ્તામાં ખતરો પેદા થઈ શકે છે. તેમણે બહુ ઝડપથી યમુનાઘાટ પાર કરી દીધો અને પૌંઉંટા પહોંચી ગયા. તથા બધી ઘટના ગુરુજીને સંભળાવી દીધી. નંદચંદની કુશળતા ઉપર ગુરુજી પ્રસન્ન થયા.

ભીમસેનના પુત્રનાં લગ્ન થઈ ગયાં. હવે પાછા જવા માટે પૌંઉંટાનો જ રસ્તો હતો, ગુરુજી આ રસ્તે જાન જવા દેશે નહિ એવી દૃઢ આશંકા હોવાથી ભીમચંદે ફત્તેહશાહને સમજાવ્યો કે પહેલાં આપણે બધા મળીને પૌંઉંટાને સાફ કરી દઈએ. અર્થાત્ યુદ્ધ કરીને ગુરુજીનો નિકાલ કરી દઈએ, પછી કન્યાની ડોલી એ રસ્તે લઈ જઈએ. ફત્તેહચંદને ગુરુજી સાથે યુદ્ધ કરવું ન હતું, પણ વેવાઈ ભીમચંદના દબાણથી તે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થઈ ગયો.

બધા મળીને પહોંચીને સાત રાજાઓ પોતપોતાની સેના લઈને ગુરુજી સાથે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થઈ ગયા. ત્યારે પહોંચીને નાનાં નાનાં રજવાડાં હતાં, જાગીરદાર જેવી શક્તિ ધરાવતાં હતાં. આ રાજાઓ હતા 1. ભીમચંદ, 2. રાજા કેસરીચંદ, 3. ગોપાલચંદ, 3. મધુકરચંદ, 4. રાજા હરિચંદ, 5. રાજા કૃપાલચંદ, 6-7. મંડી તથા સુકેતના રાજા. આ બધા રાજાઓ ભેગા થઈને ચઢાઈ કરવા નીકળી પડ્યા.

બીજી તરફ ગુરુજીને ખબર પડી ગઈ કે બધા રાજાઓ મળીને લડાઈ કરવા આવી રહ્યા છે. તેમણે પણ પોતાના બહાદુર જવાનોને તૈયાર થવાનો હુકમ આપી દીધો. જેમાં મુખ્ય હતા માહરીચંદ, સંગોશાહ, જીતમલ, લાલચંદ તથા દયારામ વગેરે. યુદ્ધની તૈયારીથી શૂરવીરોને પાનો ચઢતો હોય છે. તેમના ઝનૂનનો ઊભરો ઊભરાવા લાગતો હોય છે. પણ કાયરોને ટાઢિયો તાવ ચઢતો હોય છે. કેટલાક લોકો ખરા સમયમાં ફસકાઈ જતા હોય છે. જે લોકો ફસકાઈ જનારા હોય છે તેમનો ભરોંસો ન થાય. પણ કોણ સાચો અને કોણ ખોટો છે તેની ખબર તો ખરા સમયે જ થતી હોય છે. ખરો સમય આવ્યા વિના માણસની ખરાઈ કે ખોટાઈ જણાતી નથી. જ્યારે બહાદુર સિકખો યુદ્ધની તૈયારી કરતા હતા ત્યારે ચારસો પગારદાર પઠાણો ફસકાઈ ગયા. તે બધા પોતપોતાનાં શસ્ત્રો લઈને ચાલતા થયા. એટલું જ નહિ જમુના પાર પેલી તરફ જ્યાં પહોંચી રાજાઓની સેના પડી હતી ત્યાં જઈને ભળી ગયા. ખરા સમયે સાથીદારો સાથે છોડે તેના દુઃખ કરતાં તે સાથે છોડીને શત્રુ પક્ષમાં ભળી જાય તે ગદારી અસહ્ય થઈ જતી હોય છે. હવે કાલેખાં નામનો એક સરદાર પોતાના સો માણસો સાથે રહી ગયો હતો.

બીજી તરફ ગુરુજીની પાસે પાંચસો ઉદાસી સાધુ હતા તે પણ યુદ્ધની પરિસ્થિતિ જોતાં જ રાતોરાત ભાગી ગયા. હા, તેમના મહંત કૃપાલદાસ એકલા રહી ગયા હતા. આ બહાદુર મહંત કૃપાલદાસે ખરાખરીનું યુદ્ધ કર્યું હતું. તેમણે ગદારી કરીને સામા પક્ષમાં ભળી જનાર પઠાણ હયાતખાંનું માથું પોતાના મજબૂત ડંડેથી ફોડી નાખ્યું હતું.

જ્યારે સૈયદ બુદ્ધશાહને ખબર પડી કે પોતે જે પઠાણોને ગુરુજીના ત્યાં નોકરીમાં રખાવ્યા હતા તેમાંથી ચારસો ખરા સમયે ભાગી ગયા છે. તેથી તેમને આઘાત લાગ્યો. તે પોતે, પોતાના બે દીકરા, એક ભાઈ, તથા સાતસો શિષ્યોને લઈને ગુરુજીની મદદ કરવા પહોંચી ગયા.

ધારેલા માણસે ગદ્ગદ કરી અને નધારેલા મદદ કરે તેનું નામ તો દુનિયા કહેવાય!

ગુરુજીએ પૌર્ણિચી સાત માઈલ દૂર પોતાની સેનાના મોરચા ગોઠવી દીધા. આ સ્થળને ‘ભંગાણી’ કહેવાય છે. આ વખતે ગુરુજીની પાસે પાંચ હજારની સેના હતી. આ સેનાના મુખ્ય સેનાપતિઓ આ હતા. 1. સંગોશાહ, 2. જીતમલ, 3. ગોપાલચંદ, 4. ગંગારામ, 5. માહરીચંદ, 6. મામા કિરપાલચંદ, 6. નંદચંદ, 7. પુરોહિત દયારામ 8. સાહિલચંદ વગેરે. આ બધા સેનાપતિઓ પોતપોતાની ટુકડીઓ લઈને પેલું રણજિત નગરું વગાડતાં વગાડતાં યુદ્ધ માટે થનગનવા લાગ્યા. બન્ને પક્ષોમાં ત્રણ દિવસ સુધી ભયંકર યુદ્ધ ચાલ્યું. આમ જુઓ તો એક નજીવા કારણસર આ યુદ્ધ ચાલ્યું કહેવાય. આપણી મોટા ભાગની લડાઈઓ લાગણીપ્રધાન રહી છે. અંગ્રેજો કદી લાગણીપ્રધાન યુદ્ધ નથી કરતા. તે સોચી-સમજીને કોઈ મહત્ત્વપૂર્ણ હેતુ માટે યુદ્ધ કરતા રહ્યા છે. અંગ્રેજોના આવ્યા પહેલાં આવાં નાનાંમોટાં અનેક ધીંગાણાં ભારતના રાજા-મહારાજાઓ, દરબારો, જાગીરદારો વગેરે લડતા રહ્યા છે. અંગ્રેજ વાઈસરોય વેલેસ્લીએ દેશવ્યાપી એક સંધિ કરાવીને બધા રાજાઓને અંદરોઅંદર લડતા બંધ કર્યા હતા. લગભગ સો વર્ષ સુધી ભારત આંતરિક યુદ્ધો વિનાનું શાંતિ ભોગવતું રહ્યું હતું.

ભંગાણીમાં ત્રણ દિવસ સુધી ભયંકર યુદ્ધ થયું. જેમાં રાજા હરિચન્દ, નજાબતખાં, હયાતખાં વગેરે અનેક સેનાપતિઓ માર્યા ગયા હતા. અંતમાં પહાડી રાજાઓ હારીને ભાગી છૂટ્યા હતા. આ યુદ્ધમાં ગુરુજીના પક્ષમાં આટલા સેનાપતિઓ શહીદ થયા હતા. 1. બહેન વીરોના બે દીકરા, સંગોશાહ તથા જીતમલ, પીરસૈયદ બુદ્ધશાહના બે પુત્રો તથા કેટલાક શિષ્યો. યુદ્ધ પૂરું થયા પછી સૌને યથાયોગ્ય ઇનામ—ભેટો આપી વિદાય કર્યા.

25-10-10

*

15. દ્વિતીય-તૃતીય યુદ્ધ

રાષ્ટ્રને સૌથી મોટો ખર્ચ યુદ્ધમાં થતો હોય છે. યુદ્ધ વિનાના સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રની કલ્પના શક્ય નથી. યુદ્ધો થતાં રહ્યાં છે અને થતાં રહેવાનાં છે. જે લોકો આ વાસ્તવિકતાનો સ્વીકાર કરે છે તે તૈયારી કરતા રહે છે. જે તૈયારી કરે છે તે યુદ્ધથી તો બચી શકતા નથી, પણ ઘણા અનર્થોથી બચી જતા હોય છે. પ્રથમ તો શક્તિશાળી સમર્થ રાષ્ટ્ર સાથે જલદીથી કોઈ યુદ્ધ કરવાની હામ ભીડતા નથી. યુદ્ધ કરનારા પણ કમજોર રાષ્ટ્રને શોધતા હોય છે. કમજોરી અને બિનતૈયારી યુદ્ધને આમંત્રણ આપે છે અને ભારે નુકસાન ભોગવે છે. તૈયારીની દૃષ્ટિએ ભારત સદીઓથી નિષ્ફળ રહ્યું છે જેથી સીમાપારથી સતત હુમલા થતા રહ્યા છે. ઋષિચિંતન પછી જે શ્રમણચિંતન અહીં આવ્યું તેણે અહિંસાપ્રધાન આચાર આપ્યો. અહિંસાપ્રધાન ચિંતન અને આચારને કારણે પ્રજા આક્રમક ન થઈ. આક્રમક ન થવાથી આપણે સીમાપાર શત્રુના ઠેકાણા ઉપર હુમલા ન કર્યા તેથી શત્રુઓ વારંવાર હુમલા કરવા આવતા રહ્યા. અને આપણે તેનો શિકાર બનતા રહ્યા. રાષ્ટ્રની રક્ષાનું પ્રથમ મુખ્ય કારણ આકાન્તાના ગઢ ઉપર પ્રથમથી જ હુમલો કરીને તેને તહસ-નહસ કરી નાખવાનું છે. જો આવું ન કરી શકાય તો શત્રુ પ્રથમ હુમલો કરીને તમને તહસ-નહસ કરી નાખશે. આપણું આવું જ થતું રહ્યું. પણ યુદ્ધની પૂરી તૈયારી પ્રબળ સેના અને શસ્ત્રો વિના શક્ય ન થઈ શકે. પ્રબળ સેના અને આધુનિકતમ શસ્ત્રો બહુ જ ખર્ચાળ વસ્તુ છે. વાણિયાચિંતન આવો ખર્ચો ન કરે. તેથી તૈયારી પણ ન રહે. તૈયારી ન હોય તો આક્રમણ સહન કરવાં જ પડે.

ગુરુજી સમજી ગયા કે મારે અનેક યુદ્ધો કરવાં પડશે. યુદ્ધથી ભાગીને દીક્ષા લઈને વીતરાગ નથી થવાનું. મારે તો જીવનભર ઝઝૂમવાનું જ છે. એટલે તેમણે પોતાની રક્ષા માટે પાંચ કિલ્લા બનાવડાવ્યા. તે સમયમાં કિલ્લા વિના રક્ષણ ન થતું અને યુદ્ધ પણ ન કરી શકાતું. આ કિલ્લાઓ આ પ્રમાણે હતા.

1. આનંદગઢ, 2. હોલગઢ, 3. ફત્તેહગઢ, 4. લોહગઢ અને 5. કેસગઢ.

ભંગાણીનું યુદ્ધ જીતીને ગુરુજી પાછા આનંદપુર ચાલ્યા ગયા. ગુરુજીના આવવાથી આનંદપુરમાં આનંદ છવાઈ ગયો.

ત્યારે મોગલરાજ્યના જે સૂબા પંજાબમાં હતા તે પણ ગુરુજીની શક્તિ વધતી જોઈને ચિંતિત થઈ ગયા હતા. એક તરફ પહાડી રાજાઓ સંગઠિત થઈ રહ્યા હતા તો બીજી તરફ મોગલ સૂબાઓ પણ હુમલો કરવાની તાકમાં હતા.

ઔરંગઝેબ આઠ વર્ષથી દક્ષિણ ભારતમાં યુદ્ધ કરી રહ્યો હતો, સેના પાછળ પુષ્કળ ખર્ચો થતો હોવાથી ખજાનો ખૂટી ગયો હતો, તેથી તેણે પોતાના ઉત્તરના બધા સૂબાઓને ગવર્નરોને હુકમ મોકલ્યો હતો કે ગમેતેમ કરીને પૈસા ભેગા કરીને મને મોકલો. પ્રચંડ અર્થશક્તિ વિના લાંબો સમય યુદ્ધ લડી શકાય નહિ. યુદ્ધતંત્ર અર્થતંત્રને આધીન છે. અર્થતંત્ર ઉદ્યોગો અને વ્યાપારને આધીન છે. વ્યાપાર-ઉદ્યોગ પૂંજીની સલામતીને આધીન છે. શાહજહાંના સમયમાં સલામતી હોવાથી વ્યાપાર-ઉદ્યોગ સારા ખીલ્યા હતા, પણ ઔરંગઝેબના આવ્યા પછી ધર્મીય કટ્ટરતાના કારણે વ્યાપારીઓ અને ઉદ્યોગપતિઓ ભયભીત થઈને ભાગવા માંડ્યા હતા. આર્થિક સમૃદ્ધિ વિના પ્રજા અને રાષ્ટ્ર સુખી ન થઈ શકે. જે લોકો લૂંટફાટ કરીને સમૃદ્ધિ મેળવે છે તે ક્ષણિક હોય છે. ગઝની વગેરે તેનાં ઉદાહરણો છે. સમૃદ્ધિ વ્યાપાર-ઉદ્યોગોના દ્વારા જ ઉગાડી શકાય છે. આવી ઉગાડેલી સમૃદ્ધિને પૂરતી સુરક્ષા મળે તો તે ચિરંજીવી થઈ શકે છે. ઔરંગઝેબનું અર્થતંત્ર યુદ્ધોના કારણે અને વ્યાપાર-ઉદ્યોગના ભાગી જવાના કારણે શિથિલ થઈ ગયું હતું અને દક્ષિણના મરાઠા યુદ્ધમાં મચક આપતા ન હતા તેથી સતત પૈસાની જરૂર રહેતી હતી, તેણે સૂબાઓને હુકમ કર્યો કે ગમે તેમ કરીને પૈસા મોકલો.

કાશ્મીરના સૂબાએ મિયાંખાં નામના સરદારને મોટું લશ્કર આપીને પહાડી રાજાઓની પાસેથી પૈસા પડાવવા માટે મોકલ્યો હતો. બીજો સરદાર અલફખાં હતો તેને કાંગડારાજ્ય ઉપર ચઢાઈ કરવા મોકલ્યો હતો. નાનાં રાજ્યોનું શોષણ મોટાં રાજ્યો કરતાં હોય છે. તેમને સતત ખંડણી ભરતા રહેવું પડતું હોય છે. ગમે તે ક્ષેત્રની દુર્બળતા શોષણનું કારણ બનતી જ હોય છે.

મોગલ સરદાર અલફખાંએ વ્યાસના કિનારે પડાવ નાખીને કાંગડાના રાજા કૃપાલચંદને ખંડણી ભરી દેવા હુકમ મોકલ્યો. કૃપાલચંદે પ્રતિ-ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે પહેલાં રાજા ભીમચંદ પાસેથી ખંડણી વસૂલ કરો. હવે ભીમચંદ ઉપર આપત્તિ આવી. ભીમચંદે ગુરુજીને રક્ષા કરવા પ્રાર્થના કરી. આ જ ભીમચંદ એક સમયે ભંગાણીમાં યુદ્ધ કરવા આવ્યો હતો. રાજકારણમાં ક્યારે કોણ મિત્ર બને અને ક્યારે કોણ

દુશ્મન બને તે કહેવાય નહિ. રાજા ભીમચંદ ઉપર આવેલી આપત્તિને જાણીને ગુરુજી તરત જ પોતાની સેના લઈને પહોંચી ગયા અને વ્યાસના કિનારે પડાવ નાખ્યો. અલફખાં અભિમાની હતો. તે હિન્દુઓને કાફર માનતો, ગુરુજી સાથે તેનું યુદ્ધ થયું. પણ તે હારી ગયો, અને સેના સહિત ભાગી ગયો. પ્રશ્નો પરાક્રમથી ઉકેલાતા હોય છે. પ્રશ્નો ઉકેલાય તો જ શાંતિ થાય. રાજા ભીમસેન ભારે ટેન્શનમાં હતો તેને શાંતિ થઈ ગઈ. ગુરુજીને માન-સન્માન સાથે વિલાસપુર લઈ ગયો. ઘણી ભેટો આપી અને આઠ દિવસ સુધી મહેમાનગતિ કરાવી પછી વિદાય કર્યા.

ગુરુજી જ્યારે વિજયી થઈને પાછા આનંદપુર આવ્યા ત્યારે સમાચાર મળ્યા કે દેવી જીતોજીની કૂખે એક પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થઈ છે. ગુરુજીએ યુદ્ધકાળમાં જન્મ થયો હોવાથી પુત્રનું નામ જુઝારસિંહ રાખ્યું. પહેલા પુત્ર અજિતસિંહ થયા હતા. આ બીજો પુત્ર હતો. યોદ્ધા અને સેનાપતિઓએ ઘણા પુત્રો પેદા કરવા જોઈએ. કારણ કે યોદ્ધાઓ અલ્પાયુ હોય છે. એક શહીદ થાય તો બીજો, બીજો શહીદ થાય તો ત્રીજો. એમ ક્રમ ચાલતો રહે. સિંહોની વસ્તી વધવી જોઈએ. કુરકુરિયાં ઓછાં થાય તો ઠીક કહેવાય. જો સિંહો ઘટી જાય અને કુરકુરિયાં વધી જાય તો દેશ કુરકુરિયાંનો થઈ જાય. હંમેશાં ઉત્તમ ક્વોલિટીવાળી વસ્તી વધારવી જોઈએ.

ત્રીજું યુદ્ધ

એક સરદાર હુસૈની હતો તેણે પહાડી રાજ્યો ઉપર ચઢાઈ કરી દીધી અને લૂંટફાટ કરવા માંડ્યો. તેણે બધું અનાજ વગેરે લૂંટી લીધું અને પોતાના જવાનોમાં વહેંચી દીધું. પહાડોમાં સીડીઓ જેવી જમીનમાં ખેતી થતી હોવાથી અનાજ ઓછું થાય તેથી અનાજની તકલીફ હંમેશાં રહે.

હુસૈનીએ રાજા ગોપાલચંદને તેના કિલ્લામાં ઘેરી લીધો. આપત્તિમાં સપડાયેલા રાજાએ ગુરુજી પાસે મદદ માગી. ગુરુજીએ તત્કાળ પોતાના સરદાર સંગતિયાસિંહને મદદ લઈને મોકલ્યો. મેળ-મેળાપના પ્રયત્નો સફળ ન થયા તેથી અંતે યુદ્ધ થયું. હુસૈનીની ઇચ્છા આ યુદ્ધ જીતીને આનંદપુર ઉપર હુમલો કરી ગુરુજીને નષ્ટ કરી દેવાની હતી, પણ આ ભયંકર યુદ્ધમાં હુસૈની પોતે જ માર્યો ગયો. સિકખપક્ષે પણ સંગતિયાસિંહ વગેરે શહીદ થઈ ગયા. રાજા ગોપાલચંદ બચી ગયો. જીતી ગયો. હાશ, શાંતિ થઈ! હુસૈનીની ઇચ્છા ગુરુજીનો નાશ કરવાની હતી, ગોપાલચંદને જીતીને પછી તરત જ આનંદપુર જવાનો હતો. જો ગુરુજીએ ગોપાલચંદને મદદ ન કરી હોત તો આ યુદ્ધ આનંદપુર આવવાનું હતું. પોતાના ક્ષેત્રમાં યુદ્ધને આવતું રોકવા માટે જ્યારે તે બીજા ક્ષેત્રમાં હોય ત્યારે જ તેને રોકી દેવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ગોપાલચંદને કરેલી મદદ ખરેખર તો પોતાને જ કરેલી મદદ સાબિત થઈ. જો રાજપૂત રાજાઓની માફક ગુરુજી હાથ ઉપર હાથ રાખીને ચુપચાપ બેસી રહ્યા હોત તો યુદ્ધ આનંદપુર આવી જાત. યુદ્ધને દૂર જ રોકી દેવા પોતાની સેના દૂર દૂર મોકલવી હિતાવહ કહેવાય.

હવે ગુરુજીના ઘરમાં ત્રીજા પુત્ર જોરાવરસિંહનો જન્મ થયો.

ચોથું યુદ્ધ

મુસ્લિમો ગમે તેટલી વાર હારે તોપણ કદી યુદ્ધ બંધ નથી કરતા. તે ફરીને પૂરી તૈયારી કરી હુમલો કરી દેતા હોય છે. હિન્દુઓ ફરી ફરીને હુમલા નથી કરતા. એક વારના વિજયને કાયમી માનીને ગેલમાં આવી જતા હોય છે. જેથી આવનારા યુદ્ધ માટે પૂરી તૈયારી કરતા નથી. આ તેમની મહાક્રમજોરી કહેવાય.

ગુલામ હુસૈનીના મૃત્યુથી દિલાવરખાં ભારે ચિઢાયો. તેણે ગુરુજીને હરાવવા માટે એક રાજપૂત સરદાર જુઝારસિંહને મોટું લશ્કર લઈને મોકલ્યો. આ મોટી કરુણા જ કહેવાય કે ત્યારે ઘણા રાજપૂતો મોગલો સાથે ભળી ગયા હતા અને પોતાના જ હિન્દુ ભાઈ જેવા રાજાઓ સામે લડતા હતા. હિન્દુઓની ગુલામી અને દુર્દશામાં હિન્દુઓનો એક સક્ષમવર્ગ હંમેશાં કારણ બનતો આવ્યો છે. જુઝારસિંહ અનેક ગામો લૂંટતાં લૂંટતાં આગળ વધ્યો. આગળ રાજા ગજસિંહ પોતાની સેના સાથે આવી ગયો. બન્ને વચ્ચે ભીષણ યુદ્ધ થયું. અંતે જુઝારસિંહ માર્યો ગયો અને તેની સેના ભાગી છૂટી.

આ સમાચારથી આઘાત પામીને દક્ષિણમાં રહેલા ઔરંગઝેબે પોતાના પુત્ર ગુઅજ્જમને પંજાબની સ્થિતિ સંભાળવા માટે મોકલી દીધો. ગુઅજ્જમ દક્ષિણથી લાહોર પહોંચ્યો. લાહોરથી તેણે મીજોબેગ નામના સરદારને મોટી સેના લઈને પહાડી રાજાઓ પાસેથી ખંડણી

વસૂલવા મોકલ્યો.. તેની મોટી સેના જોઈને પહાડી રાજાઓએ ચઢેલી બધી ખંડણી ભરી દીધી.. મોગલોની સર્વોપરિતા સ્થાપિત થઈ ગઈ.

25-10-10

*

16. પંચપ્યારા અને ખાલસા

જો તમારે કોઈ મહાન કાર્ય કરવું હોય તો તમારી પાસે ત્રણ વસ્તુઓ હોવી જોઈએ. (1) તે કાર્ય કરવાની મહત્ત્વાકાંક્ષા. મહત્ત્વાકાંક્ષા વિના મહાન કાર્ય ન થઈ શકે. જે લોકો ઇચ્છાને જ સર્વ દુઃખોનું કારણ માનીને પ્રજાને ઇચ્છાત્યાગનો ઉપદેશ આપે છે તે પ્રજાને ક્રિયાહીન અને શક્તિહીન બનાવે છે. ક્રિયાહીનતાથી દારિદ્ર્ય આવે છે અને શક્તિહીનતાથી ગુલામી આવે છે. ભારતની દરિદ્રતા અને ગુલામીનું મૂળ આ ચિંતનમાં છે. પ્રજા મહત્ત્વાકાંક્ષા વિનાની થઈને પેટ ભરવા પૂરતી જીવી જાણે અને તેમાં જ ધન્યતા અનુભવે તો સમજવું કે પ્રજા મરી ચૂકી છે. અતિ મહાન કાર્ય તો મહત્ત્વાકાંક્ષાથી જ થતાં હોય છે.

(2) મરણિયા સમર્પિત માણસો

તમારી પાસે મહત્ત્વાકાંક્ષા હોય પણ તે માટેના સહાયક સાથીદારો ન હોય તો ઇચ્છાને કાર્યરૂપ ન આપી શકાય. તેથી કાર્ય કરનારા મરણિયા સાથીદારો જોઈએ. મરણિયા એટલા માટે કે ભીંવાણીના યુદ્ધ વખતે પાંચસો સાધુઓ ગુરુજીનો સાથ છોડીને ચાલ્યા ગયા હતા. તે રોજ દૂધપાક-પૂરી જમતા હતા પણ જ્યારે માથું આપવાનો (કે લેવાનો) સમય આવ્યો ત્યારે ભાગી છૂટ્યા. જોકે આ સાધુઓ તો તોય ઠીક કહેવાય કે તેઓ માત્ર ભાગી છૂટ્યા. ચારસો પઠાણો તો ભાગીને સામા પક્ષમાં ભળી ગયા. રાજાઓએ તેમને લાલચ આપી હતી કે યુદ્ધ તો આપણે જ જીતવાના છીએ. યુદ્ધ જીત્યા પછી પૌંડ્રા સાહેબ ડેરાની પ્રથમ લૂંટ કરવાનો અધિકાર તમને આપવામાં આવશે. તે જમાનામાં એવો નિયમ હતો કે વિજયી સેના પરાજિત સેનાનું બધું લૂંટી લેતી. તેમાં સ્ત્રીઓ પણ ખરી. આવી લાલચથી પઠાણો શત્રુપક્ષમાં ભળી ગયા હતા. આવા નમકહરામ, વિશ્વાસઘાતી માણસો તો બહુ જ ખરાબ કહેવાય. આવા લોકોના જોરે તમે પ્રબળ સંગઠન ઊભું ન કરી શકો અને કદાચ કરો તો પોતે જ માર ખાઈ બેસો. તમારી પાસે પૂર્ણ વફાદાર અને મરણિયા માણસો હોવા જોઈએ.

(3) જોણે અતિમહાન કાર્યો કરવાં હોય તેની પાસે લોકમાનસને જીતવાની ક્ષમતા હોવી જોઈએ. લોકચાહનાથી લોકમાનસ જીતી શકાતું હોય છે. લોકચાહના બધી રીતે તર્કસંગત નથી પણ હોતી, તોપણ શક્ય તેટલી લોકોની અપેક્ષા પૂરી કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. હા, સિદ્ધાંતના ભોગે નહિ. કોરા તાર્કિકો લોકચાહના પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. તેથી તે કોરી તાર્કિક વાતો જ કરતા રહે છે.

ત્યારે દુર્ગાષ્ટમી આવી રહી હતી, હિન્દુ પ્રજા નવરાત્રીની આઠમને ધૂમધામથી ઊજવે છે. પૂર્વ ભારતમાં તો દુર્ગાપૂજાની ધૂમ મચતી હોય છે. એક કર્મકાંડી પંડિતે ગુરુજીને કહ્યું કે જો તમે અમુક પ્રકારનો યજ્ઞ કરો તો દુર્ગાજી પ્રસન્ન થાય અને તમારી ધારેલી ઇચ્છા પૂરી થાય. બધા યુદ્ધોમાં વિજય મળે.

ગુરુજીએ યજ્ઞ કરવાનું સ્વીકારી લીધું. આનંદપુરથી થોડે દૂર એક પર્વત ઉપર આવેલા નયનાદેવીના મંદિરમાં આ ભવ્ય યજ્ઞ કરવાનું આયોજન થયું. મોટો વિશાળ યજ્ઞકુંડ નિર્મિત થયો. ચારે તરફ તંબૂઓ લાગી ગયા. ગુરુજી પોતે પણ ત્યાં વસવા લાગ્યા. યજ્ઞ શરૂ થઈ ગયો. મુખ્ય આચાર્યનો દાવો હતો કે યજ્ઞની પૂર્ણાહુતિ પ્રસંગે માતાજી પ્રગટ થશે અને તમને દર્શન આપીને વિજય વરદાન આપશે. કહેવાય છે કે એ સમયમાં આ યજ્ઞ પાછળ બે લાખ રૂપિયા ખર્ચ થયો હતો. કહેવાય છે કે યજ્ઞ પૂરો થયો પણ માતાજી પ્રગટ ન થયાં. ગુરુજીએ મુખ્ય આચાર્યને કારણ પૂછ્યું તો તેણે કહ્યું કે “જ્યાં સુધી એક પવિત્ર માણસ આ યજ્ઞમાં પોતાનું બલિદાન નહિ આપે ત્યાં સુધી માતાજી પ્રગટ થશે નહિ.” પંડિતજીનો ઉત્તર સાંભળીને ગુરુજીએ કહ્યું કે “એવો પવિત્ર પુરુષ તો આપ જ છો. બીજો તો કોઈ દેખાતો જ નથી.” પંડિતજીને આશા હતી કે આવો માણસ મળશે નહિ અને પોતે જવાબદારીમાંથી છટકી જશે પણ ગુરુજીએ તો તેમને જ પકડમાં લઈ લીધા. હવે શું કરવું? પંડિતજીએ કહ્યું કે “હું નદીમાં સ્નાન કરીને આવું છું” આટલું કહીને તે સ્નાન કરવા ગયા તે ગયા. પાછળ આવ્યા જ નહિ. ગુરુજીએ ભેગાં થયેલા હજારો ભક્તોને કહ્યું કે “આપણે એક અલખ કિરતારમાં માનનારા છીએ. આપણે આ હોમહવન કરતા નથી. તમારી સૌની સ્પષ્ટતા કરવા માટે મેં આ આયોજન કર્યું હતું. હોમ-હવન કરવાથી વિજય નથી મળતો. વિજય તો પરાક્રમથી મળતો હોય છે. આ બધા કર્મકાંડો આજીવિકાભોગી પુરોહિતોએ ઊભાં કર્યાં છે. તેમાંથી છૂટો અને અલખની આરાધના કરો.”

આ દેશમાં હજારો કદાચ લાખો યજ્ઞો થયા છે. જે પરિણામશૂન્ય રહ્યા છે. તેનાથી પુરોહિતોની આજીવિકા સિવાય કોઈ પ્રશ્ન ઉકેલાતો નથી. સિકખ-પંથને આવાં બહુ ખર્ચાળ કર્મકાંડોથી મુક્ત કરવા ગુરુજીએ આ યોજના કરી હતી.

પણ ભેગા થયેલા હજારો ભક્તોનો ખરો લાભ ઉઠાવવા તેમણે એક બીજું આયોજન કર્યું. તેમણે સૌને સંબોધીને કહ્યું કે અકાલ પુરુષને એક વીર વ્યક્તિનું બલિદાન જોઈએ છે. જન્મી ઇચ્છા બલિ થઈ જવાની હોય તે આગળ આવો. ગુરુજી હાથમાં તલવાર ફેરવતા લોકો સામે જોતા હતા ત્યાં સભામાંથી દયારામ ખત્રી નામનો માણસ આગળ આવ્યો.

મહત્ત્વની બે દીક્ષાઓ હોય છે. 1. વૈરાગ્યદીક્ષા અને 2. વીરદીક્ષા. વૈરાગ્યદીક્ષા લેનારો સંસારત્યાગ કરે છે. પત્ની પરિવારનો ત્યાગ કરી ભિક્ષાપાત્ર ધારણ કરી ઘરઘરની ભિક્ષા લઈને જીવનનિર્વાહ કરે છે. તેને કદાચ મોક્ષ મળતો હશે. કદાચ એટલા માટે કે હજી સુધી ખાતરી થઈ નથી.

બીજી વીરદીક્ષા છે તે ભિક્ષાપાત્ર નહિ, તલવાર ધારણ કરે છે. લોકોની બહેન-દીકરીઓની ઇજ્જત-આબરૂ લેનારા, અત્યાચારી પાપાત્માઓ સાથે તે સંઘર્ષ કરે છે. તે પલાંઠી વાળીને ધ્યાન નથી કરતો, હોમહવન નથી કરતો, માત્ર અકાલ પુરુષને પ્રાર્થના કરે છે. તે પલાંઠીપૂજક નહિ, તલવારપૂજક બને છે. કદાચ અંતે બલિદાન આપવું પડે તો બલિદાન આપે છે. તે નથી પૂજાતો, તેના પાણિયા પૂજાય છે. ગામની ભાગોળે-ભાગોળે ખોડાયેલા પાણિયા આ વીરદીક્ષાનાં જ પરિણામ છે. તેનાથી ગામ ઊંજળું રહે છે. બહેનદીકરીઓની આબરૂ બચે છે. પેલા દુંદાળા ધનાઢ્યોની હવેલીઓ બચે છે. જે કદી પાણિયા પૂજવા જતા નથી, ના તો પોતાના ઘરમાં પાણિયા જન્માવે છે. તેમના ઘરમાં તો પથરા જ જન્મે છે. કદાચ તે હીરા-માણેકના પણ હોય પણ પાણિયા તો ન જ હોય. જે દિવસે પ્રજા આ પાણિયાઓને હીરા-માણેક કરતાં પણ કીમતી માનતી થશે તે દિવસે ભારત સાચા અર્થમાં વીરોની ધરતી થવા લાગશે.

દયારામ ખત્રી આગળ આવ્યો. ગુરુજીએ તેની પીઠ થબથબાવી. તેને તંબૂમાં લઈ ગયા અને એક તરફ ચુપચાપ બેસી જવા કહ્યું. એક બકરું હતું તેને ઝાટકો મારી બલિદાન આપ્યું. લોહીની ધારા તંબૂ બહાર નીકળી. લોકો સમજી ગયા કે દયારામનું બલિદાન થઈ ગયું. ગુરુજી લોહી નીંંગળતી તલવાર સાથે બહાર નીકળ્યા, ફરીથી બૂમ પાડી. હજી બલિદાન જોઈએ. આવો આવો બલિદાન થવા આવો. સામેની ભીડમાંથી એક પછી એક ચાર માણસો આવ્યા. ચારેને વારાફરતી તંબૂમાં લઈ ગયા. આ ચારેનાં નામ તથા જ્ઞાતિ જાણવા જેવી છે.

1. ધર્મસિંહ જાટર, હિંમતસિંહ કહાર (પાલખી ઊંચકનારો) 3. મોકમસિંહ છીપો—ભાવસાર ગુજરાતનો હતો. તેની સ્મૃતિમાં બેટ દ્વારકામાં ભવ્ય ગુરુદ્વારો નિર્મિત થયા છે. અને 4થો સાહબસિંહ વાળંદ હતો. પહેલો દયારામ ખત્રી હતો. કદાચ પાછળથી બ્રહ્મખત્રી થયા હશે. આ પાંચેને જીવતાજાગતા ગુરુજી તંબૂની બહાર લઈ આવ્યા. આ હતા “પંચપ્યારા” સિકખ ધર્મનું રૂપાંતર નવો ધર્મ “ખાલસા”નું ફાઉન્ડેશન, આ પાંચપ્યારે ઉપર નવા ધર્મ ખાલસાની ભવ્ય વીરતાભરી અને બલિદાનભરી ઇમારત ઊભી થવાની હતી.

સિકખ સંગત આશ્ચર્યચકિત થઈને પાંચ પુરુષોને જોતી રહી. વાત આગળ વધી. ગુરુજીએ લોઢાનો કટોરો મંગાવ્યો. તેમાં પાણી ભર્યું. પતાસાં નાખ્યાં પછી તલવારથી ફેરવવા લાગ્યા તો અમૃત તૈયાર થઈ ગયું. આ અમૃત પેલા પંચપ્યારાને વારાફરતી પિવડાવ્યું. પિવડાવતી વખતે જે મંત્ર બોલાઈ ગયો તે વેદ-પુરાણનો ન હતો, સ્વયંભૂ હતો. પૂરી બ્લૂપ્રિન્ટ જ બદલવાની હતી. મંત્ર હતો “વાહિ ગુરુજીકા ખાલસા, વાહિગુરુજી કી ફતહિ” આ મંત્ર પાંચ પાંચ વાર બોલાવતા ગયા અને અમૃત પિવડાવતા ગયા. આ મડદાંને જીવતાં કરનારો મરદાનગીભર્યો મંત્ર આજે પણ પૂરા ઉત્સાહથી સમૂહમાં બોલાય છે.

ગુરુજીએ આ પાંચેનાં નામ પાછળ ‘સિંઘ’ શબ્દ લગાડી દીધો. હવેથી પ્રત્યેક સિકખ સિંઘ થશે. એવું કહેવાય છે ગુરુજીએ પણ અત્યાર સુધી પોતાનું નામ ગોવિંદરાય હતું તે બદલીને “ગોવિંદસિંહ” કરી દીધું. આ બધા પાછળ એક જ હેતુ હતો કે લોકો ‘દાસ’ ‘રામ’ વગેરે નામોની જગ્યાએ ‘સિંઘ’ બને. ધર્મ પ્રજાનું ઘડતર કરે છે. આ ઘડતર હતું. સિંઘ બનો સિંહ બનો, દેશ ઉપર, ધર્મ ઉપર ભૂંડો ફરી વળ્યાં છે. તેમનો સામનો કરો, તેમનાથી દેશ અને ધર્મને બચાવો. આ ઘડતર હતું.

આ સમયે તેમણે પાંચ કકારનાં વ્રત આપ્યાં. તે આ પ્રમાણે હતાં.

1. કેશ,
2. કાંસકી, કંધા,
3. કૃપાણ,
4. કડા,

5. કચ્છ.

ગુરુજીએ આ પાંચ વ્રતો ધારણ કરનાર માટે કેટલી મહત્તા આપી છે. જુઓ:

“રહિણીરહે સોઈ સિકખ મેરા,

ઉહ ઠાકુર મેં ઉસકા ચેરા”

અર્થાત્ આ પાંચ કક્કારનાં વ્રતો જે ધારણ કરીને રહેશે તે સિકખ મારો ઠાકુર થશે. હું તેનો ચેલો થઈશ.

આ પાંચ કકારોમાં એક વસ્તુ તરફ ધ્યાન આપવા જેવું છે કે ક્યાંય કોઈ ખાસ પ્રકારનું તિલક અથવા જનોઈ વગેરે પરંપરાગત ચિહ્નોને સ્થાન અપાયું નથી. બધાં ચિહ્નો મર્દાનગી પ્રેરક છે. હવે માત્ર ભગતડાં બનાવવાં ન હતાં પણ મર્દો બનાવવા હતા. ગુરુજીએ રોજ પાંચ વાણિયોનો પાઠ કરવાનું પણ ફરમાવ્યું. જેમાં જપુજી મુખ્ય છે.

સાથે સાથે ચાર અવગુણ—દોષોને છોડવાની પણ દીક્ષા આપી. આ દોષો આવા હતા.

1. પરસ્ત્રીનો ત્યાગ.

2. કુઠામાંસનો ત્યાગ. કુઠામાંસ એટલે તે વખતે મુસલમાન જ્યારે કોઈ પશુનો વધ કરતા ત્યારે ધીરે ધીરે પશુને રિબાવીરિબાવીને મારતા. આવા માંસને મુસલમાન હલાલ કહે છે. ગુરુજી આવા માંસને કુઠા કહે છે. કોઈને રિબાવીરિબાવીને મારવું એ ત્રાસદાયી છે. એટલે સિકખોએ માંસ તો ખાવું પણ ‘ઝાટકા’ માંસ ખાવું. અર્થાત્ પશુને એક જ ઝાટકે મારી દેવું. જેથી તેને પીડા ન થાય. પશ્ચિમમાં પણ આ પદ્ધતિ માન્ય રખાઈ છે. કતલખાનામાં પશુઓની કતલ એવી રીતે કરવામાં આવે છે કે જેથી ક્ષણ વારમાં તે દુઃખમુક્ત થઈ જાય છે. તે લોકો મારવાને પાપ નથી માનતા, રિબાવવાને મહાપાપ માને છે.

3. તમ્બાકુનું સેવન નહિ કરવું.

4. કેશોને કપાવવા નહિ, મુંડન કરાવવું નહિ, કેશોને મર્યાદાપૂર્વક ધારણ કરવા.

આ ચાર દોષોથી હંમેશાં મુક્ત રહેવું. આ ચાર દોષોથી રહિત જે સિકખ હશે તેને ખાલસા કહેવાશે, તેમાં મારો નિવાસ રહેશે. તે મારું જ રૂપ છે તેમ સમજો.

જ્યારે પાંચ પ્યારાની વિધિ પૂરી થઈ ગઈ ત્યારે ગુરુજીએ તેમને પ્રાર્થના કરી કે હવે તમે મને અમૃત છકાવો. મને સાચો સિકખ-ખાલસા બનાવો. ગુરુજીની વાત સાંભળીને પાંચે જણાને સંકોચ થયો પણ ગુરુજીના આગ્રહથી પૂર્વરીતિ પ્રમાણે તે પાંચેએ મળીને ગુરુજીને અમૃતપાન કરાવ્યું. અને તેમને ગોવિંદરાયમાંથી ગોવિંદસિંહ બનાવી દીધા.

આ રીતે ગુરુ નાનકદેવજીથી પ્રસ્થાપિત સિકખ પંથને “ખાલસાપંથ”નો નવો ચહેરો પ્રાપ્ત થયો. આ કાન્તિ હતી. જો મુસલમાન શાસકોએ અત્યાચાર ન કર્યો હોત તો કદાચ ખાલસાપંથની જરૂર ન પડી હોત. પણ કેટલાક મુસલમાન શાસકોએ ઘોર અત્યાચાર કર્યા જેની પ્રતિક્રિયામાં સિકખપંથ દબાયો નહિ, ઊભો થયો, તેણે સામનો કર્યો. આની શરૂઆત તો ગુરુ અર્જુનદેવજીના બલિદાનથી થઈ. જહાંગીરે તેમને રાવીના કિનારે તડપાવી-તડપાવીને અગ્નિમાં શહીદ કર્યા. તે પછી છઠ્ઠા ગુરુ હરગોવિંદજી આવ્યા. તેમણે બે તલવારો બાંધી. 1. મીરી અને 2. પીરી. તેમણે જ સિકખોને સૈનિક બનાવવાની પ્રક્રિયા શરૂ કરી. ત્યાં સુધી સિકખો શાકાહારી હતા પણ ગુરુ હરગોવિંદજીએ તેમને માંસાહારી બનાવ્યા. તેમણે જોયું કે શાકાહારી પ્રાણીઓ માંસાહારી હિંસક પ્રાણીઓ સામે ટકતાં નથી. ઘાસાહારી શિકાર થઈ જાય છે. તેમનામાં એકતા નથી હોતી, આક્રમકતા નથી હોતી, ભયભીત થઈને ભાગંભાગ કરતાં રહે છે. તેથી માંસાહારીનો સામનો કરવા તેમણે સિકખોને પણ માંસાહારની પ્રેરણા આપી.

મુસ્લિમ શાસકોના અત્યાચાર વધતા જ ગયા. ગુરુ હરગોવિંદજીને દશ વર્ષ ગ્વાલિયરની જેલમાં પૂર્યા. ગુરુ તેગબહાદુરજીની ચાંદનીચૌકમાં કતલ કરી નાખી. કેટલાકને જીવતા વહેરી નાખ્યા, તો કેટલાકને જીવતા ઉકાળીને બાફી નાખ્યા. આવા અત્યાચારો સામે ગુરુ ગોવિંદસિંહજી ફરી ઊભા થયા. 16 વર્ષની વયે તેમણે યુદ્ધો શરૂ કર્યા. અંતે ખાલસાપંથની સ્થાપના કરી. જેમાં મર્દાનગી જ મર્દાનગી ભરી પડી છે.

17. ખાલસાપંથ અને સુધાર

પંથ અથવા સંપ્રદાયો ત્રણ હેતુઓ માટે બનતા હોય છે.

1. પોતાના પ્રભાવનો ઉપયોગ કરીને લોકો પાસેથી માન-સન્માન અને ધનવૈભવ મેળવવા માટે.
2. પોતાના અહંકારને પોષવા માટે.
3. નવીન આચાર-વિચાર દ્વારા પ્રજામાં જાગૃતિ લાવી ખાસ સુધારા માટે.

1. ધનવૈભવ માટે

ભારતમાં ધર્મ અને અધ્યાત્મના નામે ગુરુવાદ વકર્યો છે. ગુરુવાદ એટલા માટે કે “તમારે ગુરુ તો કરાવવા જ પડે. ન કરાવો તો નુગરા કહેવાવ. નુગરાને નરક મળે. અને ગુરુ વિના જ્ઞાન ન હોય. માટે ગુરુ તો કરાવવા જ પડે. નિશ્ચિત પ્રકારની કંઠી બંધાવો, કાન ફૂંકાવો. આવા ગુરુના પગ ધોઈને પીવાના, તેમનો ઍઠવાડ પ્રસાદ સમજીને ખાવાનો અને છેવટમાં ગુરુને જ પરમાત્મા માનીને તેમને શરણે જવાનું. તન-મન-ધન સર્વસ્વ ગુરુને અર્પણ કરી દેવાનું. આ વકરેલો ગુરુવાદ કહેવાય. આવા હજારો સંપ્રદાયો, પંથો, પરિવારો ભારતમાં છે. જે મોટા ભાગે લોકોને જ્ઞાન નહિ પણ અજ્ઞાન પધરાવે છે. શિષ્યોનું શોષણ કરે છે. પોતે જ ભગવાન થઈને પૂજાય છે અને પ્રજાનું વિભાજન કરીને પ્રજાને દુર્બળ કરે છે તથા પરસ્પરમાં કલહ કરાવે છે. આવા સંપ્રદાયનું સમર્થન ન કરી શકાય. તેનો તો ત્યાગ જ કરવો સારો. આવા ગુરુઓ પ્રજાના પૈસે માલામાલ થઈને એશોઆરામ કરતા હોય છે. તેમનો રાજસી ઠાઠમાઠ અને વૈભવ રાજામહારાજા જેવો હોય છે. તેમની વાચાળતા માત્ર ને માત્ર ગુરુલક્ષી હોય છે. અર્થાત્ ગુરુ વિના ઉદ્ધાર નહિ, આવા ગુરુઓ પાછા બીજા ગુરુઓનો દ્વેષ કરતા હોય છે. પોતાના શિષ્યો કોઈ બીજા ગુરુના પ્રભાવમાં ચાલ્યા ન જાય તેની તકેદારી રાખતા હોય છે. આવા ગુરુઓ શિષ્યોને સંકુચિત મનવાળા, અસહિષ્ણુ બનાવી દેતા હોય છે. સત્ય અને જ્ઞાનની અપેક્ષાવાળા જિજ્ઞાસુએ આવા ગુરુઓથી બચવું જોઈએ, તેમનો ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ.

2. અહંકારને પોષવા માટે

કેટલાક પંથો સંપ્રદાયો, અહં ઘવાવાથી ઊભા થતા હોય છે. મૂળમાં જે સંપ્રદાય હોય તેમાં વિખવાદ થાય, ગુરુગાદી માટે કે મહત્ત્વનાં પદો માટે ઝઘડા થાય તેથી સંપ્રદાયસુખો ભોગવેલા માણસો જુદા થઈને પોતાનો અલગ પેટાસંપ્રદાય સ્થાપિત કરતા હોય છે. આમાંથી ફરી ફરીને પેટા સંપ્રદાયો નીકળતા રહે છે. આમાં સિદ્ધાન્તો કે આચાર-વિચારો ખાસ જુદા નથી હોતા. માત્ર વ્યક્તિના અહંને પોષવા માટે પ્રભાવશાળી વ્યક્તિ પોતાનો અલગ ચોકો કરી દેતા હોય છે. આ રીતે પ્રજાનું વિભાજનનું પાછું વિભાજન કરાવતા રહે છે. પ્રજાની બાદબાકી થયા કરે છે. વિખવાદ વધે છે. એક વ્યક્તિના અહંને પોષવા માટે આવા અનર્થો થયા કરતા હોય છે.

3. પ્રજાની જાગૃતિ માટે

કેટલાક સંપ્રદાયો, પંથો વગેરે પ્રજાની જાગૃતિ અને સુધારા માટે સ્થપાતા હોય છે. જે જૂના આચાર-વિચારો અને રહેણીકરણીથી પ્રજા દુઃખી થતી હોય. અવ્યવસ્થા કે અન્યાય થતો હોય તેમાં સુધારો કરીને નવી જીવનપદ્ધતિ સ્વીકારી પ્રજાને નવું જાગૃતિપૂર્વકનું જીવન આપવા માટે સંપ્રદાય-પંથ વગેરે રચાતા હોય છે. સિકખપંથ આ જ હેતુ માટે રચાયો હતો. આર્યસમાજ, બ્રહ્મોસમાજ, પ્રાર્થનાસમાજ વગેરે આવા જ હેતુઓ માટે રચાયેલી સંસ્થાઓ કહી શકાય. જ્યારે હિન્દુ પ્રજા પતનના રસાતળમાં પહોંચી ગઈ હતી. વર્ણભેદ, જાતિભેદ, દેવભેદ, ગુરુભેદ, કર્મકાંડભેદ વગેરે અનેક ભેદોથી પ્રજા વિભાજિત અને દુર્બળ થઈ ગઈ હતી. જે ખરો પરબ્રહ્મ પરમાત્મા છે તેને ભૂલીને લોકો અસંખ્ય દેવ-દેવીઓ કે પછી ભૂત-પ્રેત અને ગુરુઓની પૂજા કરવા લાગ્યા હતા. પરમાત્મા તો ભૂલી જ જવાયો હતો. બીજી તરફ સ્વાર્થી ગુરુઓ પોતાની કે પોતાના વંશની પૂજા કરાવતા હતા. પુરોહિતો જુદાં જુદાં ખર્ચાળ અને બહુ વસ્તુઓવાળાં કર્મકાંડ કરાવી રહ્યા હતા, ચારે તરફ અંધકાર જ અંધકાર ફેલાયો હતો, આનો લાભ મુસ્લિમો ઉઠાવતા હતા. કુમાર્ગ અને કુપંથના કારણે દુર્બળ થયેલી પ્રજા ઉપર સરળતાથી વિજય મેળવીને તે કૂરતાપૂર્વક રાજ્ય કરતા હતા. મંદિરો અને મૂર્તિઓ તોડતા હતા. લોકોને વટલાવતા

હતા, એક વાર કોઈ વ્યક્તિને જોર-જબરદસ્તીથી પણ મુસલમાન બનાવી દેવાય તો તેને પાછો હિન્દુઓ સ્વીકારતા નહિ. આવું જ સ્ત્રીઓનું પણ રહેતું. જાણતાં-અજાણતાં કે જોર-જબરદસ્તીથી મુસ્લિમ બનાવેલી સ્ત્રી પાછી આવવા માગે તોપણ કોઈ તેને સ્વીકારતું નહિ. મુઝીબર માણસે (કેવળ અડધો ટકો) ગાંસડી ભરીને (99%ને) હિન્દુઓને ગુલામ બનાવી મનમાની રાજ્ય કરતા હતા. ચારે તરફ નિરાશા જ નિરાશા હતી, એવા સમયમાં ગુરુ નાનકદેવ પ્રગટ્યા અને તેમણે એક નવી બ્લૂપ્રિન્ટવાળો પંથ સર્જ્યો. આ પંથની કેટલીક ખાસિયતો સમજવા જેવી છે. તેમણે ઘણી બાબતો ઇસ્લામ પાસેથી સ્વીકારી હોય તેવું લાગે છે.

1. એકેશ્વરવાદ, એક અલખ, નિરંકાર પરમાત્મા, કોઈ દેવ-દેવીઓ વગેરે નહિ.
2. સૌની સમાનતા. કોઈ વર્ણભેદ કે જ્ઞાતિભેદ નહિ.
3. સામગ્રી વિનાની સીધી સાદી ઉપાસના, કોઈ આડંબર નહિ. માત્ર સૌના માટે એકસરખો કડાપ્રસાદ. કોઈ વ્યાપારીકરણ નહિ.
4. મસ્જિદને મળતો ગુરુદ્વારા, પણ નમાજ નહિ, અરદાસ કરવાની ગ્રંથ સાહેબને પ્રભુનું પ્રતીક માનીને માથું નમાવવાનું. કોઈ પુરોહિતવાદ કે પૂજારીવાદ નહિ. નહાઈઘોઈને સ્વચ્છ થઈને કોઈ પણ માણસ માથું ઢાંકીને ગુરુદ્વારામાં પ્રવેશ કરી શકે છે અને માથું નમાવી શકે છે. સૌ સરખા.
5. લગભગ બધા જ ગુરુદ્વારાઓમાં લંગર ચાલુ હોય જે આવે તે ઇચ્છા હોય તો ભોજન જમી શકે છે. બધા એક જ પંગતમાં સાથે બેસીને એકસરખું જમે. કોઈ ભેદભાવ નહિ.
6. કારસેવાના દ્વારા મોટા મોટા માણસો પણ ગુરુદ્વારામાં ઝાડુ લગાવવાથી માંડીને બધાં કામો કરે જેથી તેમનો અહંકાર ઊતરે અને મન નિર્મળ થાય.
7. પત્નીનો સ્વીકાર, ઋષિમુનિઓ, પયગંબરો અને સૂફીઓની માફક પત્નીનો સ્વીકાર તથા આજીવન બ્રહ્મચર્યનો અસ્વીકાર. આવી અનેક પ્રકારની પદ્ધતિ અપનાવવાથી લોકોને આ પંથ તરફ વળવાનું મન થયું. જોતજોતામાં પંજાબ, સિંધ વગેરે પ્રદેશોમાં સિકખપંથ ફેલાઈ ગયો.

પૂર્વ કહ્યું તેમ આ પંથે ઇસ્લામ પાસેથી કેટલાંક સારાં તત્ત્વોનો સ્વીકાર કર્યો હોવા છતાં કેટલાંક તત્ત્વોનો ત્યાગ પણ કરી દીધો છે. જેમકે,

1. ગુરુદ્વારામાં ગ્રંથસાહિબને જ્ઞાનનું પ્રતીક માનીને તેની પૂજા કરવી, મૂર્તિપૂજાનો ત્યાગ હોવા છતાં આ રીતે પ્રતીકપૂજા સ્વીકારવામાં આવી. જેથી લોકોને માથું નમાવવાની પવિત્ર જગ્યા મળી.
2. ગુરુદ્વારામાં પુરુષો જેટલો જ સ્ત્રીઓને પણ અધિકાર આપ્યો. મસ્જિદમાં સ્ત્રીઓ નમાજ પઢવા જઈ શકતી નથી. માત્ર પુરુષો જ જાય છે. જ્યારે ગુરુદ્વારામાં સ્ત્રીઓ પણ પૂરી શ્રદ્ધાથી નમન કરવા જાય છે.
3. ગુરુદ્વારા સિવાય ક્યાંય કોઈ દરગાહપૂજા કે મજારપૂજા ન સ્વીકારી. હિન્દુઓના અગ્નિદાહ સંસ્કારને સ્વીકારવાથી નાનામોટા કોઈ પણની સમાધિ, દરગાહ કે મજાર બનાવાતી નથી, એટલે સાચા અર્થમાં એકેશ્વરવાદી થયા કહેવાય. મુસલમાનો પાસે અસંખ્ય દેવ-દેવીઓ નથી પણ અસંખ્ય દરગાહો, મજારો, પીરો, ઓલીઆઓ વગેરે છે. જે હિન્દુઓના દેવો કરતાં પણ વધારે છે. તેમાંથી ઘણા તો રસ્તો રોકીને પડ્યા હોય છે. આ દરગાહોમાં દીવો-ધૂપ-પુષ્પ-ચાદર વગેરે વસ્તુઓના દ્વારા પૂજા થતી હોય છે. સિકખપંથ પાસે આવી દરગાહો અને આવી પૂજા નથી. સિકખોએ મોટા મોટા ગુરુઓ કે શહીદોની સ્મૃતિમાં ગુરુદ્વારા બનાવ્યા છે. દરગાહો બનાવી નથી. આ બહુ મોટું જમા પાસું કહેવાય.
4. સમૂહભોજનમાં પંક્તિનો સ્વીકાર કર્યો. પ્રત્યેક વ્યક્તિની અલગ અલગ થાળી, વાટકી, પ્યાલો હોય, મુસ્લિમોના એક જ ખુમચાવાદનો સ્વીકાર ન કર્યો. અન્ન-જળની સ્વચ્છતા અને પવિત્રતાનો નિયમ તેમણે ચાલુ રાખ્યો. હા, અભડછેટ વિનાનો.
5. સ્ત્રીઓ માટેનો બુરખો ન સ્વીકાર્યો. હા, પૂરા શરીરને ઢાંકનારો પંજાબી પોશાક મુસ્લિમ પ્રભાવિત છે જ. પણ તે સાડીની તુલનામાં વધુ રક્ષણ કરનારો તથા સગવડભર્યો છે.

આ રીતે કેટલીક બાબતો ઇસ્લામની સ્વીકારી નહિ, એકંદરે એમ કહી શકાય કે ગુરુ નાનકદેવે જે પંથ ચલાવ્યો તે પૂર્ણ સુધારાવાદી, માનવતાવાદી અને એકતાવાદી રહ્યો.

પાંચમા ગુરુ અર્જુનદેવ સુધી આ પંથ માત્ર આધ્યાત્મિક પંથના રૂપમાં ચાલતો રહ્યો, પણ મુસ્લિમશાસકોના ત્રાસ અને અત્યાચારથી તેમાં

પરિવર્તન થવા લાગ્યું. હવે પીરીની સાથે મીરી માર્ગ પણ ઉમેરાવા લાગ્યો. જેમ જેમ અત્યાચારો વધતા ગયા તેમ તેમ પંથનું મીરીરૂપ વધુ ને વધુ ખીલતું ગયું. તેની પરાકાષ્ટા ગુરુ ગોવિંદસિંહજીએ ‘ખાલસા’પંથના રૂપાંતરથી કર્યું.

ગયા પ્રકરણમાં આપણે જોયું કે પંચપ્યારાની નિયુક્તિ કરીને ગુરુજીએ અમૃતપાનના દ્વારા પંથને નવું રૂપ આપ્યું. હવે માત્ર ભક્ત જ નહિ થવાનું, પણ ભક્તની સાથે સાથે સૈનિક પણ થવાનું, ખરેખર તો આ પૂરો પંથ યોદ્ધાઓનો પંથ બની ગયો કહેવાય!

ધાર્મિક સુધારો કદી પણ શત્રુ વિનાનો નથી હોતો. બીજા સુધારા માત્ર વિરોધ જ ઉત્પન્ન કરે છે અને પછી સમય જતાં વિરોધનું શમન થઈ જાય છે પણ ધાર્મિક સુધારો તો શત્રુઓ જ પેદા કરે છે. કારણ કે જે લોકોનું સ્થાપિત હિત હોય છે તે તરત જ પ્રતિવાદ કરવા લાગતા હોય છે. ગુરુજીએ ખાલસા પંથની સ્થાપના કરી ઊંચનીચના ભેદ મિટાવી સૌને એકસાથે અમૃતપાન કરાવી ઊંચનીચને એક કરી દીધા છે તેવી વાતો સાંભળીને પહાડના રાજાઓ ગભરાયા. તે ચમક્યા અને ભય તથા શંકાની દૃષ્ટિએ ગુરુજીને જોવા લાગ્યા. ભીમચંદ તો દેવ થઈ ગયો હતો પણ તેનો પુત્ર અજમેરચંદ હવે રાજા થયો હતો. તેને જાતતપાસ કરવાની ઈચ્છા થઈ. તે જાતે આનંદપુર આવ્યો અને એકેએક સિકખને શસ્ત્રધારી યોદ્ધાના રૂપમાં જોઈને નવાઈ પામ્યો. ચારે તરફ યોદ્ધા જ યોદ્ધા દેખાતા હતા. ભગવાન રામે પણ હજારો વર્ષ પહેલાં વાનરોને યોદ્ધા બનાવીને રાવણના છક્કા છોડાવી દીધા હતા, તે પછી માર્ગ બદલાયો. શ્રમણો આવ્યા, તેમણે યોદ્ધાઓને શસ્ત્રત્યાગી સાધુઓ બનાવ્યા. ચારે તરફ હજારોની સંખ્યામાં સાધુઓનાં જ ટોળાં દેખાવા લાગ્યાં. વિધર્મી અત્યાચારીઓને મજા પડી ગઈ. યોદ્ધા વિનાનો સોનાની મરઘી જેવો દેશ કોને ન ગમે? અધૂરામાં પૂરું આ સાધુઓ બાકી બચેલા લોકોને પણ શસ્ત્રત્યાગનો ઉપદેશ આપીને ધર્મના કેન્દ્રમાં “અહિંસા”ને સ્થાપિત કરતા હતા, તેથી પ્રજા પણ પ્રતિકારશક્તિ વિનાની થઈ ગઈ હતી. વિદેશી અને વિધર્મીઓએ બહુ જ સરળતાથી આ દેશને ગુલામ બનાવી દીધો.

હવે થોડાઘણા બચેલા બહાદુર રાજપૂતો હતા તે પણ વિધર્મીઓ ભેગા ભળી ગયા હતા અને તેમનું રાજ્ય વધુમાં વધુ વિસ્તરે તેવા પ્રયત્નો કરતા હતા. હિન્દુ પ્રજા પૂરેપૂરી કમજોર થઈ ગઈ હતી. કમજોરી અત્યાચારીઓને રમવાનું ખુલ્લું મેદાન થઈ જતું હોય છે. એટલે ગુરુજીએ કમજોર કરનારાં બધાં તત્ત્વોને વીણીવીણીને દૂર કર્યાં અને બળ આપનારાં મહત્ત્વનાં તત્ત્વો સ્વીકાર કરી પૂરી બ્લ્યૂપ્રિન્ટ જ બદલી નાખી. એક મહાન ધર્મના દ્વારા મહાન પ્રજાનું નિર્માણ શરૂ કરી દીધું હતું. આ પહેલાં આવી બ્લ્યૂપ્રિન્ટ કોઈએ પણ બદલી ન હતી.

અજમેરચંદ ગુરુજીને મળ્યો. ગુરુજીએ તેને પણ ખાલસાનું અમૃત પીવા આગ્રહ કર્યો. અજમેરચંદ તૈયાર થઈ ગયો પણ તેણે કેટલીક શરતો કરી કે:

1. માથું મુંડાવાની અર્થાત્ કેશ કપાવાની છૂટ મળે.
2. કચ્છવાળું ધોતિયું પહેરવાની છૂટ મળે.
3. મૂર્તિપૂજાની છૂટ મળે.

જો આટલી છૂટ આપવામાં આવે તો અમે પણ અમૃત પીવા માટે તૈયાર છીએ. પણ ગુરુજીએ કહ્યું કે ના, હવે કોઈ છૂટ આપી શકાય નહિ. મજબૂતાઈમાં ગાબડાં ન પડાય.

ગુરુજીએ સિકખો માટે નવો પહેરવેશ નક્કી કર્યો કે જે યુદ્ધ કરવામાં અનુકૂળ રહે.

પ્રજાના ઘડતરમાં ઉત્સવો અને રમતો મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતાં હોય છે. રોમ ગ્રીસ અને સ્પેનનો ભૂતકાળ જુઓ, ત્રણે રાષ્ટ્રો વારાફરતી યુરોપની મહાશક્તિ બન્યાં હતાં. રોમનોએ ભવ્ય સ્ટેડિયમ બનાવ્યાં જે હજી પણ કોલેસિયમના રૂપમાં વિદ્યમાન છે. આ સ્ટેડિયમમાં જેને ફાંસી આપવાની હોય તેને હજારો પ્રજા વચ્ચે સિંહની સાથે લડાવવામાં આવતો. ભૂખ્યો સિંહ, તે વ્યક્તિને ફાંડી ખાવા તેના ઉપર તૂટી પડતો. કટારધારી પેલી વ્યક્તિ પોતાનો બચાવ કરતી. નરનારી અને બાળકોથી ખચાખચ ભરાયેલું સ્ટેડિયમ આ રોમહર્ષક યુદ્ધ જોતું. ક્રિકિયારીઓ પાડતું. જો અપારધી જીતી જતો તો તેનો છુટકારો થઈ જતો. આવી ભયાનક રમતો જોવાથી પ્રજાનું માનસ ઘડતું, તે યુદ્ધો કરી શકતી અને જોઈ શકતી.

ગ્રીસમાં પણ આવાં અસંખ્ય સ્ટેડિયમ મેં જોયાં છે. જ્યાં તે સમયની બહાદુરીભરી રમતો રમાતી અને પ્રજા દર્શક બનીને જોતી, તથા ઘડાતી. સિકંદર મહાન આ ગ્રીસની જ પેદાશ હતો.

સ્પેનમાં તો આજે પણ રોડિઓની દિલ થંભાવી દેનારી રમત રમાય છે. બે મિનિટ માંડ ચાલનારી આ રોડિઓ રમત લોકોના શ્વાસ અધ્ધર કરી મૂકે છે. બીજી એક રમતમાં એક માતેલા સાંઢ સાથે એક રમતવીર હાથમાં કટાર લઈને મેદાનમાં ઊતરે છે. સાંઢ તેના ઉપર વારંવાર હુમલા કરે છે. પેલો બચી જવા પ્રયત્ન કરે છે અને કૂદીને સાંઢના અંગમાં કટાર ભોંકી દે છે. લોહીના ફુવારા ઊડે છે. દર્શકો કિકિયારીઓ પાડે છે. કાં તો સાંઢ મરે છે કાં પછી રમતવીર મરે છે.

આપણે ત્યાં આવી રમતો રમાતી નથી, વ્યાપારી વર્ગ તો કોઈ પણ પ્રકારની રમતો રમતો જ નથી. અરે, જોવા પણ નથી જતો. તે કીડી-મકોડી-મચ્છરની હિંસા પણ સહન કરી શકતો નથી. બોલો, હવે કેવું ઘડતર થાય? આમાંથી કોઈ સિકંદર કે નેપોલિયન પેદા ન થાય, અને જો આવા મહાન સેનાપતિ યોદ્ધાઓ પેદા ન થાય તો દેશ કેવો થાય? વિદેશી અને વિધર્મીઓના પગ નીચે કચરાતો જ જાય ને! જ્યાં ‘મારો’ શબ્દ બોલવા માત્રથી જ પાપ લાગતું હોય ત્યાં મારનાર ન જન્મે, માર ખાનારા જ જન્મે. હવે તો વાત સમજાઈ ને? ગુરુજીએ હોલા મુહલ્લા ઉત્સવ અને રમતની શરૂઆત કરાવી. મહોલ્લાના લોકો શસ્ત્રધારી થઈને બે ભાગમાં વહેંચાઈ જાય. પછી એકબીજા ઉપર હુમલો કરી કાલ્પનિક યુદ્ધ કરે “સત શ્રી અકાલ”ના નારા સાથે એકબીજા ઉપર તૂટી પડે. ખુલ્લા મેદાનમાં ઘોડા દોડાવે. જાતજાતનાં કરતબ દેખાડે જેથી ઘોડેસવારો પેદા થાય. આ રીતે ઉત્સવ તથા રમતોને પણ પ્રજાને વીર બનાવનારાં બનાવી દીધાં. જ્યારે તમે કોઈ પંથ-સંપ્રદાય કે કાયમી સંસ્થા ઊભી કરો છો ત્યારે કેટલાક આંતરિક પ્રશ્નો પણ ઊભા થાય છે. આંતરિક પ્રશ્નોમાં ત્રણ પ્રશ્નો બહુ મહત્વના હોય છે. 1. સંગઠનની વફાદારી, 2. પદાધિકારીની નિયુક્તિ અને 3. આર્થિક વ્યવસ્થા.

વફાદારી

સંગઠનમાં જોડાયેલા બધા જ માણસો પૂરા વફાદાર જ રહેશે તેવું માની લેવાય નહિ, કેટલાક બેવફા પણ થઈ શકે છે. જે હાનિ બહારનો પ્રત્યક્ષ શત્રુ પહોંચાડી શકે છે તેના કરતાં અનેકગણું નુકસાન બેવફા થયેલો અંદરનો માણસ પહોંચાડી શકે છે. એટલે લોકોના સંગઠનમાં અવારનવાર બેવફા માણસોના પ્રશ્નો ઊભા થતા રહે છે. તેને કુશળતાથી જ ઉકેલી શકાય.

પદાધિકારી

જ્યારે તમે કોઈ મોટું સંગઠન રચો છો ત્યારે વ્યવસ્થાની દૃષ્ટિએ તમારે નાનાં-મોટાં પદો રાખવાં પડે છે. આ પદો ઉપર ગોઠવાઈ જવા લોકોની અપેક્ષા રહે છે. તેમાં જો અયોગ્ય માણસો ગોઠવાય તો હાનિ થાય. એટલે પૂરેપૂરી ક્ષમતાવાળા યોગ્ય માણસોને જ ગોઠવવા પડે. આ કામ ઘણું અઘરું છે. લોકોમાં પરસ્પરમાં સ્પર્ધા રહે છે. તેમાંથી ઈર્ષ્યા પણ થતી હોય છે અને ઈર્ષ્યા છેવટે ખટપટો કરાવતી હોય છે. અને ખટપટોથી અશાંતિ થતી હોય છે. આ કામ પણ કુશળતા માગી લેતું હોય છે.

આર્થિક વ્યવસ્થા

સૌથી મહત્વની વાત આર્થિક વ્યવસ્થાની હોય છે. જેમ જેમ માળખું મોટું થતું જાય તેમ તેમ આર્થિક આવશ્યકતા પૂરી કરવા માટે સિકખપરંપરામાં પ્રાચીનકાળથી મસંદપ્રથા હતી, નિયુક્ત કરેલા મસંદો કારસેવા ઉઘરાવતા. આ એક પ્રકારનો લાગો જ કહેવાય. આ કારસેવાથી ગુરુદ્વારા બંધાતા, લંગર ચલાવતાં, સેના રખાતી અને બીજા બધા ઘણા ખર્ચા થતા. ગુરુજી પાસે કોઈ રાજરજવાડું તો હતું નહિ. આ મસંદો ફરી ફરીને લાગો ઉઘરાવતા, ઘણી વાર જોર-જબરદસ્તી પણ કરતા, લોકોને હેરાનપરેશાન કરતા, ઉઘરાવેલી મસંદમાંથી થોડીક ગુરુજીને આપીને બાકીની પોતાના અંગત ઉપયોગ માટે રાખી લેતા. આ રીતે એક મહારોગ વ્યાપવા લાગ્યો હતો. જ્યારે આ રોગની જાણ ગુરુજીને થઈ ત્યારે તેમણે તેનો સુધાર કરવાનું નક્કી કર્યું. આંતરિક સુધાર કરવો બહુ કઠિન હોય છે. તેમાં પણ ખાઈબદેલા માણસો પોતાનાં સ્થાપિત હિતોને જોખમાતાં જુએ ત્યારે વિદ્રોહ કરી બેસતા હોય છે. કેટલીક વાર આડે આવનારની હત્યા પણ કરી બેસતા હોય છે. કેટલીક વાર બદનામ કરવાનો પ્રયાસ પણ કરતા હોય છે. આવા ભયથી કેટલાક સંચાલકો જેમ ચાલતું હોય તેમ જ ચાલવા દેતા હોય છે જેથી તંત્ર વધુ બગડતું હોય છે. કુશળતા અને પરાક્રમ વિના આવો સુધાર કરી શકાય નહિ. ગુરુજીએ આ રોગને જડમૂળથી ડામી દેવા માટે આનંદપુરમાં એક મોટી સંગત બોલાવી અને પછી સૌને જણાવ્યું કે હવે આજથી મસંદપ્રથા બંધ કરવામાં આવે છે. હવેથી પ્રત્યેક સિકખ વૈશાખી અને દિવાળી ઉપર અહીં આવશે અને પોતાની જાતે જ તેની શક્તિ પ્રમાણે કારસેવા જમા કરાવી દેશે. બધા મસંદોને રદ કરી દીધા. આમ કરવાથી ગરીબ સિકખો બહુ રાજી થયા. કારણ કે મસંદોનો ત્રાસ બંધ થઈ ગયો.

શસ્ત્રધારી થવાનો આદેશ

જ્યારે સિકખલોકો નવા પહેરવેશ પ્રમાણે કેશ વગેરે ધારણ કરીને આવજા કરતા ત્યારે કેટલાક માથાભારે મુસલમાનો તેમની મજાક-મશકરી કરતા. કોઈ કોઈ વાર મારપીટ પણ કરતા. તેમના આવા ગુંડાગદીભર્યા વ્યવહારથી સિકખો ત્રાસી ગયા હતા. મોટા ભાગે રાજસત્તા ઉપર બેઠેલા લોકો જો પોતાના પરિવારને અને સમર્થકોને નિયંત્રણમાં ન રાખે તો તેઓ પ્રજા ઉપર ગુંડાગીરી કરવા લાગી જતા હોય છે. સત્તાનું પીઠબળ હોવાથી તેમને કોઈ દંડ આપી શકતું નથી તેથી તેમનો ત્રાસ વધી જતો હોય છે. ગુરુજીએ બધા સિકખોને આદેશ આપ્યો કે “હવેથી તમે બધા શસ્ત્ર ધારણ કરો અને તમને પજવનારા લોકોનો સામનો કરો. ડરો નહિ, એકતા કરો અને પૂરી શક્તિથી જવાબ આપો.” ગુરુજીના આવા આદેશથી પ્રત્યેક સિકખ શસ્ત્રધારી બન્યો અને હેરાન-પરેશાન કરનારથી ડર્યા વિના સામનો કરવા લાગ્યો. તેમના પરાક્રમથી ગુંડા લોકો ડરી ગયા. તેમણે પજવવાનું બંધ કર્યું અને શાંતિ થઈ ગઈ. અશાંતિ શસ્ત્રોથી અને પરાક્રમથી થઈ હતી. આ જ ખરો રસ્તો કહેવાય. “શઠં પ્રતિ શાઠ્યં કુર્યાત્” એ નીતિ ત્યારની માફક આજે પણ પ્રસ્તુત છે જ. આમાં એટલી સાવધાની જરૂરી છે કે પછી પોતે જ ગુંડાગીરી કરતા ન થઈ જવાય.

27-10-10



18. સિકખોની શસ્ત્રધારણા

પૂર્વે કહેવામાં આવ્યું છે તેમ ઋષિમાર્ગ, સૂફીમાર્ગ અને સિકખમાર્ગમાં સ્ત્રીનો ત્યાગ નથી. સ્વીકાર છે. આ બહુ જ મહત્ત્વનો સુધારો કહેવાય. જ્યારે બીજા માર્ગોવાળા હજારોની સંખ્યામાં પત્નીઓ ત્યાગીને આજીવન બ્રહ્મચર્ય પાળીને સંસારત્યાગી થઈ જતા હતા ત્યારે ગુરુજીએ સ્ત્રીને આધ્યાત્મિક સાધનાનું મહત્ત્વનું અંગ માન્યું અને તેને માનસન્માન આપ્યું. તેમણે બે વાર લગ્ન કર્યા હતાં. એક પત્ની જેતોદેવી હતાં અને બીજી પત્ની સુંદરીદેવી હતાં. તેમને ચાર પુત્રો થયા હતા અને ચારે મીરી અને પીરી બન્નેનું શિક્ષણ લેતા હતા. આ રીતે તેમનો ભર્યો પૂર્યો સંસાર ચાલતો હતો. તેવામાં એક ઘટના ઘટી.

પ્રતિવર્ષની માફક આનંદપુરમાં વૈશાખી મેળો ભરાયો હતો. હજારો સિકખ નર-નારી-બાળકો આવ્યા હતાં અને ગુરુજીના ચરણોમાં શક્તિ પ્રમાણે ભેટ ધરીને ધન્યતા અનુભવતાં હતાં. તેમાં પોઠોહારની સંગતમાં ભાઈ રામુ બસ્સી ખત્રી પણ આવ્યો હતો તે પોતાની સાથે પોતાની ઉંમરલાયક કન્યા સાહેબદેવીને પણ લાવ્યો હતો. રામુએ પહેલેથી જ સંકલ્પ કર્યો હતો કે મારી દીકરી સાહેબદેવીને ગુરુજીની સાથે પરણાવીશ. કન્યાના પણ આવા જ મનોરથ હતા. આમ તો આવા સંકલ્પ-મનોરથ ઘણી કન્યાઓ તથા માતાપિતા કરી શકે કારણ કે ગુરુજીનું શરીરસૌષ્ઠવ પ્રબળ આકર્ષક હતું. ઊંચી જગ્યાએ પહોંચેલા મહાપુરુષો માટે આવાં આકર્ષણો વધી જતાં હોય છે. તેમાંથી પોતાની રક્ષા કરવી બહુ કઠિન કામ થઈ જતું હોય છે. પણ ભાઈ રામુ અને સાહેબદેવીની પ્રબળ અને સાચી ભક્તિ હોવાથી ગુરુજીએ એક શરતે આ વિવાહનો સ્વીકાર કર્યો. શરત એ હતી કે આ વિવાહ માત્ર આધ્યાત્મિક હશે. સાંસારિક નહિ. સાહેબદેવી મનથી ગુરુજીને વરી ચૂક્યાં હતાં, તેમને સાંસારિક અપેક્ષાઓ ન હતી અથવા તેનો ત્યાગ કરવા તૈયાર હતાં તેથી તેમણે ગુરુજીની શરત સ્વીકારી લીધી. ગુરુજીએ પણ તેમનો ખોળો ખાલી ન રહે એટલા માટે વરદાન આપ્યું કે “તમે પૂરા ખાલસાની માતા થશો. હવેથી બધા ખાલસાની માતા સાહેબકૌર અને પિતા ગોવિંદસિંહ કહેવાશે” ગુરુજીએ માતા સાહેબકૌરને અમર કરી દીધાં. વિવાહ કરીને પણ સાંસારિક આકર્ષણોથી મુક્ત રહીને માત્ર આધ્યાત્મિક સ્વરૂપમાં પતિ-પત્ની રહેવું તેથી મોટો કોઈ સંયમ કે ત્યાગ નથી. સ્ત્રીઓથી દૂર ભાગનારા કે તેમનાં મોઢાં જોઈને ભ્રષ્ટ થઈ જનારા કરતાં આ સંયમ સાચો અને ઘણો મહત્ત્વપૂર્ણ હતો.

ભાઈ નંદલાલ

કેટલાંક જીવન યાદગાર બની રહેતાં હોય છે. આમાંનું એક જીવન ભાઈ નંદલાલનું હતું. મુનશી છજ્જુરામ ગજનીમાં રહેતા હતા. (ગજની, મહમ્મદ ગજનીવાળું) ઈ. સ. 1633માં તેમના ઘરે નંદલાલનો જન્મ થયો. છજ્જુરામ ગજનીના હાકેમના મુનશી હતા. મુસ્લિમ શાસકોમાં ઘણા ઓછું ભણેલા અને હિસાબકિતાબમાં અકુશળ રહેતા. આવા લોકો હિન્દુઓને ખાસ કરીને વાણિયાઓને પોતાના મુનશી બનાવતા. મુનશી, દીવાન જેવું પદ કહેવાય. હિસાબકિતાબની સાથે પત્રવ્યવહાર અને વહીવટ પણ મુનશી કરતા. એટલે મુનશીનું પદ ગૌરવભર્યું ગણાતું. મુનશીએ પોતાના પુત્ર નંદલાલને અરબી-ફારસીનું પૂરું શિક્ષણ આપ્યું ત્યારે ત્યાં આ ભાષા જ પ્રચલિત હતી.

નંદલાલ જ્યારે બાર વર્ષના થયા ત્યારે પોતાની વૈષ્ણવ ધર્મ પરંપરા પ્રમાણે તેના ગળામાં કંઠી બાંધવાની થઈ. પણ તેમણે કંઠીનો અસ્વીકાર કરી દીધો. વૈષ્ણવપંથ ભારતના બધા પંથોમાં સૌથી વધુ આભડછેટ ધરાવતો પંથ છે. મોટા ભાગની આભડછેટો અહીંથી આવી છે. જે જેટલું વધુ આભડાય તે તેટલો જ વધુ પવિત્ર કહેવાય. આ પવિત્રતાનું મુખ્ય કેન્દ્ર પાણિયારું, રસોડું અને મંદિર બની ગયાં છે. તેવું લોકો કહે છે.

જ્યારે પિતાજી છજ્જુરામ મુનશીનું અવસાન થઈ ગયું ત્યારે ઈ.સ. 1652માં નંદલાલ ગજની છોડીને મુલતાન આવી ગયા. અહીં તેમના આધ્યાત્મિક પ્રભાવથી ઘણા શિષ્યો થઈ ગયા. અહીં તેમનું ઉપનામ ‘આગા’ હતું. તેના ઉપરથી તે ભાગને આગાપુર કહેવાય છે.

નંદયંદનાં લગ્ન સિકખ ઘરમાં થયાં. ત્યારે રોટી અને બેટી-વ્યવહાર બન્ને તરફ ચાલતો હતો. સ્ત્રી જ્યારે કોઈ સંપ્રદાય લઈને આવે છે તો પૂરા ઘરને પ્રભાવિત કરે છે. નંદલાલ પણ સિકખપંથથી પ્રભાવિત થયા. પત્નીની સાથે તેઓ પણ અમૃતસરમાં ગુરુજીનાં દર્શન કરવા આવ્યા અને પ્રભાવિત થયા. પાછા મુલતાન આવ્યા. નંદલાલ સારા લેખક હતા. તેમણે “બંદગીનામા” પુસ્તક લખ્યું અને ગુરુજીને ભેટ કર્યું. પુસ્તક ફારસી ભાષામાં હતું ત્યારે પૂરા પંજાબમાં ફારસી ભાષાનું પ્રચલન હતું. ગુરુજી પુસ્તક વાંચીને પ્રસન્ન થયા અને તેમણે

“બંદગીનામા”નું નામ બદલીને “જિન્દગીનામા” કરી દીધું.

નંદચંદ મહાન વિદ્વાન હોવાથી 1683માં ઔરંગઝેબના પુત્ર મુસજ્જમના મીર મુનશી થઈ ગયા. એક વાર સભામાં કુરાનની એક આયાતનો અર્થ સભામાં કાજીઓ કરી શકતા ન હતા તો નંદચંદે તે અર્થ સ્પષ્ટ કરી દીધો. તેથી ઔરંગઝેબ બહુ જ પ્રભાવિત થયો. તેણે વિચાર્યું કે આવા વિદ્વાનને હિન્દુ રહેવા દેવાય નહિ. તેને તો મુસલમાન જ બનાવી દેવાય. મુસજ્જમને બાપની દાનતની ખબર પડી ગઈ, તેણે નંદચંદને ચેતવી દીધો અને દિલ્લીથી ભગાડી દીધો. નંદચંદ બચી ગયો. પણ હવે જવું ક્યાં? તે ભાગીને ગુરુજીની શરણમાં આવ્યો. પણ આગળ જતાં એવું બન્યું કે ગુરુજીના ચારે પુત્રો શહીદ થઈ ગયા. મોગલોના ભારે દબાણના કારણે ગુરુજીને આનંદપુર છોડીને છેક દક્ષિણમાં નાંદેડ જવાનું થયું ત્યારે નંદચંદ પાછા મુલતાન આવીને રહેવા લાગ્યા અને પંથનો પ્રચાર કરવા લાગ્યા. નંદચંદે મહત્ત્વપૂર્ણ આઠ પુસ્તકો રચ્યાં હતાં જે આજે પણ મહત્ત્વ ધરાવે છે. અંતે સન 1705માં તેમનો સ્વર્ગવાસ થઈ ગયો.

27-10-10

*

19. રાજાઓ સાથે યુદ્ધ અને વિજય

ધ્યાન ધરવાથી શાંતિ મળે છે તે વાત સાચી પણ ધ્યાન ધરવાથી કાન્તિ નથી થતી. કાન્તિ ઠંડી થઈ જાય છે. તમે જ્યારે કોઈ મહાન હેતુ માટે સંઘર્ષ કરો છો ત્યારે તમને અશાંતિ રહેતી હોય છે. સંઘર્ષ અને શાંતિ સાથે ન રહી શકે. સંઘર્ષ શત્રુ સાથે હોય. શત્રુની પ્રબળતા તમારા સંઘર્ષનું કદ નક્કી કરે છે. જેને કોઈ શત્રુ જ નથી તેને સંઘર્ષ પણ નથી. તે ધ્યાન કરે અને શાંતિ પામી શકે પણ શત્રુ કોને ન હોય જે અન્યાય-અત્યાચારોની સામે ન થાય. નમી જાય, ઝૂકી જાય, આંધી અને તોફાન વખતે નાનું ઘાસ ઝૂકી જાય છે તેથી તે તૂટતું નથી માત્ર વળી જાય છે. પણ ઊંચાં વૃક્ષો જે ઝૂકી શકતાં નથી તે કાં તો ઊખડી જાય છે કાં પછી તૂટી જાય છે. માણસોનું પણ આવું જ થતું હોય છે. જે લોકો શાંતિપ્રિય હોય છે તે ગમેતેવી આંધી વખતે ઝૂકી જાય છે. તેથી નમીને બચી જાય છે. પણ જે નમી નથી શકતા તે કાં તો તૂટી જાય છે કે પછી સમૂળગા ઊખડી જાય છે.

ત્યારે ભારત ઉપર વિદેશી અને વિધર્મીઓની પ્રચંડ આંધી ચાલી રહી હતી. ઔરંગઝેબ બાદશાહ આ આંધીનો ફૂંકનારો હતો. લોકો ધર્મ બચાવવા માટે કાં તો ભાગી રહ્યા હતા કાં પછી નમીને ઇસ્લામ સ્વીકારી લેતા હતા. સામે થઈને સંઘર્ષ કરવાની કોઈની હામ રહી ન હતી. જે લોકો બચી જતા તે મન મનાવવા માટે જાતજાતનાં ધ્યાન કરીને શાંતિ પામવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા. પ્રજાને સંઘર્ષવિમુખ કરવી હોય તો તેનો સરળ રસ્તો છે તેને ધ્યાનના રવાડે ચઢાવી દો. તેને શાંતિ મળશે, પણ કાન્તિ વિનાની શાંતિ લાંબો સમય ટકશે નહિ. દેશમાં જો ઘણાં ધ્યાનશિબિરો ભરાવા લાગે તો રાજા ન થવું. નક્કી સમજવું આ ધ્યાનશિબિરો પ્રજાને સંઘર્ષવિમુખ બનાવીને નમાલી બનાવવામાં ભાગ ભજવશે.

ગુરુજી ધ્યાનના માર્ગે ન હતા, કાન્તિના માર્ગે હતા. એક વાર પહાડી રાજા આલમચંદ તથા બલિયાચંદ સાથે ગુરુજીને સંઘર્ષ થઈ ગયો. ગુરુજી શિકાર કરવા ગયા હતા અને બન્ને રાજા ચઢી આવ્યા. બન્ને રાજાઓ ઘાયલ થયા અને હાર્યા. તેમણે સરહિંદના સૂબેદાર વજીરખાં પાસે મદદ માગી. વજીરખાંએ દીનાબેગ તથા પૌંડેખાંના નેતૃત્વમાં સેના મોકલી. કેટલાક પહાડી રાજાઓ પેલા મોગલ લશ્કર સાથે ભળી ગયા. આ બાજુ ગુરુજીએ પણ પોતાની સેના તૈયાર કરી. તે શત્રુઓનો સામનો કરવા સરસા નદીના સામે કિનારે પહોંચી ગયા. કિલ્લાની અંદર રહીને યુદ્ધ કરવાથી રક્ષણ મળે છે. પણ યુદ્ધ છેક ઘર સુધી પહોંચી જાય છે તેથી ઘરને પણ નુકસાન થાય છે. કુશળ સેનાપતિ યુદ્ધને દૂર જ રાખે છે અને દૂરથી યુદ્ધ લડે છે જેથી ઘરનું નુકસાન બચી જાય છે. મહમદ ગજનીને ખૈબર-બોલન ઘાટ પાસે જ રોકીને યુદ્ધ આપ્યું હોત તો મંદિરો નષ્ટ ન થાત. પણ તે છેક કિલ્લા સુધી આવી જતો ત્યાં સુધી રાજાઓ ચુપચાપ બેસી રહેતા તેથી નગરો-મંદિરો અને સ્ત્રીઓ લૂંટાઈ જતી. પણ સામે ચાલીને યુદ્ધ ત્યારે જ અપાય કે જ્યારે તમે પ્રબળ સૈન્યબળ ધરાવતા હોવ. દુર્બળો આવું ન કરી શકે.

સરસા નદીના પેલા કિનારે બન્ને સેનાઓ વચ્ચે ઘમાસાણ યુદ્ધ થયું. ગુરુજીના તીરથી પૈંડાખાં માર્યો ગયો તથા દીનાબેગ સખત ઘાયલ થઈ ગયો તેથી રણમેદાન છોડીને ભાગી ગયો. પૂરી મોગલસેના ભાગી, સિકખોએ ખિદરાબાદ સુધી પીછો કર્યો અને ઘણી જાનહાનિ કરીને ભાગતી સેનાનો સામાન લૂંટી લીધો.

ગુરુજી પોતાની સેના સાથે આનંદપુર પાછા ફર્યા. પણ સંઘર્ષ પૂરો ન થયો. હારેલા પહાડી રાજાઓએ નવો દાવ ખેલ્યો. સૌએ મળીને રાજા અજમેરચંદ પાસે એક પત્ર લખાવ્યો કે જે જમીન ઉપર આનંદપુર ગુરુદ્વારા વસ્યો છે તે જમીન અમારી છે. તમે તેનું ભાડું હજી સુધી આપ્યું નથી. માટે તરત જ ભાડું આપી દો. નહિ તો જમીન ખાલી કરીને અન્યત્ર ચાલ્યા જાવ. ગુરુજીએ જવાબ આપ્યો કે “આ જમીન અમારા પિતાશ્રીએ મૂલ્ય ચૂકવીને તમારી પાસેથી ખરીદી છે. એટલે હવે અમે ન તો ભાડું આપશું ન જમીન ખાલી કરીશું.” ફરી સંઘર્ષ ભડકી ઊઠ્યો. પહાડી રાજાઓએ ફરીથી યુદ્ધ શરૂ કરી દીધું. બધા પહાડી રાજાઓએ મળીને આનંદપુર ઉપર હુમલો કરી દીધો. સાથે જમતુલ્લાની સેનાને પણ લીધી.

આ વખતે ચારે તરફથી સિકખો પોતપોતાનાં શસ્ત્રો લઈને ઊમટી પડ્યા. ગુરુજીની પાસે અગિયાર હજાર જેટલી સેના થઈ ગઈ. સામા પક્ષે દોઢ લાખ જેટલી સેના થઈ ગઈ હતી. જ્યારે અનેકગણી મોટી સેના સાથે નાની સેનાથી યુદ્ધ કરવું હોય તો મુખ્ય વસ્તુ વ્યૂહ બને છે.

ગુરુજીએ વ્યૂહરચના કરી. 500-500ના જથ્થા કરીને તેની સરદારી કુશળ સેનાપતિને આપીને ફત્તેહગઢ, લોહગઢ, હોલગઢ, અને કેસગઢમાં મોરચા બનાવી દીધા. બાકીના બધા જવાનોએ પોતાની સાથે આનંદગઢમાં રાખી લીધા. રાજાઓની સેનાએ આનંદગઢને ચારે તરફથી ઘેરી લીધો. અન્ન-જળને રોકીને અંદરના જવાનોને ગભરાવવાની યોજના હતી, પણ મરણિયા સિકખો રાત્રે ગઢમાંથી બહાર નીકળીને રાજાઓની સેના ઉપર છાપો મારતા. મારકાટ કરતા અને અનાજ વગેરે લૂંટીને પાછા અંદર જતા રહેતા. આવી રીતે છાપામાર ગેરીલા યુદ્ધ કરતાં કરતાં બે મહિના વીતી ગયા.

અંતે થાકીને રાજાઓએ એક નવો ઉપાય વિચાર્યો. તેમની પાસે એક મદોન્મત્ત હાથી હતો, તેને ખૂબ દારૂ પિવડાવ્યો. પછી આનંદગઢનો દરવાજો તોડવા મોકલ્યો. હાથીની પાછળ સેના પણ હતી. જેવો દરવાજો તૂટે કે તરત જ સેના કિલ્લામાં ઘૂસી જાય અને કત્લેઆમ કરીને ગુરુજીને પકડી લાવે તેવી યોજના હતી. ગુરુજી કિલ્લા ઉપર ઊભા હતા. તેમણે ગાંડા હાથીને આવતો જોયો. તે પરિસ્થિતિ સમજી ગયા. તેમણે મહાન બળશાળી યોદ્ધા વિચિત્રસિંહને હાથીને રોકવા માટે મોકલ્યો. ધસમસતા આવતા હાથી અને તેની પાછળ મોટી સેનાની પરવા કર્યા વિના વિચિત્રસિંહ હાથમાં બરછો લઈને “સત શ્રી અકાલ” બોલીને ગુરુજીને વંદન કરીને નીકળી પડ્યો. તેણે દોડીને જોરથી હાથીને બરછો માર્યો. હાથીના માથા ઉપર લોઢાનું કવચ બાંધ્યું હતું તેને ભેદીને બરછો હાથીના માથામાં ઘૂસી ગયો. હાથી ચીસ પાડીને પાછો ભાગ્યો. કેટલાય સૈનિકો કચડાઈ ગયા. સૈનિકો પણ પાછા ભાગવા લાગ્યા તેથી સિકખો કિલ્લાની બહાર નીકળીને તેમની ઉપર તૂટી પડ્યા. હાહાકાર મચાવી દીધો. લાશોના ઢગલા થઈ ગયા. આ ભાગંભાગમાં રાજા કેસરીચંદ, ભાઈ ઉદયચંદના હાથે માર્યો ગયો. રાજાના મરવાથી તેમની સેનામાં ભયંકર નિરાશા આવી ગઈ. આ તકનો લાભ લઈને સિકખો તેમના ઉપર તૂટી પડ્યા. બહુ મોટી સેનાને ગુરુજીની નાની સેનાએ ભગાડી દીધી. વિજય ગુરુજીનો થયો. બધા પાછા આનંદપુર કિલ્લામાં આવી ગયા.

29-10-10

*

20. સંઘર્ષ જ સંઘર્ષ

મહાપુરુષોના જીવનમાં સૌથી મોટું વિઘ્ન દગાબાજો કરતા હોય છે. એવો કોઈ ભાગ્યે જ મહાપુરુષ હશે જેને કોઈ દગાબાજ—વિશ્વાસઘાતી ન મળ્યો હોય. સંઘર્ષ વિનાનો કોઈ મહાપુરુષ ન હોય. હોય તો તે બનાવટી જ હોય. સંઘર્ષ અનેક ક્ષેત્રના હોય. માત્ર રાજકીય જ નહિ, ધાર્મિક, સામાજિક, આર્થિક વગેરે અનેક ક્ષેત્રોમાં અન્યાય-અત્યાચાર થતા હોય છે. જ્યાં જ્યાં અન્યાય અત્યાચાર હોય ત્યાં જો સંઘર્ષ કરનાર કોઈ ન નીકળે તો પ્રજા શોષિત અને પીડિત થઈને જીવન જીવે. સંઘર્ષ મહાપુરુષ જ કરી શકે. પછી તે ગમે તે ક્ષેત્રનો સંઘર્ષ કેમ ન હોય. સામાન્ય કાયર માણસો શાંતિની વાતો કરી જે થતું હોય તે થવા દે. તે સંઘર્ષ ન કરે. પણ સંઘર્ષ કરનારને સાથીદાર જોઈએ. બધા જ સાથીદારો વિશ્વાસપાત્ર ન પણ નીકળે. માણસની પરખ તો નીવડે થાય. કપરી પરિસ્થિતિ વિના માણસનું મૂલ્યાંકન ન થઈ શકે. સંઘર્ષ પોતે જ કપરી પરિસ્થિતિ બનતો હોય છે.

ગુરુજીનો સંઘર્ષ રાજાઓ સાથે ચાલતો હતો. વારંવાર યુદ્ધો થતાં અને રાજાઓ હારતા આથી કંટાળીને થાકીને રાજાઓએ સમાધાન કરી લેવા વિચાર કર્યો. સમાધાન એકાદપક્ષ થાકે ત્યારે જ થતું હોય છે. બધા રાજાઓએ મળીને પરમાનંદ પુરોહિતની સલાહ પ્રમાણે એક યોજના બનાવી. તેમણે લોટમાંથી એક ગાયનું પૂતળું બનાવ્યું. તેના ગળામાં બધા રાજાઓએ મળીને પ્રતિજ્ઞાપત્ર બાંધ્યો. તેમાં સોગંધ ખાતા હતા કે “જો તમે આનંદપુર છોડીને કોઈ બીજી જગ્યાએ ચાલ્યા જશો તો અમે આ ગૌમાતાના સોગંદ ખાઈને કહીએ છીએ કે અમે કાંઈ જ હેરાનગતિ કરશું નહિ.” વગેરે. આ રીતે પ્રાર્થના સાથે વિનંતી કરી હતી. ગુરુજી પણ રોજના કકળાટ કરતાં અન્યત્ર જઈને વસવું સારું એવું વિચારીને બધા સિકખોને પ્રસ્થાન કરવાનો હુકમ આપ્યો અને કીરતપુરથી થોડાક આગળ હરદો-નમોહ ગામના એક ઊંચા ટેકરા ઉપર પોતાના ડેરા જમાવી દીધા.

રાજાઓએ જાણી લીધું કે હવે બરાબરનો મોકો છે. તેમણે બે તોપચીઓને તોપના ગોળા દ્વારા ઉડાવી દેવાની યોજના બનાવી. તોપચી નજીક પહોંચ્યા અને ગુરુજી ઉપર નિશાન તાકીને ગોળો છોડ્યો. ગોળો તેમને ચમ્મર ઢોળનાર ભાઈ રામસિંઘને લાગ્યો અને તેનું મૃત્યુ થઈ ગયું. ગુરુજી બચી ગયા. ગુરુજી તરત જ સાવધાન થઈ ગયા. તેમણે તરત જ નિશાન તાકીને બે તીર માર્યા. જેથી બન્ને તોપચીઓ ઢળી પડ્યા. આજે પણ બન્ને તોપચીઓની કબરો ત્યાં જોઈ શકાય છે. ભાઈ રામસિંહની યાદમાં ત્યાં ગુરુદ્વારા બનાવવામાં આવ્યો છે. હવે ગુરુજીને રાજાઓની બૂરી દાનત અને વિશ્વાસઘાતનો ખ્યાલ આવી ગયો. તેમણે પેલા ટેકરા ઉપર એક કાચો કિલ્લો બનાવી લીધો. રાજાઓએ સરહિન્દના સૂબા વજિરખાંને એક પત્ર લખીને જણાવ્યું કે અત્યારે ગુરુજી એક ટેકરા ઉપર છે. માણસો થોડા જ છે. દારૂગોળો પણ ઓછો છે. ચઢાઈ કરવાનો મોકો સારો છે.

વજિરખાં તો રાહ જ જોતો હતો. તે સેના લઈને ઊપડ્યો. આગળ જતાં રાજાઓ ભેગા થઈ ગયા. આ બાજુ ગુરુજીને ખબર પડી તો તે પણ જે કાંઈ હતું તે લઈને તૈયાર થઈ ગયા. બે દિવસ સુધી ઘમાસાણ યુદ્ધ થયું. ગુરુજીની પાસે કશી તૈયારી ન હોવા છતાં બે દિવસ સુધી મચક ન આપી. છેવટે તેઓ સતલજ નદી પાર કરીને પેલે કિનારે પહોંચી ગયા. રાજા સમજ્યા કે ગુરુજી હારી ગયા છે. સૌએ વિજય મનાવ્યો અને વજિરખાંને યુદ્ધનું બિલ ચૂકવીને વિદાય કર્યો.

સતલજ પાર કરીને ગુરુજી વિસાલી રાજ્યમાં ગયા. ત્યાંના રાજા ધર્મપાલે તેમનું સ્વાગત કર્યું. અહીં ગુરુજી રહ્યા. તેમની યાદમાં મંજીસાહેબ ગુરુદ્વારા આજે પણ છે.

ગુરુજી સમય મળતો ત્યારે શિકાર ખેલવા જતા. જેણે ખડતલ અને પ્રચંડ યોદ્ધા થવું હોય તેણે જંગલી પ્રાણીઓનો શિકાર ખેલવા જવું જોઈએ. તેથી ખેડૂતોનો પ્રશ્ન ઉકેલાય છે અને યોદ્ધો ખડતલ, બહાદુર, નિર્ભીક અને કુશળ નિશાનબાજ બને છે. ગુરુજી બાજુના રાજા બિભૌરના રાજ્યમાં ભૂલથી પ્રવેશી ગયા. રાજાએ તેમનું સ્વાગત કર્યું અને એક ઊંચી જગ્યા ઉપર ડેરા નાખીને ઘણો સમય રહ્યા.

એક દિવસ પૂરી તૈયારી કરીને બધા સિંઘોની સાથે પાછા આનંદપુર આવી ગયા. આનંદપુરને રાજાઓએ ઉજાડી દીધું હતું. તેને ફરીથી સમારકામ કરીને વસાવ્યું. અને પહેલાંની માફક રહેવા લાગ્યા. રાજા અજમેરચંદને લાગ્યું કે હવે સંઘર્ષથી કોઈ ફાયદો થવાનો નથી, એટલે તેણે મંત્રીના માધ્યમથી ગુરુજી સાથે સુલેહશાંતિ કરી લીધી. તેના દેખાદેખી બીજા રાજાઓએ પણ સુલેહશાંતિ કરી લીધી.

આનંદપુર ફરીથી ધબકતું થઈ ગયું. ગુરુજી ઉપદેશમાં નામજપ ઉપર બહુ ભાર મૂકતા. ધ્યાન-યોગ-યજ્ઞ તથા કઠોર તપની મનાઈ કરતા. સત્ય નામનું સ્મરણ કરતા રહો તેવો ઉપદેશ આપતા રહેતા.

એક વાર ગુરુજી ચમકૌર પાસે ઉતારો કરીને ઊતર્યા હતા. અજમેરચંદ વગેરે રાજાઓને ખબર પડી કે ગુરુજી અહીં ઊતર્યા છે. આ વખતે લાહોર સૂબાના બે સરદારો સૈદબેગ તથા અલફખાં પોતપોતાની સેના લઈને દિલ્લી જઈ રહ્યા હતા. આ સારો મોકો છે એવું સમજીને અજમેરચંદે પોતાનો માણસ મોકલીને પેલા બન્ને સરદારોને ગુરુજી ઉપર હુમલો કરી પકડી લઈ જવા ઉશ્કેર્યો. બન્ને સરદારો પોતાનું પાંચ-પાંચ હજારનું લશ્કર લઈને ચમકૌર તરફ ચાલવા લાગ્યા. ગુરુજીને પ્રથમથી જ ખબર પડી ગઈ. ગુરુજી પણ પોતાના સિંઘોને લઈને સામે પહોંચી ગયા. બન્ને વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ શરૂ થઈ ગયું. યુદ્ધમાં સિંઘોનું પરાક્રમ તથા ગુરુજીનો પ્રભાવ જોઈને સૈદબેગ ઘોડા ઉપરથી નીચે ઊતરી ગયો અને સ્તબ્ધ થઈને નીચે જ ઊભો રહી ગયો. તેણે ગુરુજીને વંદન કર્યા અને ક્ષમા માગી. સૈદબેગને ક્ષમા કરી દીધો. તે સિંઘોની સાથે ભળી ગયો. જ્યારે આ ચમત્કાર અલફખાંએ જોયો તો દંગ રહી ગયો. “આ કોઈ પાકો પીર છે” એવું માનીને તે દિલ્લી તરફ ચાલી નીકળ્યો.

રાજાઓ હતાશ થઈ ગયા. તેમને થયું કે લાહોરના સૂબાથી આ કામ થઈ શકવાનું નથી એટલે તેમણે દિલ્લી બાદશાહને સીધી ફરિયાદ કરી. દિલ્લીથી સૈદખાં નામનો સરદાર મોટી ફૌજ લઈને યુદ્ધ કરવા નીકળ્યો. ગુરુજીને પ્રથમથી જ ખબર પડી ગઈ. તેથી તેમણે પણ તૈયારી કરી લીધી. તેમની પાસે માત્ર પાંચસો સિકખો હતા અને ત્રણસો સૈદબેગના હતા. આ રીતે કુલ આઠસો જ યોદ્ધાઓ હતા. બન્ને સેનાઓનો સામનો આનંદપુર નજીક થઈ ગયો. દિલ્લીવાળા સૈદખાંએ જોયું કે ગુરુજીની સેનામાં તો દાઢીવાળા મુસ્લિમો પણ છે. તે પ્રભાવિત થયો અને ગુરુજીને પ્રણામ કરીને સેના છોડીને ચાલતો થઈ ગયો. તેને લાગ્યું કે “સાંઈ તો હિન્દુ-મુસ્લિમ સૌને એક માને છે. કોઈ સાચો પીર છે.” તેના ગયા પછી સેનાની સરદારી રમજાનખાંએ સંભાળી લીધી. તે લડતો લડતો ગુરુજી તરફ લપક્યો, પણ ગુરુજીએ એક જ તીરમાં તેને પતાવી દીધો. રમજાનખાંના અવસાનથી બાદશાહી સેના તથા પહાડી સેના મળીને સિંઘો ઉપર તૂટી પડી. વિકટ પરિસ્થિતિ જોઈને ગુરુજી એક તરફ ખસી ગયા. તેથી શાહીસેના તથા રાજાઓની સેના આનંદપુર ઉપર તૂટી પડી અને તેને લૂંટી લીધું. આનંદપુરને બીજી વાર ખેદાનમેદાન કરી દેવાયું.

પ્રબળ લોકો સાથેનો સંઘર્ષ ઘણી વાર વિનાશ નોતરે છે. જેનામાં વિનાશને સહન કરવાની ક્ષમતા હોય તે જ લાંબો સમય સંઘર્ષમાં ટકી શકે. જે વિનાશનો હિસાબ કરે, આંકડા મૂકે, તે સંઘર્ષ ન કરી શકે અને કદાચ કરે તો લાંબો સમય ટકી પણ ન શકે. વિજય મેળવીને શાહીસેના વિદાય થઈ ગઈ. વચ્ચે રસ્તામાં એક સ્થળે તેમણે ઉતારો કર્યો. સિંઘોને ખબર પડી, તે ફરીથી એકઠા થયા અને રાત્રે ચુપચાપ શાહીસેના ઉપર તૂટી પડ્યા, શાહીસેનાને છિન્નભિન્ન કરી નાખી. શાહીસેના લૂંટેલો માલ સામાન મૂકીને ભાગી. સિંઘોએ બધું કબજે કરી લીધું અને ફરીથી આનંદપુર આવીને કબજો કરી લીધો. આ બીજી વારનો આનંદપુર ઉપરનો કબજો હતો. જ્યારે તમારી પાસે ઘણી થોડી સેના હોય ત્યારે ગેરીલા પદ્ધતિથી યુદ્ધ કરવું જ શ્રેયસ્કર બનતું હોય છે. જે લોકો માત્ર સામી છાતીએ જ યુદ્ધ કરવાની નીતિ અપનાવતા હોય છે તે બહાદુર તો હોય છે પણ તેમની આંધળી બહાદુરીથી વિજય નહિ પરાજય મળતો હોય છે. શિવાજી મહારાજ અને ગુરુ ગોવિંદસિંહજી પાસેથી શીખવું જોઈએ. આંધળી બહાદુરી નહિ, પણ સમજણપૂર્વકની વીરતાથી યુદ્ધો લડાય છે. અને જિતાય છે. જરૂર પડે તો પીછેહઠ પણ કરવી જરૂરી થઈ જાય તો પીછેહઠ કરીને યોગ્ય સમયની રાહ જોઈને ફરી પાછો હુમલો કરી શકાય છે.

જરા વિચાર કરો કે ગુરુજી ત્યારે કોઈ રાજ્યના રાજા ન હતા. એક ધર્મ માત્રના મુખ્ય પુરુષ હતા તોપણ તેમનું મનોબળ કેટલું હશે કે પહાડના અનેક રાજાઓની સાથે સાથે શાહીસેના ઉપર પણ હુમલો કરીને તેને તહસ-નહસ કરી શકે છે. સરહિન્દ અને લાહોરના સુબાને દુશ્મન બનાવવો તો ઠીક છેક દિલ્લીના બાદશાહને પણ દુશ્મન બનાવવો અને પછી બિન્દાસ્ત થઈને રહેવું અને જીવવું. ગુરુજી પોતાના સિંઘોની સાથે ફરીથી આનંદપુર આવી ગયા અને રહેવા લાગ્યા.

21. આનંદપુરથી વિદાય

જીવન સાથે કેટલાંક અનિવાર્ય તત્ત્વો સંકળાયેલાં રહે છે. તેમાં ચઢતી અને પડતી બે તત્ત્વો પણ છે. જે લોકો સક્રિય અને હેતુપૂર્ણ જીવન જીવતા હોય છે, તેમને સફળતા અને નિષ્ફળતાનો અનુભવ કરવો જ પડતો હોય છે. સફળતાને ચઢતી કહેવાય તો નિષ્ફળતાને પડતી કહેવાય. આવા સમયમાં મહાપુરુષોનું માપ એ રીતે નીકળતું હોય છે કે (1) તેમનું મોરલ કેટલું સાબૂત કરે છે. (2) તેમના આદર્શો કેટલા સચવાય છે. તે આદર્શો સાથે સમાધાન તો નથી કરી લેતાને? જો આ તત્ત્વો સાબૂત રહે તો સમજવું કે તે ખરેખર મહાપુરુષ છે. આપણું દુર્ભાગ્ય જ કહેવાય કે આપણે મહાપુરુષને ઓળખવામાં જ ભૂલ કરી બેસીએ છીએ. આ ભૂલો આ રીતે કરીએ છીએ.

1. ચમત્કારો કરી બતાવનારા અને તેનો પ્રોપેગાંડા કરનારા યોગીઓથી પ્રભાવિત થઈને.
2. નિષ્ક્રિય, સ્વલક્ષી જીવન જીવનારા ગાદીપતિઓ કે પછી ત્યાગીઓને મહાપુરુષ માની લેવાની.
3. વાંઝિયા ત્યાગ-વૈરાગ્યથી સ્વપીડન કરનારા ત્યાગીઓથી.
4. કૃત્રિમ અધ્યાત્મના નામે કર્મત્યાગ, કર્તવ્યત્યાગ કરી જવાબદારી વિનાનું જીવન જીવનારાઓને.

આ રીતે ઘણા એવા લોકો હોય છે જે ખરેખર મહાપુરુષો હોતા જ નથી તેમ છતાં આપણે તેમને મહાપુરુષ માનીને કેટલીક વાર તો ભગવાન માનીને પૂજીએ છીએ, અને સાચા મહાપુરુષોની ઉપેક્ષા કરીએ છીએ. આ રોગ છે. અને તે પૂરા સમાજને રોગી બનાવે છે. રોગી પ્રજા સુખી ન હોય.

ગુરુજી સતત સંઘર્ષરત રહેતા હતા. દિલ્લીના બાદશાહ ઔરંગઝેબ સાથે બાથ ભીડવી એ જેવીતેવી વાત ન હતી. પણ તેમણે તેવી બાથ ભીડી હતી. ત્યારે બાદશાહ દક્ષિણમાં હતો. દક્ષિણમાં છત્રપતિ શિવાજી મહારાજ પણ આવા સાચા મહાપુરુષ હતા જે સંઘર્ષમય જીવન જીવતા હતા. મરાઠાશક્તિને દબાવવા ઔરંગઝેબ સ્વયં પોતે આઠ વર્ષથી દક્ષિણમાં હતો. હિમાલયના રાજાઓએ છેક દક્ષિણમાં બાદશાહ આગળ ફરિયાદ મોકલી અને મદદ માગી. મરાઠા શક્તિથી બાદશાહ તંગ આવી ગયો હતો, તે દક્ષિણ છોડી શકે તેમ ન હતો અને ઉત્તરના સૂબા સિકખ શક્તિને દબાવી શકતા ન હતા. તેથી ચતુરાઈ કરીને ઔરંગઝેબે ગુરુજીને ઠંડા પાડવા પત્ર લખ્યો. જ્યારે તમે અનેક મોરચે યુદ્ધ ન કરી શકો તેમ હોવ તો એકાદ મોરચાને ચતુરાઈથી ઠંડો કરી દો. પછી જ્યારે બીજા મોરચાઓથી નવરા પડો ત્યારે તેને પહોંચીવળવા પ્રયત્ન કરજો. આ કૂટનીતિ છે.

ઔરંગઝેબે ગુરુજીને મીઠો પત્ર લખ્યો કે:

આપણે એક જ અલ્લાને માનનારા છીએ. તમે મને જરૂર મળવા આવો. આપણે એકબીજા શાંતિથી રહીએ. અને આ બાદશાહી ઈશ્વરે આપી છે. તમારે મારો હુકમ માનવો જોઈએ. અને લડાઈ-ઝઘડા ન કરવા જોઈએ. વગેરે.

પત્રમાં શાલીનતા-ભદ્રતા અને શાંતિપ્રિયતાનાં દર્શન થાય છે. ગુરુજીએ આ પત્રનો ઉત્તર આપ્યો તેનો ભાવ આવો છે.

જે ઈશ્વરે તમને બાદશાહી આપી છે, તેણે જ મને સંસારમાં મોકલ્યો છે. બાદશાહનું કામ ન્યાય કરવાનું છે. તમે જોર-જુલમ અન્યાય અને અત્યાચાર કરો છો. હિન્દુઓ ઉપર અત્યાચાર કરો છો. તે પણ ઈશ્વરના જ માણસો છે. તેમનાં ધર્મસ્થાનોને તમે તોડો છો તથા ભ્રષ્ટ કરો છો. આવા બાદશાહ સાથે અમારો મેળ કેવી રીતે જામે!

બાદશાહ આ પત્ર વાંચીને સમસમી ગયો. આવી હિંમત કરનારો માણસ તો આ પહેલો જ હતો. તલવારની શૂરવીરતા કરતાં કલમ અને વાણીની શૂરવીરતા ઘણી ઊંચી અને ઘણી પ્રભાવશાળી હોય છે, જો આ વાત સાચી હોય તો જેની પાસે કલમ અને વાણી હોય પણ શૂરવીરતા ન હોય તો તેવી કલમ અને તેવી વાણી પ્રજાને ભારે હાનિ પહોંચાડતી હોય છે. તેમાં પણ જો તે ધર્માચાર્ય હોય તો તો પ્રજાને નમાવા બનાવવામાં તે મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતો થઈ જાય. તેવો નમાવો ધર્માચાર્ય મનોરંજન કરનાર વિદૂષક જ કહેવાય.

રાજાઓએ ફરીથી ઔરંગઝેબને ફરિયાદ કરી. ઔરંગઝેબે લાહોર અને સરહિન્દના સુબાઓને હુકમ કર્યો કે તરત જ આનંદપુર ઉપર ચઢાઈ કરો અને આનંદપુરને નષ્ટ કરી નાખો. અને ગુરુ ગોવિંદસિંહજીને જીવતા પકડીને મારી પાસે હાજર કરો. તેની મેલી મુરાદ હતી કે ગુરુજીને રિબાવી રિબાવીને દાખલો બેસાડું જેથી ભવિષ્યમાં કોઈ બાદશાહ સામે માથું ઊંચકી ન શકે.

દિલ્લી-લાહોર અને સરહિન્દ એમ ત્રણે સૂબાઓ સાથે રાજાઓએ મળીને આનંદપુર ઉપર ચઢાઈ કરી દીધી. ગુરુજી પણ પોતાના સિંઘોને પાંચ જથ્થામાં વિભાજિત કરીને શાહી સેનાની રાહ જોવા લાગ્યા.

શાહી સેનાએ આનંદપુરને ઘેરી લીધું. સિંઘો ગેરીલા યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. મોકો જોઈને રાત્રે કિલ્લા બહાર નીકળતા અને શાહી સેનાને ભારે નુકસાન પહોંચાડીને, લૂંટ કરીને પાછા કિલ્લામાં આવી જતા. શાહી સેનાએ ઘેરો બહુ જ મજબૂત કરી દીધો. જેથી ખાદ્યસામગ્રી આવવાની બંધ થઈ ગઈ. સિંઘો ભૂખે મરવા લાગ્યા. પાંદડાં અને છાલ ખાવા લાગ્યા. બીજી તરફ શાહી સેના પણ યુદ્ધ લાંબું ચાલવાથી તંગ આવી ગઈ હતી.

રાજા અજમેરસિંહે ગુરુજીને એક પત્ર લખી આનંદપુર ખાલી કરીને ચાલ્યા જવા પ્રાર્થના કરી અને વચન આપ્યું કે તમને કે તમારા માણસોને કશું નુકસાન કરવામાં નહિ આવે. પત્ર વાંચીને માતાજી વગેરે સ્ત્રીવર્ગે વાતને સ્વીકારી લેવા ગુરુજીને પ્રાર્થના કરી, કારણ કે લોકો ભૂખે મરી રહ્યા હતા. સાત મહિનાથી કિલ્લાનો ઘેરો ચાલતો હતો. તેથી સિંઘો ભૂખે તડપી તડપીને મરતા હતા. માણસની મક્કમતા અને મોરલ ભૂખ-તરસમાં ડગી જતી હોય છે. ગુરુજીએ શત્રુ પક્ષની નિયત પરખવા માટે એક યુક્તિ કરી, તેમણે એક ગાડામાં રદ્દી સામાન ઘોડાનાં હાડકાં વગેરે ભરીને પ્રથમ બહાર મોકલ્યો. જ્યારે આ ગાડું બહાર આવ્યું ત્યારે શાહી સેનાના માણસો સમજ્યા કે કોઈ મહત્ત્વના દર-દાગીના ભરેલું ગાડું છે. એમ માનીને ગાડાને લૂંટી લીધું. કિલ્લા ઉપરથી આ દૃશ્ય જોઈને ગુરુજી હસી પડ્યા અને માતાજીને કહ્યું કે લ્યો જોઈ લ્યો આ લોકોની દાનત કેવી છે. આ લોકોનો ભરોંસો કરવા જેવો નથી. તેમણે વચન આપ્યું હતું કે તમારી ચીજવસ્તુઓને કોઈ નુકસાન કરવામાં નહિ આવે પણ જોયું, પહેલા ગાડા ઉપર જ તૂટી પડ્યા.

ત્યારે કિલ્લામાં ગુરુજીની સાથે સ્ત્રીવર્ગ પણ હતો. સ્ત્રીઓ જલદીથી ભરોંસો કરી લેતી હોય છે. તેમને અંદરનું કે પાછળનું કપટ જલદી દેખાતું નથી હોતું તેથી કેટલીક વાર ઉતાવળિયો ખોટો નિર્ણય કરી બેસતી હોય છે. ગુરુજીનાં માતાજી વગેરે ગુરુજીની વાતને સમજી ગયાં. આવા ભયંકર અને વિનાશકારી યુદ્ધમાં પણ આ મહિલાઓ અડગ અને મક્કમ થઈને કિલ્લામાં ગુરુજી અને સેનાની સેવા કરતી હતી. તેમની નિર્ભયતા અને હિંમતને દાદ જ આપવી ઘટે. સામાન્ય સ્ત્રીઓ તો એકાદ મરણ જુએ કે રોકકળ કરી મૂકે અને શરણે થવાની હઠ પકડે, પણ આ મહિલાઓ પોલાદની બનેલી હતી જે મૃત્યુના તાંડવમાં પણ અડીખમ ઊભી રહી હતી.

સાત-સાત મહિના સુધી મચક નહિ આપનાર ગુરુજી અને તેમના સિંઘોથી હારી-થાકીને સ્વયં ઔરંગઝેબે દક્ષિણ ભારતથી પત્ર લખ્યો કે તમે આનંદપુર ખાલી કરીને ચાલ્યા જાવ તો તમને કશી હાનિ કરવામાં નહિ આવે. અમે કુર્રાનની સોગંદ ખાઈએ છીએ. વગેરે. પહાડી રાજાઓએ પણ ગાયની સોગંદ ખાધી અને ગુરુજીને કહેવડાવ્યું કે તમે શાંતિથી આનંદપુર ખાલી કરીને જ્યાં ગમે ત્યાં ચાલ્યા જાવ. અમે કશું જ કરીશું નહિ વગેરે.

સમય બહુ જ કપરો હતો. કિલ્લામાં માત્ર 500 સિંઘો રહી ગયા હતા. અન્ન રહ્યું ન હોવાથી સિંઘો ભૂખે મરતા હતા. ચારે તરફ લાશોના ઢગલા પડ્યા હતા. આવી સ્થિતિમાં લાંબો સમય હવે કિલ્લામાં રહેવું શક્ય ન હોવાથી ગુરુજીએ પોતે પણ આનંદપુર ખાલી કરી નાખવાનો નિર્ણય કર્યો. કેટલાક પ્રાચીન કિલ્લાઓમાં આવી પરિસ્થિતિ થાય ત્યારે કોઈ ભોંયરાના ગુપ્ત માર્ગે રાખવામાં આવતો જેના દ્વારા રાજા, મહિલાવર્ગ અને બીજા માણસો દૂર કોઈ ખાસ જગ્યાએ ગુપ્તમાર્ગથી નીકળી શકતાં. અહીં એવો માર્ગ ન હતો તેથી પ્રત્યક્ષ દ્વારથી જ સૌને નીકળવાનું હતું. આવી રીતે જ્યારે નીકળવાનું થાય ત્યારે કીમતી ચીજવસ્તુઓ શત્રુઓના હાથમાં ન આવી જાય તેની તકેદારી રાખવી જરૂરી હોય છે. ગુરુજીએ આવી વસ્તુઓને જમીનમાં દબાવી દીધી, કેટલોક સામાન બાળી નાખ્યો, જેથી શત્રુઓના હાથમાં કશું આવે નહિ. જ્યારે પાકિસ્તાનની રચના થઈ ત્યારે ઘણા હિન્દુઓને પોતાનું સર્વસ્વ છોડીને પહેરેલે કપડે ભાગવું પડ્યું હતું. કેટલાક સમજુ લોકોએ પોતાની કીમતી સોના-ચાંદીની વસ્તુઓ જમીનમાં દાટી દીધી હતી જેથી શત્રુઓના હાથમાં ન આવે. પાછળથી જ્યારે વર્ષો પછી પાકિસ્તાન જવાનો મોકો આ નિરાશ્રિતોને મળ્યો ત્યારે કેટલાક લોકોએ પોતાની દાટેલી વસ્તુઓ મેળવી લીધી હતી. લોકોને રહેતાં પણ આવડવું જોઈએ અને જરૂર પડે ત્યારે ભાગતાં પણ આવડવું જોઈએ. શત્રુઓ સામે ઝઝૂમતા યોદ્ધાઓનું જીવન, અનિશ્ચિત અને અવ્યવસ્થિત હોય છે.

ગુરુજીએ એક પછી એક જથ્થા મોકલવા માંડ્યા. છેવટે માતા ગુજરીબાઈ, બન્ને ધર્મપત્નીઓ અને ચારે પુત્રોને મજબૂત રક્ષણમાં વિદાય કરી સૌથી પાછળથી પોતે વિદાય થયા.

રાજા અજમેરચંદ તથા સરહિન્દના સૂબેદાર વજીરખાંએ સલાહ કરીને આનંદપુરથી 10-11 માઈલ દૂર સરસા નદી પાસે ગુરુજી ઉપર હુમલો કરી દીધો. ગુરુજી સમજી ગયા કે આ લોકોએ વિશ્વાસઘાત કર્યો છે. સરસા નદી વરસાદી પાણીથી બન્ને કાંઠે છલોછલ ભરી હતી. તોપણ ગુરુજીએ પ્રબળ સાહસ કરીને નદી પેલે પાર જવાનો હુકમ કર્યો. એક પ્રચંડ જથ્થાને પાછળ આવતી શત્રુસેનાને રોકી રાખવા નિયત કરી ને સૌકોઈ નદીપાર થઈ ગયા. જોકે કેટલાક નદીની તીવ્ર ધારામાં વહી ગયા. કેટલાક ઠંડીથી શહીદ થઈ ગયા. એવામાં તો શત્રુસેના આવી પહોંચી અને કેટલાક લોકો તેને રોકવામાં શહીદ થઈ ગયા. ભારે અફરાતફરી મચી ગઈ. ગુરુજી જેમતેમ કરીને ચમકૌર પહોંચી ગયા અને ત્યાં રહી ગયા.

2-11-10

*

22. મહાન શહીદી

જીવનમાં ઘણી ધન્ય ઘડીઓ આવતી હોય છે. જેમાં વ્યક્તિને હર્ષ-આનંદ, સુખ-શાંતિ પ્રાપ્ત થતાં હોય છે. આવી ધન્ય ઘડીઓમાં પુત્રપ્રાપ્તિ, ધનપ્રાપ્તિ, સત્સંગપ્રાપ્તિ, પદપ્રાપ્તિ, પુણ્યપ્રાપ્તિ વગેરે અનેક પ્રાપ્તિઓને ગણાવી શકાય પણ મારી દૃષ્ટિએ સૌથી મોટી ધન્ય ઘડી ધર્મ-રાષ્ટ્ર કે માનવતા માટે શહીદીની પ્રાપ્તિને કહી શકાય. બધા લોકોને આવી ઘડી મળતી નથી હોતી. બધા માણસો આવી ઘડી ઇચ્છતા પણ નથી હોતા. તે તો કોઈ પણ ભોગે જીવવા જ માગતા હોય છે. જીવવા માટે તે ગમેતેવાં સમાધાન સ્વીકારી લેતા હોય છે. પણ જે યોદ્ધા જીવન જીવે છે પછી તે ગમે તે ક્ષેત્રનું યોદ્ધાજીવન કેમ ન હોય. આવા યોદ્ધાઓ સંઘર્ષમય જીવન જીવતા હોય છે. કેટલીક વાર સંઘર્ષની સમાપ્તિ શહીદીથી પણ થતી હોય છે. આવી શહીદી ધન્ય ધન્ય થઈ જતી હોય છે. ભલે તેમાં પરાજય થયો હોય, પણ આવો ઝઝૂમતાં ઝઝૂમતાં થયેલો પરાજય પણ વિજય કરતાં મહાન ગણાવો જોઈએ.

ધર્મની કસોટી તેણે કેટલાં ભગતડાં કે ભગતાણીઓ પેદા કરી કે કેટલા લોકોએ સંસારત્યાગની દીક્ષા લીધી તેમાં નથી; પણ ધર્મની ખરી કસોટી તો તેણે કેટલા શહીદો પેદા કર્યા તેમાં છે. જે ધર્મો કે સંપ્રદાયો શહીદો પેદા કરતા જ નથી તે સોનાનાં કળશવાળાં અને છપ્પન ગજની ધજાવાળાં મંદિરો બાંધે, હજારોના ઉત્સવો—સમૈયા કરે તોપણ તે રૂપાળી વાંઝણી સ્ત્રી જેવાં છે. જે રૂપાળી તો છે પણ ખોળો ખાલી છે. તે દર્શનીય તો થઈ શકે છે. ભોગો ભોગવવાના કામમાં પણ આવી શકે છે. પણ વારસદાર અને તેમાં પણ ઝઝૂમનારો શહીદ થનારો વારસદાર આપવામાં નિષ્ફળ છે. આવી રૂપાળી પણ વાંઝણી સ્ત્રી ભલેને સોનેથી મઢેલી હોય, ભલેને સોળ શણગાર સજેલી હોય પણ તેની કૂખ ખાલી હોવાથી ઊડી ગયેલા ફિલામેન્ટવાળા બલ્બ જેવી છે. આવો બલ્બ પ્રકાશ ન આપે. હા શોભાનો ગાંઠિયો થઈ શકે. આપણા ઘણા ધર્મો, સંપ્રદાયો, પંથો આવા જ ઊડી ગયેલા ફિલામેન્ટવાળા શોભાના ગાંઠિયા જેવા બલ્બ જેવા છે. ધર્મનું ફિલામેન્ટ શહીદી છે. ગુરુજીનો ખાલસાપંથ શહીદીનો પંથ છે. શહીદોના ગૌરવથી મોટું બીજું કોઈ ગૌરવ જ નથી. આ શહીદી માત્રને માત્ર વીરભોગ્યા હોય છે. કાયરભોગ્યા નથી હોતી. ધર્મનું સાચું મૂલ્યાંકન તેના શહીદોની સંખ્યા ઉપરથી જ કરી શકાય. સાધુ-સાધ્વીઓ કે ભક્તોનાં ટોળાં ઉપરથી ન કરી શકાય.

ગુરુજી જ્યારે આનંદપુર છોડીને સરસા નદીએ પહોંચ્યા અને શત્રુસેના સાથે સંઘર્ષ થયો ત્યારે ભારે અફરાતફરી મચી ગઈ હતી. આ અફરાતફરીમાં માતા ગુજરીબાઈ તથા ગુરુજીના બે નાના પુત્રો જુદા થઈ ગયા. આ પુત્રો હતા જોરાવરસિંઘ તથા ફત્તેહસિંઘ. આ ત્રણે અલગ થઈ ગયાં તેમને જૂનો રસોઈયો ગંગૂ મળી ગયો. ગંગૂ તેમને પોતાના ગામ તેડી ગયો અને પોતાના ઘરમાં શરણ આપી, ગંગૂએ પહેલાં ગુરુજીના રસોડામાં રસોઈયાની નોકરી કરી હતી તેથી પરિચિત હતો. ગંગૂના જોવામાં માતાજીની પાસેની દર-દાગીનાવાળી પોટલી આવી ગઈ. તે લોભી-લાલચુ માણસ લલચાઈ ગયો. લોભી-લાલચુ માણસો વફાદાર નથી રહી શકતા. જ્યાંથી તેમનો લોભ-લાલચ પૂરો થતો હોય ત્યાં ખેંચાઈ જતા હોય છે. મોટા ભાગના લોભી, લાલચુ માણસો પલટીબાજો હોય છે. ગંગૂએ વિચાર કર્યો કે સારો મોકો હાથ આવ્યો છે. ઘર બેઠાં લક્ષ્મી આવી છે. જો આ ત્રણેને સરહિન્દના સૂબા પાસે પકડાવી દઉં તો એક તરફ તો આ ધનની પોટલી મને પ્રાપ્ત થઈ જશે બીજી તરફ સૂબો મને ઇનામ આપશે. નાના માણસો કદી પણ મોટા માણસોની મહત્તાને સમજી શકતા નથી. મોટા માણસોની મહત્તા માત્ર મોટા માણસો જ સમજતા હોય છે. જે મોટા માણસો નાના માણસો વચ્ચે જીવનસાધના કરતા હોય છે તે હીરાનો વ્યાપાર શાકમાર્કેટમાં કરતા હોય છે. જ્યાં મૂળા, મોગરી અને હીરાનો એક જ ભાવ થતો હોય છે.

ગંગૂએ ધનની લાલચમાં માતાજી તથા બન્ને પુત્રોને સરહિન્દ સૂબા પાસે મોકલાવી દીધા. ગુરુનો રસોઈયો હોવા છતાં તે ગુરુજીની મહત્તા જાણતો ન હતો. ઘણી વાર નજીકના માણસો જ મોટા પુરુષોને ઓળખી શકતા નથી હોતા. ગાયના બાવલા(સ્તન) ઉપર ચોંટેલી ઈતરડી દૂધને નથી સમજી શકતી, નજીકથી નજીક હોવા છતાં પણ તે લોહી જ ચૂસતી રહે છે.

લોભી ગંગૂ દાદીમા તથા બન્ને બાળકોને લઈને સરહિન્દ પહોંચ્યો અને સૂબા વજીરખાનને સુપરત કરી દીધાં. વજીરખાને તેમને જેલમાં કેદ કરી લીધાં અને 24-12-1704ના રોજ પોતાની કચેરીમાં હાજર કર્યા. બન્ને બાળકો જ્યારે કચેરીમાં હાજર થયા ત્યારે સૌથી પ્રથમ તેમણે ઊંચા હાથ કરીને ગગનભેદી નારો લગાવ્યો ‘સતશ્રી અકાલ, વાહેગુરુ દા ખાલસા’ તેમના શ્રદ્ધા અને મર્દાનગીભર્યા અવાજથી

પૂરી સભા સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. માણસની ખરી મર્દાનગી શત્રુઓની વચ્ચે એકાકી હોવા છતાં પણ શ્રદ્ધા ને ખુમારીમાં ઓટ ન આવે તેમાં હોય છે.

બન્ને કોમળ અને રૂપાળાં બાળકોને જોઈને સૂબાનું મન પીગળ્યું. તેણે પ્રસ્તાવ મૂક્યો કે “જો તમે મુસલમાન થઈ જાવ તો તમને જીવતદાન મળે નહિ તો પ્રાણ ગુમાવવા પડશે.” મુસલમાનો અને ખાસ કરીને શાસકો બિન મુસ્લિમો ઉપર દબાણ લાવીને પણ તેમને મુસલમાન થઈ જવાની પ્રેરણા એટલા માટે આપતા કે જેથી તેમનો આ લોક અને પરલોક બન્ને સુધરી જાય. નહિ તો બિનમુસ્લિમો તો કાયમ માટે જહન્નમ (નર્ક)માં જ જવાના છે તેવી તેમની મક્કમ ધારણા હોય છે.

બન્ને બાળકોમાં મોટા જોરાવરસિંહે મક્કમતાથી જવાબ આપ્યો કે “અમે પલટીબાજો નથી કે ધર્મ બદલીએ. ઈમાન એક જ હોય. રોજ રોજ ઈમાન બદલે તેને બેઈમાન કહેવાય. અમે કદી પણ બેઈમાન થવાના નથી.” સૂબાએ બન્નેને ફરીથી જેલમાં પાછા લઈ જવાની આજ્ઞા કરી, જેલમાં લોકોએ તેમને ધર્મ બદલવા ખૂબ સમજાવ્યા પણ તે એકના બે ન થયા. બીજા દિવસે ફરીથી બન્ને બાળકોને સૂબા વજીરખાં આગળ હાજર કર્યા. વજીરખાંએ બન્નેને ઇસ્લામ સ્વીકારી લેવા ખૂબ તાકીદ કરી પણ બન્ને “સતશ્રી અકાલ, જો બોલે સો નિહાલ” બોલતા રહ્યા. સૂબો ગુસ્સામાં આવી ગયો. અને તેણે જલ્લાદોને કઠોરમાં કઠોર સજા કરવા હુકમ કર્યો. આ વખતે કચેરીમાં મલેર કોટલાના નવાબ શેર મહમદ હાજર હતા. તેમણે સૂબાને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો કે “આ બાળકો સાત અને નવ વર્ષની ઉંમરનાં છે. તેમના પિતાની શત્રુતાનો દંડ તેમને ન આપવો જોઈએ” રાવણની સભામાં પણ વિભીષણ જેવો એક ભક્ત માણસ હતો. તેમ અહીં પણ એક સારો અને દયાળુ મુસલમાન પણ હતો પણ સૂબાએ નવાબની વાત માની નહિ.

સૂબાએ કાજીઓની સલાહ લઈને બન્ને બાળકોને દીવાલમાં જીવતાં જ ચણાવી લેવાનો હુકમ કર્યો. સાત અને નવ વર્ષના જોરાવરસિંહ અને ફત્તેહસિંહને ઊભા રાખીને તેમની ચારે તરફ દીવાલ ચણાવા લાગી. સૂબો વજીરખાં અને હિન્દુ ખત્રી દીવાન વગેરે સામે બેઠા હતા અને એક એક થરે બાળકોને ભય અને લાલચ આપી ધર્મપરિવર્તન કરી લેવા સમજાવતા હતા પણ બન્ને બાળકો અડગ રહ્યાં. દીવાલ ચણાતાં ચણાતાં જ્યારે છેક મોઢા સુધી પહોંચી તો મોટા જોરાવરસિંહની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં. સૂબાને લાગ્યું કે આ છોકરો હવે ડરી ગયો છે. તેણે કહ્યું કે “રડે છે શા માટે? બોલ ધર્મ બદલી લે તો ઈંટો કઢાવી નાખું.” સૂબાની વાત સાંભળીને જોરાવરસિંહ બોલ્યા કે હું મૃત્યુથી ડરીને રડતો નથી પણ મારો નાનો ભાઈ નીચો હોવાથી તેના નાક આગળ પહેલાં ઈંટ મુકાશે એટલે પહેલું મૃત્યુ તેનું થશે, ખરેખર મોટો હોવાથી પહેલાં મારે મરવું જોઈએ પણ મારી ઊંચાઈના કારણે હું બે મિનિટ પછી મરીશ. તેનું રડવું મને આવે છે” સૂબાએ પગ પછાડ્યા. કેવાં પોલાદી બાળકો છે? ઈંટો આગળ ચણાતી ગઈ. સૌના જોતાં જોતાં બન્ને બાળકો જીવતાં ચણાઈ ગયાં. ચારે તરફ સન્નાટો છવાઈ ગયો. તે દિવસ 27-12-1704નો હતો. ઇતિહાસમાં પૂરા વિશ્વમાં આટલાં નાનાં બાળકોએ આટલી ખુમારી અને મક્કમતાથી બલિદાન આપ્યું હોય તેવું ક્યાંય જોવા નહિ મળે. આજે જ્યારે શીરા માટે શ્રાવક થનારા પલટીખોરોને જોઈને દયા અને ધિક્કાર જ છૂટે કે તમે ધનવાન થઈ જવાની લાલચમાં તમારો ધર્મ બદલી નાખો છો તો શરમ આવવી જોઈએ શરમ.

એક સિકખ આ સમાચાર આપવા માતા ગુજરીબાઈ પાસે ગયો અને જેવા સમાચાર સાંભળ્યા કે તરત જ માતાજીને એટલો આઘાત લાગ્યો કે તરત જ તેમણે પ્રાણ છોડી દીધા. તે દિવસ કાળામાં કાળો હતો. ગ્રહણ ન હોવા છતાં પણ સૂર્ય તેજહીન થઈને કાળો પડી ગયો હતો.

23. ચમકૌરનું યુદ્ધ બીજા બે પુત્રોની શહીદી

મહાપુરુષોનું જીવન આધાર વિનાનું નથી હોતું. અન્યાય-અત્યાચાર સામે સંઘર્ષ કરનારના સાચા મહાપુરુષ હોય છે. બાકીના કાં તો મહાપુરુષ હોતા નથી કાં પછી નામ માત્રના અડધા-પડધા મહાપુરુષ હોય છે. સંઘર્ષ હંમેશાં સફળ હોતો નથી, બલકે ઓછી વાર સફળ અને વધુ વાર નિષ્ફળ હોય છે. સંઘર્ષની નિષ્ફળતાને પચાવી જાણે તે જ લાંબો સમય ટક્કર ઝીલી શકતા હોય છે. એક મહત્ત્વની બાબત એ પણ છે કે તમે કોની સામે સંઘર્ષ કરો છો? જો સામો પક્ષ પ્રચંડશક્તિની સાથે નિમ્નકક્ષાના મોરલવાળો હશે તો તમને ભારે નુકસાન પહોંચાડશે. બધા દાના દુશ્મનો નથી હોતા. હલકી કક્ષાના દુશ્મનો છેક નીચેની નીચતા બતાવતા રહે છે.

ત્રીસ વર્ષ સુધી આનંદપુરમાં રહ્યા પછી ગુરુજીને આનંદપુર છોડીને વિદાય થવું પડ્યું. તે વાત પાછળ આવી ગઈ. સરસાનદીના પૂરે બધાને અટકાવી દીધા તોપણ પ્રચંડ સાહસ કરીને મોટા ભાગના પાર ઊતર્યા. કેટલાક તણાઈ પણ ગયા. ગુરુજીની ટુકડી પાછળ રહી ગઈ હતી. તેમાં અજિતસિંહ અને જુઝારસિંહ બે મોટા પુત્રો હતા. તેમની ઉંમર ત્યારે સત્તર અને ચૌદ વર્ષની હતી. ગુરુજીની ટુકડીમાં હવે કુલ ચાલીસ સિકખો રહી ગયા હતા. જે ભૂખ્યા હતા. બીજી તરફ મારમાર કરતી શાહી સેના આવી પહોંચી હતી. આ સેનાને સાથ આપવા સ્થાનિક લોકોમાંથી મુસ્લિમ થઈ ગયેલા રંગારા અને ગુજ્જરો પણ ભળ્યા હતા. ગુરુજી ભારે ભીંસમાં આવી ગયા હતા. શિવાજી મહારાજની માફક અહીં ભાગી જવાની પણ તક નહોતી. કારણ કે સામે નદીમાં પૂર આવ્યું હતું. તે રસ્તો રોકીને વહેલી હતી. જરાય ગભરાયા વિના ગુરુજીને નજીકના ગામ ચમકૌરમાં એક સિકખના કાચા મકાનમાં શરણ લીધી. તેને કિલ્લો બનાવી વ્યૂહરચના કરી લીધી. ચાલીસમાંથી કેટલાકને ચારે તરફ વ્યૂહમાં ગોઠવ્યા. પોતે અને બે પુત્રો દયાસિંહ અને સંતાસિંહ ઉપરના માળે ગયા. તેવામાં તો શાહી સેના આવી પહોંચી. તેણે ચારે તરફથી ઘરને ઘેરી લીધું. પાંચ પાંચની ટુકડીમાં સિકખો એક પ્રકારનું ચૈહર કરવા લાગ્યા. હાહાકાર મચાવી દીધો. ઉપરથી ગુરુજી પોતાનાં તીર વડે ઘણાને પ્રાણદંડ આપી રહ્યા હતા. એક ટુકડી મોટા પુત્ર અજિતસિંહની સરદારીમાં નીકળી, તેમાં મોકળસિંહ અને હિંમતસિંહ પણ હતા. આ બન્ને પાંચ પ્યારામાંના બે હતા. તેમાં મોકળસિંહ છીપા (ભાવસાર) તો ગુજરાત (બેટદ્વારકા)નો હતો. આ બધા બહાર યુદ્ધ માટે નીકળી પડ્યા. અને વિશાળ સેના સાથે ખૂબ ઝઝૂમ્યા. અનેક પઠાણોનો સંહાર કરીને અજિતસિંહે ભારે હાહાકાર મચાવ્યો પણ ખરા સમયે તેમનો ભાલો તૂટી ગયો. હવે તલવારથી ઝઝૂમવા લાગ્યા. પણ અંતે તેઓ શહીદ થઈ ગયા.

નાના ભાઈ જુઝારસિંહ મોગલ સેનાના પાર નીકળી ગયા અને યુદ્ધ કરતાં કરતાં તે પણ શહીદ થઈ ગયો. આમ બન્ને ભાઈઓ ચમકૌરના યુદ્ધમાં 22-12-1704ના રોજ શહીદ થઈ ગયા. ગુરુજીના ચારે ચાર પુત્રો બે દિવસના જ અંતરે શહીદ થઈ જાય તેનો આઘાત કેટલો લાગે? પણ ના ગુરુજીએ કઠણ કાળજું કરીને આ આઘાત સહન કરી લીધો. બીજો બાપ હોય તો તરત જ ભાંગી પડે. અને શરણે થઈ જાય. મહાન યૌદ્ધા અર્જુન યુદ્ધ થતાં પહેલાં જ તેની સંભાવના અને પરિણામોથી વ્યગ્ર થઈ ધનુષ્યબાણ છોડીને બેસી ગયો હતો. એ તો સારું થયું કે સારથિ પટે શ્રીકૃષ્ણ હતા, તેમણે ગીતાની રચના કરીને અર્જુનને ફરીથી યુદ્ધ કાર્યમાં લગાવી દીધો. શ્રીકૃષ્ણની જગ્યાએ જો કોઈ ત્યાગી-વીતરાગી અહિંસાવાદી હોત તો અર્જુનને જ દીક્ષા આપીને મોક્ષના માર્ગે વાળી દેત. આમ જોઈએ તો આ દીક્ષા દ્વારા મળનારો મોક્ષમાર્ગ, પલાયનવાદ જ કહેવાય. રૂપાળા નામ નીચે કર્તવ્યોથી ભાગી છૂટવું તે પલાયનવાદ જ કહેવાય. ગુરુ ગોવિંદસિંહજી તો પોતાના ચાર-ચાર પુત્રોની શહીદી પોતાની આંખે જોઈ ચૂક્યા હતા તો પણ તે પલાયનવાદી ન થયા. શરણાગતિ ન સ્વીકારી.

એક પછી એક સિકખો ખપી રહ્યા હતા. ગુરુજીનો પ્રચંડ તીરમારો ચાલુ હતો જેથી કાચા ઘરના કિલ્લાની નજીક બાદશાહી સેના આવી શકતી ન હતી. તેવામાં અંધારાનો લાભ લઈને નહારખાન કિલ્લાની દીવાલ ઉપર ચઢવા લાગ્યો. ગુરુજીની નજર તેના ઉપર પડી. તેમણે તરત જ ધનુષ્ય ઉપર બાણ ચઢવ્યું અને તેને વીંધી નાખ્યો. હવે ગુરુજી પાસે માત્ર પાંચ જ સિકખો બાકી રહી ગયા હતા. તેમણે મળીને ગુરુજીને સમજાવ્યા કે જો ગુરુ બચશે તો ફરીથી પાછું બધું હતું તેવું થઈ જશે. તમે હવે અહીંથી વિદાય થઈ જાવ. આ પંચપ્યારેનો હુકમ સમજો.

અંતે ત્રણ સિકખોને લઈને ગુરુજી આબાદ રીતે શાહી સેનાને ભ્રમમાં નાખીને છટકી ગયા. તેમ ને સાથે જે ત્રણ સિકખો હતા તેમનાં નામ છે: દયાસિંહ, ધરમસિંહ અને માનસિંહ. બાકીના બે જે રહી ગયા તે હતા સંતાસિંહ અને સંગતસિંહ. આ બન્ને કાચા ઘરના કિલ્લાને સાચવતા રહ્યા. જ્યાં સુધી ગુરુજી દૂર સુરક્ષિત જગ્યાએ ચાલ્યા ન જાય ત્યાં સુધી તેમણે કિલ્લામાં રહીને ઝઝૂમવાનું હતું. અંતે બન્ને શહીદ થઈ ગયા. બન્નેનાં માથાં કાપી નાખ્યાં. સંતાસિંહની માગણી ગુરુજી સમજી બેઠા હતા. એમનું માથું તેઓ બાદશાહ ઔરંગઝેબને ભેટ ધરવા માગતા હતા, પણ સેનાપતિએ જ્યારે માથું જોયું ત્યારે તે ઓળખી ગયો કે આ ગુરુ ગોવિંદસિંહજી નથી. આ તો કોઈ બીજો જ છે. હજી તે જીવિત છે અને પડકાર આપવા આવવાનો છે. શહીદી કદી મરતી નથી અને કાય આ કદી જીવતી નથી. ત્રણ સિકખોની સાથે ગુરુજી ઉઘાડા પગે અંધારામાં જલદીથી જલદી દૂર પહોંચી જવા ચાલી રહ્યા છે. ક્યાં જવું તે નક્કી નથી.

2-11-10

*

24. વનવનના થઈ જવું

જીવનનું પૂરેપૂરું સંચાલન માણસના હાથમાં નથી, જો હાથમાં હોત તો માણસ જીવનને ધાર્યા પ્રમાણે જ જીવી શકતો હોત. પણ આપણે સૌ જાણીએ, જોઈએ અને અનુભવીએ છીએ કે મહાપુરુષોના જીવનમાં પણ ના ધારેલું થઈ જતું હોય છે. શ્રીરામને ક્યાં વનમાં જવું હતું. શ્રીકૃષ્ણને ક્યાં સોનાની દ્વારિકા છોડવી હતી? પણ બધું કરવું પડ્યું. અને આગળ જતાં ના ધારેલી અને ના ગમતી ઘટનાઓ ઘટતી રહી! ગુરુજીને આનંદપુર છોડવું નહોતું. ત્રીસ વર્ષ સુધી જે જગ્યાએ રહેવાથી આત્મીયતા અને મમત્વ બંધાય છે તેની અનિચ્છાએ લાચારીવશ છોડવું પડે તો તે ભારે પીડા ઉપસાવે. સ્થૂલપદાર્થો, પોતાની ભૂમિ અને વતન, પોતાનો પરિવાર અને લાગણીશીલ ચાહકવર્ગ વ્યક્તિના જીવનને સુખી બનાવે છે. રસમય બનાવે છે. આ બધાનો ત્યાગ એ વૈરાગ્ય ના કહેવાય પણ વૈરાગ્યના નામે નાદાની કહેવાય. પણ ઘટનાઓની લાચારી એવી આવે છે કે પ્રિયમાં પ્રિય વસ્તુ પણ ત્યાગી દેવી પડતી હોય છે. આવી જ લાચારી ગુરુજીના જીવનમાં પણ આવી. તેમણે આનંદપુર છોડવું પડ્યું. પરિવાર છોડવો પડ્યો. ચાર-ચાર પુત્રોનાં બલિદાન અપાવવાં પડ્યાં અને છતાં પુત્રોએ પુત્રવિનાના વાંઝિયા જેવું થઈ જવું પડ્યું. ચમકૌરનું ભીષણ યુદ્ધ કર્યા પછી માત્ર ત્રણ જ સિકખોને સાથે લઈને ભાગવું પડ્યું. પણ ક્યાં જવું? પાછળ તો શાહીસેના પડી છે. આટલો વિનાશ અને આટલો ત્યાગ ભાગ્યે જ કોઈએ જોયો હશે. પણ હજી પણ મહાકૂર બાદશાહ ઔરંગઝેબ સામે સંઘર્ષ કરવાની વૃત્તિ જરાય મંદ નથી પડી. જ્વાળામુખી ધખ-ધખી રહ્યો છે. આનું નામ તો મક્કમતાભરી ખુમારી છે. આને જ મર્દાનગી કહેવાય.

ઘણા સમયથી ઉઘાડા પગે ચાલવાથી ગુરુજીના પગમાં છાલાં પડી ગયાં છે. પગ મંડાતો પણ નથી, અન્નનો દાણો પણ પેટમાં ગયો નથી, જેના આશ્રમમાં રોજ હજારો ભક્તોને જમાડનારું લંગર ચાલતું હતું. તે પોતે હવે અત્યારે ભૂખ્યા પેટે, છાલાંવાળા પગે માંડ ડગલાં ભરી રહ્યા છે. પગમાંથી લોહી ટપકવા લાગ્યું. તીવ્રભૂખમાં ઝાડનાં પાંદડાં ખાઈને અને જેમ તેમ હોઠને ભીના કરીને વગર પાણીએ આગળ ચાલી રહ્યા છે. આવી સ્થિતિમાં પણ પ્રભુકીર્તન-સ્મરણ અખંડ કરતા જાય છે. કેટલાક લોકો ધાર્યા પ્રમાણેનું સુખ ના મળવાથી અને થોડાં દુઃખો આવી જવાથી નાસ્તિક થઈ જતા હોય છે. તેઓની શ્રદ્ધા તૂટી જતી હોય છે કે કેટલાક ઇષ્ટદેવ બદલી બેસતા હોય છે. પણ ગુરુજી તો એક અકાલ પુરુષને મનોમન યાદ કરતા વિચરી રહ્યા છે. તે એકલા જ છે. જે ત્રણ સિકખો સાથે હતા તે પણ વિખૂટા પડી ગયા છે. એકલા-એકાકી થાકીને લોથ થઈ ગયેલા છે. શિયાળાની કડકડતી ઠંડીમાં રાત્રે એક ખેતરમાં કોઈના ફેંકી દીધેલા વાસણ ઉપર માથું રાખીને ઓઢ્યા વિના સૂઈ ગયા. કારણ કે ઓઢવાનું કશું હતું જ નહિ. કેવી કરુણ સ્થિતિ? માત્ર ધર્મ માટે આટલો ત્યાગ અને આટલાં કષ્ટો કોણે સહ્યાં હશે? તેવામાં પેલા ત્રણ વિખૂટા પડી ગયેલા સિકખો શોધતા-શોધતા આવી પહોંચ્યા. અને ગુરુજીને જોઈને હર્ષભેલા થઈ ગયા. તેઓ જોરજોરથી અકાલ પુરુષનો જયજયકાર કરવા લાગ્યા. સંસારત્યાગ કરનારાની ભક્તોની શ્રદ્ધાપૂર્વકની સેવા મળી રહે છે. ઘણી વાર તો માલમલીદા ખાવા મળે છે. તેમનું માન-સન્માન વધી જાય છે. બધો ફાયદાનો જ સોદો થઈ પડે છે. પણ જેવો ત્યાગ ગુરુજીને કરવો પડ્યો કે તેમાં તો હાનિ જ હાનિ છે. ફાયદો કશો જ નથી. પ્રચંડ આસુરીશક્તિ સામે બાથ ભીડવી અને શત્રુતા મોલ લેવી તેને સુખશાન્તિ ના હોય. પણ જો આવું કરનાર કોઈ ના જ હોય તો પછી ધર્મ સંસ્કૃતિ, અધ્યાત્મ બધાનો જ વિનાશ થઈ જાય. સાચા ધર્મરક્ષક તો આ માટીના ભાંગેલા ઘડાના ઠીકરાને ઓશિફું બનાવીને ટાઢે થરથરતા ખેતરમાં સૂતા છે તે ગુરુજી છે. પેલા સોના-ચાંદીમાં આળોટતા નથી. હવે તો પ્રજા સાચો ભેદ સમજે.

યોગાનુયોગ જ પેલા ત્રણ સિકખો આવી ગયેલા અને જોરજોરથી જયજયકાર કરવા લાગ્યા. ગુરુજીએ તેમને શાન્ત કર્યા, કારણ કે ચારે તરફ શાહીસેના શોધ ચલાવી રહી હતી. તેથી પકડાઈ જવાનો ભય હતો. બીજા દિવસે બધા નજીકના એક ખેતરમાં ગયા. જ્યાં કૂવો હતો. બે દિવસથી ગુરુજી જરાય ઊંઘ્યા ન હતા. દબાણ હોય ત્યારે ઊંઘ આવે જ નહિ. ઊંઘ મગજને આવતી હોય છે. મગજ જ્યારે તીવ્ર વિચારો, ચિંતા, ભય અને શોકમાં તરબોળ હોય ત્યારે તે નવરું ના પડી શકે. તે નવરું પડે તો જ ઊંઘ આવે. ગુરુજી ઊંઘ્યા ન હતા, તેમ જમ્યા પણ ન હતા. કૂવે પહોંચીને ઘણા દિવસ પછી ગુરુજીએ સ્નાન કર્યું. કૂવા અને બગીચાનો માલિક એક ગુલાબસિંહ સિકખ હતો. ગુરુજીને જોઈને તે તો ધન્ય-ધન્ય થઈ ગયો. એક મોટા વાસણમાં તાજું દૂધ લાવીને ગુરુજીને પિવડાવ્યું. ગુલાબને મોગલ સેનાનો ભય હતો

તેમ છતાં તેણે ચોકી પહેરો ભરીને ગુરુજીને આરામ કરાવ્યો. ગામ લોકોને કાંઈક ગંધ આવી ગઈ તેથી ગુરુજીએ પોતે જ ગુલાબનું ઘર છોડીને આગળ ચાલવાનું નક્કી કર્યું.

તેવામાં ગનીખાન અને નબીખાન નામના બે પઠાણો આવી ચઢ્યા. તે ગુરુજીના પરિચિત હતા, ઘોડાના વ્યાપારી હતા. તેમણે ગુરુજીને આ કપરા કાળમાં સાથ આપવાનું નક્કી કર્યું. આ કપરા કાળમાં ન ધારેલી સહાયતા આવી ચઢે તો સમજવું કે ઈશ્વરકૃપા થઈ છે. એવામાં એક સિકખ બાઈ એક કપડું લઈને આવી. આ કપડું તેણે ઘણા ભાવથી પોતાના હાથે કાંતીને ગુરુજીને ભેટ ધરવા તૈયાર કર્યું હતું. તે કપડું ભેટ ધર્યું. ગુરુજી પાસે પહેરેલા સિવાયનાં કપડાં પણ ન હતાં. ગનીખાને એ કપડાને લીલા રંગમાં રંગાવીને ફકીરી ઝભ્ભા બનાવી દીધા. હવે ગુરુજી ફકીર થઈ ગયા. ગુરુજીને એક પાલખીમાં બેસાડીને આગળ ગનીખાન તથા નબીખાન ઊંચકવા લાગ્યા અને પાછળ માનસિંહ તથા ધરમસિંહ ઊંચકવા લાગ્યા. દયાસિંહ ચમ્મર ઢોળવા લાગ્યો. આ રીતે પાલખી ઉપાડીને તેઓ ચાલ્યા. નામ હતું 'ઊંચના પીર જઈ રહ્યા છે' ઊંચ ગામ પંજાબમાં મુસલમાનોનું ગામ હતું અને ત્યાં પીરની જગ્યા હતી. આ રીતે પાલખી લઈને બધા ચાલવા લાગ્યા.

આગળ જતાં મોગલ ટુકડી મળી ગઈ. તેને શંકા થઈ. એટલે ગનીએ કહ્યું કે ઊંચના પીર છે. પણ મોગલોને સંતોષ ના થયો. તેમણે નજીકના ગામમાંથી કાજી પીરમહંમદને બોલાવ્યા. કાજી ગુરુજીને ઓળખી ગયા. કારણ કે આ કાજીની પાસેથી ગુરુજી અરબી-ફારસી ભણેલા. પણ કાજી સજ્જન પુરુષ હતા. તેમને આનંદપુર અને ચમકૌરના યુદ્ધની તથા ગુરુજીના ચારે પુત્રોની શહીદીની ખબર હતી, પોતાના પ્રાણોની પરવા કર્યા વિના તેમણે મોગલ ટુકડીને કહી દીધું કે 'હા-હા આ ઊંચના પીર છે. કેમ હેરાન કરો છો' કહીને થોડા ધમકાવ્યા. ટુકડીના જમાદારે ગુરુજીની માફી માગી અને આગળ જવા દીધા. સત્ય બોલવું તે પરમ ધર્મ છે. પણ આવા સમયે અસત્ય બોલવું પણ ધર્મ જ થઈ જાય. જો કાજી સાચું બોલે તો ગુરુજીના પ્રાણ જોખમમાં પડી જાય. એટલે સત્ય પણ વિવેકસરનું જ કલ્યાણકારી થઈ શકે.

આમ ને આમ ગુરુજી હેહરગામ પહોંચ્યા. અહીં ઉદાસીન મહંત કૃપાલદાસ પોતાના ડેરામાં રહેતા હતા. આ જ મહંતે ભંગાણીના યુદ્ધમાં ભાગ લીધો હતો. પણ અત્યારે મોગલ સૂબા અને સેનાનો ભય હોવાથી તે ગુરુજીને સંઘરવા તૈયાર ન થયા. ગુરુજી આગળ ચાલતા થયા. હેહર છોડીને તેઓ જાટપુર પહોંચ્યા. ત્યાં એક મુસલમાને તેમનું સ્વાગત કર્યું. ગુરુજી એ મુસલમાન રાયકલ્હાના ત્યાં રાત રહ્યા અને પોતાની તલવાર તેને પ્રસાદીમાં આપી. આ તલવાર ફરતી ફરતી અત્યારે લંડનના બ્રિટિશ મ્યુઝિયમમાં રખાયેલી છે.

અહીંથી ગુરુજી દીનામાં ગયા. ઘણા સમય સુધી તેમણે દીનામાં નિવાસ કર્યો. અને સિકખોનું એક વફાદાર જૂથ સંગઠન કર્યું. વિપત્તિમાં સંગઠિત થયેલા વફાદાર લોકો ઢાલની માફક રક્ષણ કરતા હોય છે. બિનવફાદાર લોકો જ વિપત્તિમાં વિપત્તિ વધારવાનું કામ કરતા હોય છે. શમીરા, લખમીરા અને તખ્તમલ નામના બહાદુરો ગુરુજીની સાથે અડીખમ ઊભા રહ્યા અને બાદશાહનો ભય હોવા છતાં ખુલ્લેઆમ સમર્થક બન્યા.

ઔરંગઝેબને ખબર પડી કે ગુરુજી દીનામાં છે. તેણે ફરી ગુરુજીને આવીને મળવાનું તથા સમાધાન કરી લેવાનું આમંત્રણ પણ આપ્યું. ગુરુજીએ દીનામાંથી જ પત્રનો જવાબ ફારસીમાં મોકલ્યો, ત્યારે ફારસી રાજભાષા હતી તેથી બધો રાજવ્યવહાર ફારસીમાં ચાલતો હતો. જો અંગ્રેજો ના આવ્યા હોત અને ફારસીની જગ્યાએ અંગ્રેજી રાજભાષા ના બની હોત તો આજે પૂરા દેશમાં ફારસી છવાઈ ગઈ હોત. લાંબો સમય રાજભાષા રહેનારી ભાષા પછી આપોઆપ ભદ્રભાષા અને છેવટે લોકભાષા બની જતી હોય છે. ગુરુજીના આ પત્રને 'જફરનામા' અર્થાત્ 'વિજયપત્ર' કહેવાય છે. આ પત્ર રાજનીતિનો આદર્શ નમૂનો છે જ. સાહિત્યનો પણ ઉત્કૃષ્ટ નમૂનો છે. ઔરંગઝેબે ગુરુજીને મળવા નિમંત્રણ આપ્યું, પરંતુ ગુરુજી તેમને મળે તે પહેલાં તેનું અવસાન થયું. મંત્રણા સાફ નિયત વિના સફળ ના થઈ શકે. મેલી નિયતવાળા મંત્રણા પાર પાડી શકે નહિ. ઔરંગઝેબની નિયત મેલી હતી. તે વારંવાર વચનભંગ કરતો હતો તેથી તેના ઉપર વિશ્વાસ મૂકી શકાતો નહિ.

25. ખિદ્રણાનું યુદ્ધ

જીવનમાં અને તેમાં પણ સંબંધોમાં સૌથી મહત્ત્વનું તત્ત્વ છે ‘વફાદારી’. વફાદારી વિનાનું જીવન કે વફાદારી વિનાનો સંબંધ મહાપાપ છે. વફાદારીની કસોટી કરવા માટે જ વિપત્તિનું નિર્માણ થયું હોય છે. વિપત્તિ વિના વફાદારીનું માપ કાઢી શકાય નહિ.

ગુરુજી જ્યારે આનંદપુરમાં રહેતા હતા ત્યારે તેમની પૂર્ણ જાહોજલાલી હતી, જ્યારે કોઈ પણ વ્યક્તિ જાહોજલાલીના શિખર ઉપર બેઠો હોય ત્યારે ઘણા લોકો સંબંધ જોડવા આતુર થઈ જતા હોય છે. આ વખતે ઘણા લોકોએ ખાલસાપંથની દીક્ષા લઈને આનંદપુરમાં ગુરુજીના સૈનિક થયા હતા. પણ જ્યારે મોગલ સેનાએ આનંદપુરને ઘેરી લીધું અને આ ઘેરાવ સાત મહિના ચાલ્યો, કિલ્લાની અંદરના માણસો ભૂખે મરવા લાગ્યાં ત્યારે ચાલીસ સિકખોએ પંથમાંથી રાજીનામું આપીને ત્યાંથી નીકળી ભાગ્યા હતા. સંઘર્ષમાં આવું થતું હોય છે. પોચા મનના માણસો કપરા કાળમાં ટકી શકતા નથી હોતા. કોઈ ને કોઈ બહાનું કરીને તે ભાગી છૂટતા હોય છે. પણ ભાગી છૂટેલા માણસોના બે પ્રકાર છે. એક તો ભાગીને વિરુદ્ધ પક્ષમાં ભળી જનારા, તેને ગદાર કહેવાય. પણ બીજો વર્ગ તેમનો છે જે ભાગીને પ્રતિપક્ષમાં ભળતા નથી પણ તટસ્થ રહી જાય છે. તે સ્વરક્ષાને મહત્ત્વ આપી ખસી જતા હોય છે. આવા પેલા ચાલીસ સિકખોને ખસી ગયા પછી પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. તેમને પોતાની બેવફાઈનો ડંખ લાગવા લાગ્યો. બીજા લોકો તેમને ફટ-ફટ કરવા લાગ્યા. બીજા તો ઠીક તેમની પોતાની સ્ત્રીઓ પણ તેમને ધિક્કારવા લાગી. ‘તમે આ શું કર્યું?’ એવો ટોંશો મારવા લાગી. અરે, એક વાર તે બધી સ્ત્રીઓએ પોતાનાં કપડાં ઉતારીને પેલા પુરુષોને પહેરવા માટે આપ્યાં. મદદ માણસો માટે સ્ત્રીઓએ વેશ ધારણ કરવો કે ચૂડીઓ પહેરવી તે મહાન અપમાનજનક બાબત ગણાતી. આજે પણ કેટલાક લોકો કહેતા હોય છે કે ‘અમે કાંઈ ચૂડીઓ નથી પહેરી.’ સ્ત્રી જ્યારે મદદનો પોશાક ધારણ કરે છે ત્યારે તે ખીલી ઊઠે છે. પણ મદદ જ્યારે સ્ત્રીનો પોશાક પહેરે છે ત્યારે તાબોટા પાડનારો કિન્નર ગણાય છે. પોતાની જ પત્નીઓથી આ રીતે અપમાનિત થયેલા પુરુષો પોતાની ભૂલ સુધારવા માગતા હતા. તેવામાં એવું બન્યું કે દીનાના યજમાન શમીરા ઉપર વજીરખાનનું દબાણ આવ્યું કે ‘ગુરુજીને અમને સોંપી દો’ શમીરો મક્કમ રહ્યો. તે માન્યો નહિ તેથી વજીરખાને દીના ઉપર ચઢાઈ કરી. ગુરુજીને જીવતા પકડવા સેના મોકલી. પોતાના કારણે દીના અને શમીરા ફરાર થશે તેવું વિચારીને ગુરુજીએ દીના છોડી દીધું. તે જાણતા હતા કે વજીરખાન પીછો છોડવાનો નથી એટલે આવી જગ્યાએ જઈને રહેવું જોઈએ જ્યાં પાણીની પૂરી સગવડ હોય. યુદ્ધ માટે વ્યૂહ જરૂરી છે, અને વ્યૂહમાં સૌથી મહત્ત્વ ભૂમિનું છે.

આવા સ્થળની શોધમાં ગુરુજી આગળ વધી રહ્યા હતા ત્યાં ગુરુ અર્જુન-દેવના મોટાભાઈ પૃથ્વીચંદનું કુટુંબ મળ્યું. પૃથ્વીચંદે પોતાનો અલગ પંથ સ્થાપિત કર્યો હતો. આ બધા ધીલવનમાં રહેતા હતા. તેમના વારસદાર બાબાકૌલ ગુરુજીને મળવા આવ્યા. અને પોશાક ભેટ આપ્યો. ગુરુજી હજી સુધી પેલાં ફકીરી વસ્ત્રો ધારણ કરતા હતા. તે નીલવર્ણનાં વસ્ત્રો ઉતારીને નવાં વસ્ત્રો ધારણ કરી લીધાં. આ નીલ (ગાઢો વાદળી) વસ્ત્રોના એક ટુકડામાંથી સિકખ પંથમાં ‘નિહંગો’ થયા. જે પંથના યોદ્ધાઓ કહેવાય છે. બાબાકૌલે પોતાનો પંથ ગુરુજીના ખાલસા પંથમાં ભેળવી લીધો. જેમ રજવાડાં ભળીને ભારત રાષ્ટ્ર બન્યું છે તેમ નાના-મોટા પંથો ભળીને એક સનાતન ધર્મ બની શકે. પણ શરત એ છે કે વિભાજનનું ગણિત પડતું મૂકીને સરવાળાનું ગણિત ગણવાનું ધર્મગુરુઓ ચાલુ કરે તો.

ગુરુજી ધીલવનથી નીકળીને ખિદ્રણ ગામ પહોંચ્યા. આ રણપ્રદેશ હતો. આ રણમાં એક વિશાળ મીઠા પાણીનું તળાવ હતું. તેના કિનારે ગુરુજીએ પોતાની છાવણી નાખી. જેથી યુદ્ધ થાય તો પોતાના લશ્કરને તો પાણીની સગવડ મળે પણ શત્રુસેના પાણી વિના તરસે મરી જાય. ગુરુજીએ પોતાની સેનાના બે ભાગ કરી નાખ્યા. એક ભાગને તળાવ ઉપર રાખ્યો અને બીજો ભાગ નજીકના ટેકરા ઉપર લઈ જઈને પોતે તેની સાથે રહ્યા. તળાવ ઉપરના ભાગે એક યુક્તિ કરી તેણે ચાદરો વગેરે વસ્ત્રો વૃક્ષો વગેરે ઉપર ફેલાવીને એવો દેખાવ કર્યો કે જાણે અહીં મોટી છાવણી પડી હોય. ઘણા માણસો હોય તેવો દેખાવ કર્યો. કેટલીક વાર શત્રુ પક્ષને ભય પમાડવા આવો દેખાવ કરવો હિતાવહ થઈ જાય છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધ વખતે હારતા બ્રિટનની સત્તા જ્યારે ચર્ચિલે સંભાળી ત્યારે તેણે સર્વ પ્રથમ દરિયા કિનારે હજારો લાકડાંની બનાવટી તોપો ખડકી દીધેલી જેથી જર્મનીનાં વિમાનો ડરી જાય. ચર્ચિલની યોજના સફળ રહી હતી.

વજીરખાન પોતાની સેના લઈને પહોંચી ગયો અને સિકખો ઉપર તૂટી પડ્યો. પણ સિકખોએ મક્કમતાથી સામનો કર્યો. આમાં પેલા

ચાલીસ સિકખો હતા જે પશ્ચાત્તાપરૂપે ફરીથી ગુરુજના કારણે સેનામાં આવી ગયા હતા. તે મરણિયા થઈને લડવા લાગ્યા. થોડે દૂર ટેકરા ઉપર ઊભેલા ગુરુજ પોતાનાં તીર ચલાવીને મોગલોને વીંધી રહ્યા હતા. મોગલોને પાણી મળતું નહોતું. તરસથી તે હેરાન-પરેશાન હતા. બીજી તરફ ગુરુજએ ટેકરા ઉપરથી ઊતરીને પાછળથી જબરદસ્ત હુમલો કર્યો. અંતે મોગલ સેનાને ભાગવું પડ્યું. ગુરુજ રણભૂમિ ઉપર આવ્યા. બહાદુર સિકખોનાં કપાયેલાં શરીર અસ્તવ્યસ્ત પડ્યાં હતાં. પેલા ચાલીસ સિકખો અપૂર્વ શૌર્ય બતાવીને આ ભૂમિ ઉપર શહીદ થઈ ચૂક્યા હતા. માત્ર એક જ મહાસિંઘ છેલ્લાં ડચકાં ભરી રહ્યો હતો. તેણે ક્ષમા માગી. અને આનંદપુર છોડતી વખતે આપેલો રાજનામાનો પત્ર નષ્ટ કરવા વિનંતી કરી. ગુરુજએ તરત જ તે પત્રના ટુકડા કરી નાખ્યા. મહાસિંઘે સંતોષપૂર્વક પ્રાણ ત્યાગી દીધા.

માઈ ભાગો

આ યુદ્ધમાં એક સ્ત્રી સૈનિક પણ હતી. તેનું નામ હતું માઈ ભાગો, તે લડતાં-લડતાં ઘાયલ દશામાં રણમેદાનમાં પડી હતી, કેટલીક સ્ત્રીઓ મદોને પણ શરમાવે તેવી મદાનગીથી જીવન જીવતી હોય છે. લડતી હોય છે અને શહીદ પણ થતી હોય છે. ભાગોએ ગુરુજનાં દર્શન કર્યાં. ધન્ય ધન્ય થઈ ગઈ. રણમેદાનમાં જ તેણે આંખ મીંચી દીધી. ખબર નહિ વીરગતિ પછી તે કયા લોકમાં ગઈ પણ એટલું તો નક્કી જ છે કે જીવનભર મોક્ષ માટે પરોપજીવી જીવન જીવનારી સાધ્વીઓ કરતાં તો તે કોઈ ઊંચા લોકમાં જ ગઈ હશે. વંદન, ભાગોને વંદન, લાખ-લાખ વંદન. કેટલાકનું માનવું છે કે માઈ ભાગો જીવિત રહી હતી અને ગુરુજની સાથે ગઈ હતી જ્યાં તેનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો. ગુરુજએ રણમેદાનમાં વેરવિખેર પડેલાં વીરશહીદોનાં અંગો ભેગાં કર્યાં. એક મોટી ચિંતામાં સૌને સાથે પધરાવ્યાં અને જાતે અગ્નિદાહ આપીને સૌની મરણક્રિયાને ધન્ય કરી દીધી. ‘કીર્તન સોહલ’ની વિધિ કરી પ્રસાદ વહેંચ્યો.

આજે આ તળાવને ‘મુક્તસર’ કહેવાય છે. અહીં પ્રતિ વર્ષ એક મોટો મેળો ભરાય છે. અમર શહીદોને યાદ કરે છે. એવું મનાય છે કે જ્યારે પંજાબમાં મહારાજા રણજિતસિંહ થયા ત્યારે તેમણે આ યુદ્ધસ્થળમાં સુંદર સરોવર બનાવ્યું. અહીં તમ્બૂસાહિલ ગુરુદ્વારા બંધાવ્યો. સિકખોએ ચાદરો વગેરે વસ્ત્રો વૃક્ષો ઉપર નાખીને મોટી સેના હોવાનો દેખાવ કર્યો હતો, તેના ઉપરથી તંબૂ સાહેબ નામ રાખ્યું. જ્યાં ચાલીસ સિંધોનો અગ્નિદાહ અપાયો હતો. ત્યાં શહીદગંજ નામ રખાયું.

‘દરબાર સાહેબ’ બનાવ્યો. અહીં ગુરુજએ કીર્તન સોહિલાનો પાઠ કરી શહીદો માટે દરબાર રચાવ્યો હતો. જે ટેકરા ઉપર ઊભા રહીને ગુરુજ મોટાલો ઉપર બાણ ચલાવતા હતા ત્યાં દિલ્લી સાહેબની રચના કરી.

રણભૂમિથી નીકળીને ગુરુજ પોતાના માણસો સાથે નૌથેટા ગામ પહોંચ્યા; પણ અહીંના લોકોએ તેમને ગામમાં ઊતરવા ના દીધા. પ્રત્યેક મહાપુરુષની મહત્તા બધી જગ્યાએ નથી હોતી. એક જગ્યાએ તો ફૂલોથી પૂજાતો હોય તો બીજી જગ્યાએ તેના ઉપર ધૂળ પણ ઉડાડતા હોય. બધા લોકોના દષ્ટિકોણ અને સમજ સરખી નથી હોતી. મોટા ભાગે સંઘર્ષ કરતી વ્યક્તિ વિવાદાસ્પદ હોય છે. પક્ષ-વિપક્ષ થઈ જતો હોય છે. કેટલાક લોકો એવું માનતા હતા કે આવો સંઘર્ષ કરવો તેના કરતાં મોગલો સાથે સમાધાન કરીને શાન્તિથી રહેવું સારું. આવા લોકો પોતાનાથી ગુરુજને દૂર રાખવા માગતા હતા. કારણ કે મોગલોના કોપથી બચી શકાય.

ગુરુજ યુદ્ધ કરવાથી તથા પગપાળા ચાલવાથી અને શહીદોના આઘાતથી થાકેલા હતા પણ ગામલોકોએ ગામમાં આશરો ના આપ્યો તેથી આગળ ચાલ્યા અને ટાહલિયા ગામમાં રાત વિતાવી. અહીંના લોકોએ તથા ગામના મુખી ફત્તુ, સમ્મુ ડોંગરાએ ખૂબ સ્વાગત કર્યું. અને લુંગી તથા ખેશ ભેટ ધર્યાં. ડોંગરા લોકોનો ત્યારે આવો પોશાક હતો.

પગાર માગ્યો

ફરતા ફરતા ગુરુજ છત્તેઆણે ગામ આવ્યા, અહીંથી વિદાય થતી વખતે બૈરાડ તથા ડોંગરા લોકોએ પોતાનો ચઢી ગયેલો પગાર માગ્યો. આ વખતે ગુરુજની પાસે પૈસા હતા નહિ. તેથી કહ્યું કે હમણાં ધીરજ રાખો જ્યારે પૈસા આવશે ત્યારે પગાર આપીશું. પણ પેલા માન્યા નહિ. તેમણે તો ગુરુજના ઘોડાની લગામ પકડી લીધી. પૈસા આપો પછી જ લગામ છોડીશું. મહા ધર્મ-સંકટ આવી ગયું. લગભગ ચૌદસો માણસોનો પગાર અત્યારે આપવો ક્યાંથી? ગુરુજ ચિંતામાં પડી ગયા. એવામાં એક સિકખ પ્રવાસી નીકળ્યો. તેણે પરિસ્થિતિ જોઈ કે તરત જ પોતાની પાસેથી સોનામહોરો તથા રૂપિયાનો ઢગલો ગુરુજ આગળ કરી દીધો. ગુરુજની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. વિપત્તિકાળમાં જેના માટે ઘણી અપેક્ષા રાખી હોય તે કશા કામમાં ના આવે અને જેની ઓળખાણ પણ ના હોય તે પડખે આવીને ઊભો

રહે, ત્યારે જ વ્યક્તિને ઈશ્વરકૃપાનો અનુભવ થાય. નરસિંહ મહેતાની હૂંડી આવી જ રીતે સ્વીકારાઈ હશે? ગુરુજીએ બધાનો પગાર ચૂકવી દીધો. ત્યારે ઘોડેસવારનો રોજનો અડધો રૂપિયો અને પૈદલના ચાર આના પગાર હતો. ગુરુજીએ પેલા અજાણ્યા સિકખને ધન્યવાદ આપ્યા.

ઈસ્લામથી શીખપંથ

આ જ છત્તેઆણે ગામમાં ઇબ્રાહીમ શાહ નામના એક ફકીર રહેતા હતા. લોકો તેમને હરખથી બ્રહ્મી શાહ કહેતા હતા. તે ગુરુજીના દર્શને આવ્યો. અને એટલો બધો પ્રભાવિત થયો કે તેણે ઈસ્લામ ધર્મ છોડીને સિકખપંથ સ્વીકારી લીધો. ગુરુજીએ તેને અમૃતપાન કરાવ્યું અને તેનું નામ અજમેરસિંઘ રાખ્યું. અજમેરસિંઘ આખી જિંદગી ગુરુજીની સેવામાં રહ્યો અને પૂરી વફાદારીથી સેવા કરી.

ધર્મપત્નીઓનું મિલન

ફરતા ફરતા ગુરુજી તલવંડી પાસે પહોંચ્યા. ગામ બહાર તંબૂ નાખીને રહેવા લાગ્યા. સેંકડો લોકો દર્શન માટે આવવા લાગ્યા. સમાચાર સાંભળીને ગુરુજીનાં પત્ની સુંદરીજી તથા સાહેબ કૌરજી પણ દર્શન કરવા આવી. કેટલા વિયોગ પછી પતિનાં દર્શન અને મિલન થાય એ વખતે જે સુખ અને આનંદ થાય તે આંસુઓના દ્વારા છલકાઈને જ પ્રગટ થાય. પણ બન્ને પત્નીઓએ સર્વ પ્રથમ પ્રશ્ન પૂછ્યો કે અમારા પુત્રો ક્યાં છે? આ બન્ને પત્નીઓને હજી સુધી ખબર પડી ન હતી. કારણ કે ત્યારે સમાચારનું માધ્યમ તાર-ટપાલ, ટેલિફોન નહોતું. પત્નીઓ પોતાના લાલો જ જોવા-ચૂમવા ઉતાવળી થઈ હતી. શું જવાબ આપવો? ગુરુજી ધીરે રહીને બોલ્યા.

“ઈન પુત્રનકે સીસ પર વાર દિએ સુત ચાર,

ચાર મુએ તો કિઆ હુઆ, જીવત કઈ હજાર.”

અર્થાત્ ચારે પુત્રો શહીદ થઈ ગયા છે. માતા ગુજરીજી પણ સ્વર્ગવાસી થઈ ગયાં છે. આવા સમાચાર સાંભળીને બન્ને ધર્મપત્નીઓને ભારે આઘાત લાગ્યો. લગભગ પંદર મહિના રહીને ગુરુજી સાબો તલવંડીથી દક્ષિણ તરફ આગળ વધ્યા. અહીં રહીને ગુરુજીએ ગુરુ ગ્રંથસાહેબજી પ્રત લખાવી હતી તેથી અહીં કેટલાક લોકો કાશી પણ કહે છે. આ સ્થળે દમદમા સાહેબ તથા મંજી સાહેબ નામના ભવ્ય ગુરુદ્વારા છે.

26. દક્ષિણ તરફ પ્રયાણ

વિશ્વભરમાં મોટા ભાગે સ્થળાંતર ઉત્તરમાંથી દક્ષિણ તરફ થયું છે. શ્રીરામ પણ વન ભોગવવા અયોધ્યાથી દક્ષિણ તરફ ગયા હતા અને ચૌદ વર્ષ દક્ષિણમાં વિતાવ્યાં હતાં. જીવનમાં કેટલીક વાર સ્થળાંતર જરૂરી નહિ અનિવાર્ય થઈ જતું હોય છે. સ્થળાંતર કરવાનાં મુખ્યતઃ ત્રણ કારણો હોય છે:

1. રાજકીય ઊથલપાથલથી
2. પ્રકૃતિના પ્રકોપથી
3. વધુ સારું જીવન મેળવવા માટે.

ઉત્તમ જીવન માટે

ત્રીજા-નીચેના ક્રમથી વિચાર કરીશું. મહત્ત્વાકાંક્ષાવાળા લોકો વધુ ને વધુ સારા જીવનની શોધમાં રહેતા હોય છે. સંતોષી અથવા અતિ સંતોષી લોકો સ્થળાંતર નથી કરતા. તે દુઃખી થઈને પણ બાપદાદાના ગામમાં પડ્યા રહે છે. તેમને સારું જીવન મળતું નથી. પણ જે મહત્ત્વાકાંક્ષાવાળા અને ઉત્તમ જીવનની શોધમાં રહેનારા હોય છે તે જ્યાં ઉત્તમ જીવનની શક્યતાઓ હોય ત્યાં સ્થળાંતર કરી દેતા હોય છે. ત્યાં રહીને તે પ્રગતિ કરી સુખી થતા હોય છે. વાસ્કોડીગામા, કોલંબસ, જેમ્સ કૂક વગેરે પ્રવાસીઓ આ જ હેતુ માટે વિશ્વપ્રવાસી થયા હતા તથા પોતાના રાષ્ટ્રને અને પ્રજાને સુખી સમૃદ્ધ કરવામાં નિમિત્ત બન્યા હતા.

પ્રકૃતિના પ્રકોપથી

પ્રકૃતિ અન્નપૂર્ણા છે. તે લોકોને ધનધાન્યના ઢગલા આપતી રહે છે. પણ પ્રકૃતિ મહાકાળી પણ છે. કોઈ કોઈ વાર તે પોતાનું રૌદ્ર રૂપ એવું પ્રગટ કરે છે કે બધું ઊથલપાથલ થઈ જાય છે. ધરતીકંપ, જ્વાળામુખી, સુનામી, દુષ્કાળ વગેરે અનેક પ્રાકૃતિક કોપનાં કારણો અવાર-નવાર ઉપસ્થિત થઈને લોકોને સ્થળાંતર કરવા મજબૂર કરતાં હોય છે.

કેટલીક વાર સ્થળ ત્યાં જળ અને જળ ત્યાં સ્થળ થઈ જવાથી લોકો જૂનું વાસસ્થાન છોડીને નવી જગ્યાએ જઈને વસતા હોય છે.

રાજકીય ઊથલપાથલ

પહેલાં લગભગ પૂરા વિશ્વમાં રાજાશાહી હતી. રાજાશાહીમાં સારો રાજા હોય તો પ્રજા સુખી થાય અને દુષ્ટ રાજા આવે તો પ્રજા દુઃખી થાય. ત્યારે રાજાને રોકનાર-ટોકનાર કોઈ નહોતું તેથી બેફામ વર્તીવ થઈ શકતો જેથી રાજાના ત્રાસથી બચવા માટે લોકો વતન છોડીને ભાગી છૂટતા. કેટલીક વાર ધર્મ કે રાજકીય વિચારોના કારણે પણ લોકોને સ્થળાંતર કરવું પડતું. પાકિસ્તાનથી હિન્દુઓ આવી રીતે જ આવ્યા કહેવાય. અત્યારે યુનોની રચના થવાથી આવી ઘટનાઓ ઘણી ઓછી થઈ ગઈ કહેવાય. પણ પ્રાચીન કાળમાં જ્યારે યુનો નહોતું ત્યારે બેફામ સત્તાધીશો પ્રજાને ભગાડતા રહેતા. ગુરુ ગોવિંદસિંહજી પણ આવી જ ઘટનાઓથી પ્રભાવિત થઈને દક્ષિણ તરફ જઈ રહ્યા હતા. તેમના ચારેયાર સુપુત્રોની શહીદી થઈ ગઈ. આનંદપુર છીનવી લેવાયું. સરહિંદ અને બીજા સુબાઓની ફોજ જ્યારે જુઓ ત્યારે પાછળ પડી રહેતી, ઘણા સિકખોનાં બલિદાન થઈ ગયાં અને ગુરુજીને ઘણી ત્રાસદાયી વિપત્તિઓ ભોગવવી પડી. ગુરુજીને ઔરંગઝેબનું દક્ષિણ આવવાનું નિમંત્રણ મળ્યું. તેથી તેમણે દક્ષિણ ભારત તરફ જવાનું ઉચિત સમજ્યું.

ગુરુજીએ પોતાની બન્ને પત્નીઓ, સુન્દરીજી તથા સાહેબ કૌરને ભાઈ મણિસિંઘની સાથે ફરીથી દિલ્લી પાછાં મોકલી દીધાં. વિપત્તિમાં સ્ત્રીઓને સાથે રાખવાથી કેટલીક વાર સ્ત્રીઓ પોતે વિપત્તિરૂપ થઈ શકતી હોય છે. જો સીતાજી સાથે ના હોત તો રામ-લક્ષ્મણ સરળતાથી વનવાસ પૂરો કરી શક્યા હોત. પણ સીતાજી સાથે રહેવાથી, મર્યાદાની, રક્ષાની અનેક ચિંતાઓ સતત રહ્યા કરતી. ગુરુજીનું જીવન સંઘર્ષમય હોવાથી અને સંઘર્ષોમાં અવાર-નવાર વિપત્તિઓ પણ આવતી હોવાથી સ્ત્રીઓને દૂર રાખવી હિતાવહ સમજી ગુરુજી દક્ષિણ તરફ નીકળી પડ્યા.

સરસા પાર કરીને ગુરુજી પુષ્કરરાજ પહોંચ્યા. અહીં ઉતારો કર્યો તેની યાદમાં પુષ્કર સરોવરના કિનારે ‘ગોવિંદઘાટ’ ગુરુદ્વારા બનાવ્યો

છે. અહીંથી વિચારણા કરીને ગુરુજી દાદૂદ્વારા પહોંચ્યા.

દાદૂદ્વારા

એ સમયમાં ઘણા લોકો મૂર્તિપૂજા, કર્મકાંડો અને બીજી ધાર્મિક વિધિઓથી અસંતુષ્ટ થઈ ગયા હતા. મહાન કબીરથી નિર્ગુણી ભક્તિ શરૂ થઈ હતી. નિરાકાર એકેશ્વરવાદને કેન્દ્રમાં રાખીને આ ધારા મુખ્યતઃ સમાજના નીચલા વર્ગમાં સારી એવી પ્રસરી હતી. આને સંતમાર્ગ પણ કહેવાય છે. ઋષિઓની માફક કેટલાક સંતો ગૃહસ્થધર્મમાં રહીને પણ આધ્યાત્મિક પ્રગતિ કરી શકે છે તેવું માનીને મૂર્તિપૂજા વિનાના ઉપાસના કરતા રહ્યા છે. દાદૂદયાળ પણ તેમાંના એક હતા. તેઓ બ્રાહ્મણ શરીરના હોવા છતાં સૌમાં સમાનતા અને એકતાનો સંદેશ અને વ્યવહાર પ્રસરાવતા હતા. દાદૂદ્વારા જયપુર રાજ્યમાં નારાયણા-ફુલેરા સ્ટેશનથી ત્રણેક માઈલ દૂર આવેલું છે. ગુરુજી ત્યાં પહોંચી ગયા અને દાદૂદ્વારાની સામે જ પોતાની છાવણી લગાવી દીધી. તે વખતે તે ગાદીના મહંત હતા જૈતરામજી, સંતમાર્ગમાં સર્વ પ્રથમ નમ્રતા શિખવાડવામાં આવે છે. બીજા કેટલાક પંથો ધર્મોમાં અહંકારની પ્રધાનતા રહે છે. તેઓ પોતાને જ સર્વોચ્ચ માનીને કોઈને નમસ્કાર નથી કરતા; બીજાને તુચ્છ માને છે. તેમનો વ્યવહાર સંત જેવો નહિ પણ મહંત જેવો હોય છે. પણ મહંત જૈતરામજી સંત હતા. તે સામે ચાલીને ગુરુજીને મળવા આવ્યા. બન્ને મહાપુરુષો મળ્યા-ભેટ્યા. મિલન તો નમ્રતાનું જ શોભે. અહંકારીઓનું મિલન પ્રેરણાદાયી ઓછું પણ નફરતભર્યું વધુ લાગતું હોય છે. ગુરુજીએ જૈતરામજીને પ્રશ્ન પૂછ્યા કે “બોલો મહંતજી, દાદૂજીનું કોઈ વચન સંભળાવો. જૈતરામજીએ દાદૂજીનું આ વચન સંભળાવ્યું.

દાદૂ દાવા દૂરિ કર કલિ કા લીવૈ ભાઈ,

જે કો મારે ઈંટ ઢીમ લીવૈ શિકા ચઢાઈ”

અર્થાત્ હે દાદૂ, દાવો કરવો રહેવા દે. હે ભાઈ આ કલિયુગ માટે જો કોઈ તને ઈંટ મારે તો સામનો ના કર, માથું ઝુકાવીને ઈંટનો ઘા સહન કરી લે.

આ દોહાના જવાબમાં ગુરુજીએ કહ્યું કે ના ના મહંતજી હવે આવો સમય નથી. અત્યારે તો

દાદૂ દાવા રાખિ કે કલિકા લીજૈ ભાઈ,

જે કો મારે ઈંટ ઢીમ પથર હનૈ રિસાઈ”

અર્થાત્ હે દાદૂ, દાવો જરૂર રાખ (પ્રતિકાર જરૂર કર) જો કોઈ તને ઈંટ મારે તો તું ગુસ્સો કરીને તેને પથ્થર માર જેથી તે ફરીને ઈંટ ન મારે.

આ બે વિચારધારા હતી, ત્યારે અને આજે પણ મોટા ભાગે લોકો અત્યાચારીઓનો સામનો ના કરતાં તેને સહન કરી લેવાનું, અરે, એક ગાલે તમાચો મારે તો બીજો ગાલ ધરી દેવાનું શીખવતા હતા. જ્યારે બ્લૂપ્રિન્ટ બદલીને સંદેશો આપ્યો કે ના ના જો કોઈ તને ઈંટ મારે તો તારે તેને પથ્થર મારવો. ગીતાએ પણ આવો ઉપદેશ આપ્યો છે.

“યે યથા માં પ્રપદન્તે તાંસ્તથૈવ ભજમ્યહમ્”

અર્થાત્ જે મને જેવી રીતે મળે છે તેને હું તેવો થઈને મળું છું. વગેરે નીતિકારે તો સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે ‘શઠં પ્રતિ શાઠ્યં સમાચરેત્’ અર્થાત્ શઠના પ્રત્યે શઠતાથી જવાબ આપે.

પૂરી પ્રજા વૈચારિક પ્રેરણાથી જીવન જીવતી હોય છે. વૈચારિક પ્રેરણા ધર્મમાંથી મળતી હોય છે. ધર્મ વ્યાખ્યાને આધીન પ્રેરણા દેતો હોય છે. વ્યાખ્યાતા યુગદ્રષ્ટા હોવો જોઈએ. ગુરુજી યુગદ્રષ્ટા જ માત્ર નહિ, ભવિષ્યદ્રષ્ટા પણ હતા. તેમણે જોયું કે પ્રજાને આદર્શના નામે પણ નમાલી બનાવી દેવાઈ છે. પડકારને ઝીલીને પ્રતિકાર ના કરવો તે નમાલાપણું જ કહેવાય. વારંવાર, સહન કરો, ક્ષમા કરો, ચૂપ રહો, શાન્તિ રાખો વગેરે વાક્યો કહેવાં તે બધી પરિસ્થિતિમાં યોગ્ય ન કહેવાય. કેટલીક વાર એવું પણ કહેવું જોઈએ કે ‘જડબાતોડ જવાબ આપો’ ‘બદલો લો’ વગેરે. જોકે આવું બધા સમયે ના કહેવાય. બધા સમયે કહેવાથી પ્રજા ઝઘડાળુ બની જાય. જેવો સમય હોય તેવો ઉપદેશ હોય. એટલે ધર્માચાર્ય કાળદ્રષ્ટા પણ હોવો જોઈએ.

દાદૂજીના ડેરામાં થોડા દિવસ રહીને ગુરુજી આગળ ચાલ્યા.

*

27. ઔરંગઝેબનું મૃત્યુ અને સત્તાપલટો

જીવનનું એક અનિવાર્ય તત્ત્વ ‘મૃત્યુ’ છે. મૃત્યુ વિનાના જીવનની કલ્પના કરવી પણ ભયાનક છે. જો બધા જ અમર થઈ જાય તો જીવન જ ના રહે. પુરાણોમાં જે જે લોકો અમર થયાની કથાઓ છે તે બધા રાક્ષસો થયા છે. અને હાહાકાર મચાવ્યો છે. મૃત્યુનો ભય માણસને રાક્ષસ થતાં રોકે છે. જેને હાર્ટ એટેક આવ્યો હોય અને પાંચ-દશ દિવસ આઈ. સી. સી. યુ.માં દાખલ થઈ આવ્યો હોય તેની પ્રવૃત્તિ બદલાઈ જતી હોય છે. જો ઈશ્વર અને મૃત્યુનો ભય જીવનમાંથી ચાલ્યો જાય તો વ્યક્તિને અધમ થતાં કોઈ રોકી શકે નહિ. માનો કે ઔરંગઝેબ અમર થઈ જાય તો શું થાય? પૂરા ભારતની કેવી દશા થાય? હિટલર, મુસોલિની, સ્ટાલીન, પોલપોટ, ઇદી અમીન, ચંગીજાં, હલાકૂ જેવા લોકો અમર થઈ જાય તો વિશ્વની કેવી દશા થાય? જેને કોઈ ના મારી શકે તેને યમરાજ મારતો હોય છે. હા, રાહ જોવી પડે.

ઔરંગઝેબનું મૃત્યુ

તા. 2-3-1707ના રોજ ઔરંગઝેબનું મૃત્યુ થઈ ગયું. કેટલાક મિત્રો આ મૃત્યુ તા. 20-2-1707 માને છે ત્યારે તે અહમદનગરમાં હતો. તેની પાછલી જિંદગી ભારે અશાન્તિમાં વીતી હતી. છત્રપતિ શિવાજી મહારાજની મરાઠાશક્તિ તેને ઝંપીને બેસવા દેતી ન હતી. ઉત્તરમાં શીખો અને દક્ષિણમાં મરાઠા, ભારે ઉત્પાત મચાવતા હતા. કોઈ હિસાબે આ ઉત્પાતને દબાવી શકાતો ન હતો. ઔરંગઝેબ ત્યારે લગભગ નેવું વર્ષનો થઈ ચૂક્યો હતો. દક્ષિણમાંથી તે દિલ્લી તરફ પાછો ફરી રહ્યો હતો ત્યાં અહમદનગરમાં જ યમરાજ પહોંચી ગયા. અને બાદશાહને જબરદસ્તી યમલોક તરફ ખેંચી લઈ ગયા. મૃત્યુ આગળ માણસ કેટલો લાચાર છે?

માણસ મરી જાય છે એટલે બધાના પ્રશ્નો પૂરા થઈ જતા નથી. કેટલાકના પ્રશ્નો વધુ વિકટ થઈ જતા હોય છે. જેની પાસે મબલક મોટો વારસો હોય પણ કોઈ વારસદાર ન હોય, વારસદાર હોય પણ કુલાંગાર હોય, વારસદાર હોય પણ ઘણા હોય અને પરસ્પરમાં ઝઘડતા હોય તો ઘણા પ્રશ્નો ઊભા થતા હોય છે. ઔરંગઝેબનું પણ આવું જ થયું. જીવનના પાછલા દિવસો બહુ કરુણ દશામાં વીત્યા. તેને ચાર-ચાર વારસદારો હતા. જરા તુલના કરો. રાજા દશરથને પણ ચાર વારસદારો હતા. તેમાંથી બેએ તો કદી દાવો જ ન કર્યો. લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્ન તો રામ અને ભરતના સેવક થઈને જીવન જીવ્યા. સાવકીમાતા કૈકેયીની ચઢવણી અને દુર્બુદ્ધિથી રાજાએ રામની ગાદી ભરતને આપવાનું નક્કી કર્યું. તો એક તરફ રામે સહર્ષ ગાદીત્યાગ સ્વીકારીને વનવાસ સ્વીકારી લીધો. અને બીજી તરફ ભરતે ગાદીનો અસ્વીકાર કર્યો. ઘણી રકઝક પછી શ્રીરામના સમજાવવાથી ભરતે ચરણપાદુકા સ્વીકારીને ‘પાદુકારાજ્ય’ ચલાવવાનું સ્વીકાર્યું. આ ખરો ત્યાગ કહેવાય. ઘરબાર અને પરિવારને છોડી દેવો તેને જ ત્યાગ ના કહેવાય. પણ પોતાનો હક્ક જતો કરીને વડીલોની માનમર્યાદા રાખવા માટે ગૃહત્યાગ કે પરિવારત્યાગ કરવો અને વનવાસી જીવન જીવવું એ ખરો ત્યાગ કહેવાય. આ તો દશરથના પુત્રોની વાત થઈ. હવે આપણે ઔરંગઝેબના પુત્રોની વાત કરીએ.

ઔરંગઝેબને ચાર પુત્રો હતા.

1. સુલ્તાન મુહમ્મદ,
2. મુઅજ્જમ શાહ (બહાદુર શાહ)
3. આજમશાહ
4. કામ બખ્શ.

આ ચારમાંથી મુઅજ્જમ અફઘાનિસ્તાનમાં હતો અને આજમશાહ દક્ષિણમાં હતો. મુઅજ્જમની પાસે ના તો સેના હતી ના તિજોરી હતી. જ્યારે આજમશાહની પાસે બધી સેના હતી અને પૂરો ખજાનો પણ હતો. કારણ કે તે દક્ષિણમાં હતો અને ઔરંગઝેબ દક્ષિણમાં સેના લઈને ગયેલો હતો. આ આજમશાહે દક્ષિણમાં જ પોતાને બાદશાહ ઘોષિત કરી દીધો. તો બીજી તરફ મુઅજ્જમે કાબુલમાં પોતાને બાદશાહ ઘોષિત કરી દીધો. આપણે અંગ્રેજો પાસેથી રાજકીય વારસા હક્કની વાતો શીખવી જોઈએ. વર્તમાન બાદશાહ પછી કોણ બાદશાહ થશે તે પ્રથમથી જ નક્કી કરી દીધું હોય છે. અને તેમાં પણ 1-2-3-4 એવા ક્રમ હોય છે. જેથી પાછળથી ગૂંચવણ ન થાય.

અથવા ઝઘડા ન થાય. આ ક્રમમાં પુરુષોની માફક સ્ત્રીઓનો પણ તેટલો જ હક્ક હોય. બ્રિટનની ગાદીએ કેટલીક સ્ત્રીઓ પણ મહારાણીઓ થઈ છે. અને તેમણે પૂરી જિંદગી નિર્વિઘ્ને રાજ્ય કર્યું છે. આ પ્રજા સ્ત્રીઓને પણ શાસક તરીકે સ્વીકારી લે છે. મુઅજ્જમ અને આજમ બન્ને આગરા-દિલ્લી તરફ દોડ્યા. એક ભારતના બે ઉત્તર (કાબુલ)થી અને બીજો છેક દક્ષિણથી. બન્ને જલદીથી જલદી, દિલ્લી પહોંચવા માગતા હતા. જ્યારે ગુરુજીને આ સમાચાર મળ્યા ત્યારે તેઓ પણ દક્ષિણની યાત્રા રદ કરીને પાછા વળ્યા. જે ઘટનાઓ પૂરા રાષ્ટ્રને, રાષ્ટ્રની પ્રજાને પ્રભાવિત કરતી હોય તેમાં મૌન ના રહેવાય. ખરા સમયે મૌન રહેનારા આધ્યાત્મિક ના કહેવાય. તે આડકતરી રીતે અન્યાય-અત્યાચારનું સમર્થન કરનારા કહેવાય. ભીષ્મના મૌનથી દ્રૌપદીનાં ચીર ભરી સભામાં ભીષ્મની હાજરીમાં ખેંચાયાં હતાં! મુસજ્જમ પોતાના કાકા દારા જેવો ઉદાર સ્વભાવનો હતો. તેણે ગુરુજીની મદદ અને આશીર્વાદ માગવા નંદલાલને મોકલ્યા. તે ઔરંગઝેબનો મોટો પુત્ર હતો તેથી ખરો વારસદાર તે હતો. ગુરુજીએ તેની પ્રાર્થના સ્વીકારી લીધી. સત્ય અને અસત્ય વચ્ચે, ન્યાય અને અન્યાય વચ્ચે તટસ્થ રહેવાનો અર્થ થાય છે, અસત્ય-અન્યાયને ટેકો આપવો. આવી સમર્થ તટસ્થતા એ બીજી કાયરતા જ કહેવાય. તમારે હિંમત કરીને સત્ય અને ન્યાયનું સમર્થન કરવું જ જોઈએ. લોકો તટસ્થ ક્યારે થતા હોય છે જ્યારે અસત્ય અને અન્યાય પ્રબળ હોય છે ત્યારે.

ગુરુજીએ ધરમસિંહની સરદારી નીચે એક સેના મોકલી. આગ્રા નજીક જજૌ ગામે. તા. 18-6-1707ના રોજ બન્ને શાહજાદાઓની સેના આમને-સામને આવી ગઈ. ગુરુજીના સિકખોએ ખૂબ પરાક્રમ બતાવ્યું. આજમશાહ હાર્યો એટલું જ નહિ તેના બન્ને પુત્રો સાથે યુદ્ધમાં માર્યો ગયો. મુઅજ્જમ જીતી ગયો. તેણે પોતાનું નામ બહાદુર શાહ ધારણ કર્યું અને બાદશાહની ગાદીએ બેસી ગયો. તેણે ધરમસિંહ અને ગુરુજીનો આભાર માન્યો. બાદશાહે ગુરુજીને રત્નજડિત તલવાર તથા કલગી વગેરે ભેટ ધર્યાં. તલવારની કિંમત ત્યારે સાઠ હજાર થતી હતી.

વર્ષોથી ઔરંગઝેબ સાથે જે વૈરભાવ ચાલતો હતો તે સમાપ્ત થઈ ગયો. રાજકારણમાં સત્તા બદલાતાં ઘણું બદલાઈ જતું હોય છે. ગુરુજીએ પોતાની બધી સંગતોને પત્રો લખીને બાદશાહ સાથેના વેરઝેરને ભૂલીને શાન્તિથી રહેવા આદેશ આપ્યો. એવામાં ત્રીજા શાહજાદા કામબક્ષે વિદ્રોહ કર્યો. તે પોતે પણ બાદશાહ થવા માગતો હતો. તેના વિદ્રોહને દબાવવા બહાદુર શાહને દક્ષિણ જવાનું થયું. ગુરુજી પણ સાથે દક્ષિણમાં જવા ચાલ્યા.

28. નાંદેડમાં માધોદાસ સાથે મુલાકાત

જેનું જીવન સંઘર્ષમય હોય છે, તેને ડગલે ને પગલે મદદની જરૂર પડતી હોય છે. ભલે સત્ય અને ન્યાયનો સંઘર્ષ હોય પણ જો મદદ ન મળે તો લાંબો સમય સંઘર્ષ કરી શકાતો નથી. જો રાણા પ્રતાપને ખરા સમયે ભામશાની મદદ ન મળી હોત તો રાણા પ્રતાપ થાકી ગયા હતા, કદાચ સંઘર્ષનો અંત લાવી દેત. સંબંધોની કસોટી પણ સંઘર્ષસમયની મદદ ઉપરથી થતી હોય છે. મારી દૃષ્ટિએ મદદ ત્રણ પ્રકારની હોય છે. (1) આશ્વાસન હિંમત આપવાની, (2) પરોક્ષ રીતે મદદ કરવાની, (3) પ્રત્યક્ષ રીતે મદદ કરવાની.

1. આશ્વાસન-હિંમત

સંઘર્ષમાં ચઢાવ-ઉતાર આવતો હોય છે. જ્યારે કોઈ ઓછી શક્તિવાળો માણસ પ્રચંડ શક્તિવાળા સામે બાથ ભીડે છે ત્યારે ચઢાવ થોડો અને ઉતાર વધુ આવતો હોય છે. ઉતારના સમયે માણસના જાન ઉપર નિરાશાની અસર થતી હોય છે. તેમાં પણ વારંવારનો ઉતાર હતાશા પેદા કરે છે. આવા સમયે જો કોઈ સાચા હૃદયથી આશ્વાસન કે હિંમત બંધાવે તો પેલી વ્યક્તિની હતાશા દૂર થઈને નવી જીવનશક્તિ પ્રાપ્ત થતી હોય છે. આશ્વાસન અને મનોબળ મળીને નવી જીવનશક્તિ પ્રગટાવતાં હોય છે. જેથી માણસ જીવે છે. આવી જીવની શક્તિના અભાવમાં વ્યક્તિ હારી જાય છે. થાકી જાય છે. ડિપ્રેશ થઈ જાય છે અને કોઈ વાર આત્મહત્યા પણ કરી બેસે છે.

2. પરોક્ષ મદદ

કેટલાક લોકો મદદ તો કરવા માગતા હોય છે, પણ પ્રચંડ શત્રુથી ડરતા પણ હોય છે. એક પક્ષને તેમાં પણ કમજોર પક્ષને મદદ કરવાનો અર્થ થાય છે. પ્રબળ પક્ષના શત્રુ થઈ જવું. એ ગમે ત્યારે ભારે પડી શકે છે. એટલે ગંભીર અને સાવધાન માણસો પરોક્ષ રીતે ગુપચુપ મદદ કરતા હોય છે. આવી પરોક્ષ મદદથી પણ વ્યક્તિમાં હિંમત આવતી હોય છે.

3. પ્રત્યક્ષ મદદ

બહુ થોડા વીરલા માણસો એવા હોય છે કે તેઓ ગમે તેટલા પ્રચંડ શત્રુ સામે પણ સત્ય અને ન્યાયના પક્ષને પ્રત્યક્ષ રીતે—છડેચોક—ખુલ્લેઆમ મદદ કરતા હોય છે. આ બહાદુરી જ કહેવાય.

ઘણી વાર એવું બને કે અત્યંત નજીકના ખાસ માણસો ખરા સમયે ખસી જાય, ચૂપ થઈ જાય અને જેની કશી આશા ન રાખી હોય તેવા અજાણ્યા માણસો મદદ માટે આવીને ઊભા થઈ જાય. આવું જ ગુરુજી માટે પણ થયું. આપણે માનીએ કે ન માનીએ પણ જીવનમાં ચઢતી-પડતીનાં વર્ષો આવતાં હોય છે. અમુક વર્ષો સુધી તમે ઉપર ચઢ્યઢ જ કરો અને પછી અમુક વર્ષો સુધી પડપડ જ કરો. આવું કોઈ ગ્રહદશા કે બીજા કોઈ કારણે થાય છે જરૂર. જેને આપણી ચઢતી દશા અને પડતી દશા કહીએ છીએ.

ગુરુજીએ ઘણાં યુદ્ધો લડ્યાં, ચારેચાર પુત્રોનાં બલિદાન આપ્યાં. ઘણું બધું ગુમાવ્યું. પહેરેલા વસ્ત્રે ખેતરોમાં ભટકવું પડ્યું. કડકડતી ઠંડીમાં કશું ઓઢ્યા વિના ખુલ્લા આકાશ નીચે માટીના ઠીકરાને ઓશીકું બનાવીને સૂવું પડ્યું. શત્રુઓથી બચવા માટે ફકીરી વેશ ધારણ કરવો પડ્યો. શું શું ના કરવું પડ્યું? હવે પોતાનું વતન પંજાબ છોડીને છોક દક્ષિણ તરફ જવાનું થઈ રહ્યું છે. સૌથી મોટો પ્રશ્ન, હવે બધો વારસો સંભાળનાર વારસદારનો છે. કારણ કે હવે કોઈ વારસદાર તો રહ્યો નથી. ભવ્ય મહેલ તો બન્યો છે પણ કોઈ રહેનાર નથી. આ આંતર પીડાને કોઈ સમજી શકતું નથી.

ગુરુજી ભ્રમણ કરતા-કરતા ગોદાવરી કિનારે આવેલા નાંદેડનગર પહોંચી ગયા. નાંદેડનગરમાં માધોદાસ નામના એક વૈરાગી વૈષ્ણવ સાધુ રહેતા હતા. તેમના આશ્રમની સામે જ ગુરુજીએ પોતાની છાવણી લગાવી હતી અને સિકખોના ભોજન માટે સાંજે એક બકરાનો વધ કર્યો હતો, ગુરુ હરગોવિંદજી પછી સિકખો માંસાહારી થયા હતા તે વાત આગળ જણાવી દીધી છે. જ્યારે માધોદાસને આ ઘટનાની ખબર પડી ત્યારે તે બહુ રોષે ભરાયા, હાથમાં તલવાર લઈને પોતાના આશ્રમને અભડાવનારને દંડ દેવા તે નીકળી પડ્યા.

ગુરુજીની છાવણીમાં જઈને તે ગુરુજીને મળ્યા અને વાતચીત થઈ. બહુ શાન્તિથી ગુરુજીએ તેનું સમાધાન કરાવ્યું. ઘણી વાર એવું પણ દેખાય છે કે તથાકથિત સાત્ત્વિક ભોજન કરનારા, માંસ-માછલી-ઈંડાં તો દૂર રહ્યાં, ડુંગળી અને લસણ પણ નહિ ખાનારા મહાક્રોધી હોય

છે. અને કુકર્મી પણ હોય છે. તો કેટલીક વાર અખાઘ ખાનારા-પીનારા ઘણા શાન્ત અને પરોપકારી હોય છે. ગુરુજીની શાન્તિને જોઈને ઉગ્ર માધોદાસ પણ શાન્ત થઈ ગયા. લાંબી પ્રશ્નોત્તરી અને ચર્ચાવિચારણા પછી માધોદાસ સિકખ થઈ ગયા. ગુરુજીએ તેમને અમૃતપાન કરાવ્યું. અને નામ રાખ્યું ‘ગુરુ બખ્દા સિંઘ’. જોકે લોકો તેમને ‘બંદા વૈરાગી’ અથવા ‘બંદા બહાદુર’ના નામે વધુ જાણે છે. બંદાનું જીવનચરિત્ર પાછળથી થોડુંક કહીશું. ગુરુજીએ પોતાના ભાથામાંથી પાંચ બાણ આપ્યાં અને એક સિકખ ટુકડી પણ આપી. બંદા વૈરાગી ગુરુજીને મળેલી અણધારી મદદ હતી.

4-11-10

*

29. મહાપ્રસ્થાન

મોટા ભાગના સાચા મહાપુરુષોમાં મરણ છળકપટ કે દગાબાજીથી થયાનું દેખાય છે. જે લોકો સંઘર્ષ વિનાનું ચીલાચાલુ જીવન જીવતા હોય છે, તેમની પાછળ કોઈ પડી જતું નથી. તે પૂરું જીવન જીવે છે. જો બીમાર થાય તો ખાટલામાં મરે છે. જો તે સાધુ-સાધ્વી ભગત કે યોગીના દેખાવવાળો હોય તો ધ્યાન-સમાધિ દ્વારા મૃત્યુ પામ્યાની વાતો પ્રચલિત થાય છે. વાતો સાચી હોય કે ખોટી જબરી અસર ઊભી કરતી હોય છે. લોકોનાં ટોળેટોળાં ઊમટી પડતાં હોય છે. પ્રચાર વિનાનું સત્ય વિસ્તાર નથી પામતું. પ્રચાર અને વિસ્તારને ગાઢ સંબંધ હોય છે. પ્રચાર પણ એક કળા છે. સત્ય કરતાં અસત્યમાર્ગીને તે કલા વધુ આવડતી હોય છે. તેથી જ તો પાખંડ પૂજાતું રહે છે. સત્ય પૂજાય નહિ તો કાંઈ નહિ, પણ જ્યારે સત્ય ઠોકરો ખાતું થઈ જાય ત્યારે સમજવું કે રાજા અને પ્રજા બન્નેની કક્ષા ઘણી નીચી છે. નીચા માણસો સત્યને પચાવી નથી શકતા. તે પાખંડપ્રેમી હોય છે. અને પાખંડપૂજક હોય છે.

પંજાબમાં ગુરુજીને વારંવાર યુદ્ધો કરવાં પડ્યાં તેમાં સરહિન્દના સૂબા વજીરખાન સાથે ઘણો સંઘર્ષ થયો હતો. જ્યારે વજીરખાને જાણ્યું કે ગુરુજીનો મેળ બહાદુર શાહ સાથે થઈ ગયો છે. ત્યારે એને ચિંતા થઈ, હવે તે જરૂર પોતાના પુત્રોની શહીદીનો બદલો લેશે. (સરહિન્દના સૂબાએ ગુરુજીના બન્ને નાના-નાના પુત્રોને જીવતા દીવાલમાં ચણાવી દીધા હતા.) તેથી તે હંમેશાં ગુરુજીથી ભયભીત રહેતો હતો. તેથી કાયમી કાંટો કાઢી નાખવા માટે તેણે બે વિશ્વસનીય પઠાણો જ ગુરુજીની પાછળ લગાવી દીધા હતા. બંને નાંદેડ પણ આવ્યા હતા અને મોકાની રાહ જોઈ રહ્યા હતા.

કારમો ઘા

એક દિવસ ગુરુજી જ્યારે પોતાના તંબૂમાં વિશ્રામ કરી રહ્યા હતા ત્યારે ગુપચુપ આવીને એક પઠાણે ગુરુજીના હૃદયની નીચે છરીનો ઘા કરી દીધો. તે બીજો ઘા કરવા તૈયાર હતો ત્યાં ગુરુજીએ પોતાની કટારથી તેના ઉપર ઘા કરી દીધો. પેલો નીચે પડી ગયો. અવાજ સાંભળીને સિકખો ધસી આવ્યા. તેમણે બીજા પઠાણને પૂરો કરી દીધો. બન્ને પઠાણો માર્યા ગયા. આ વાતની જાણ જ્યારે બહાદુર શાહને થઈ ત્યારે તેણે બે હકીમોને મોકલીને તત્કાળ તબીબી સારવાર કરાવી દીધી. થોડા દિવસમાં ઘા રુઝાઈ ગયો. પણ એક દિવસ ગુરુજી એક મજબૂત ધનુષ્યની પણછ ખેંચીને ચઢાવતા હતા ત્યારે વધુ પડતું જોર કરવાથી પેલો રુઝાયેલો ઘા ફરીથી ખુલ્લી ગયો. ઘણું લોહી વહી ગયું. શરીર સાવ નબળું પડી ગયું. દિનપ્રતિદિન શરીર બગડતું જ ગયું. ગુરુજી સમજી ગયા કે હવે વિદાયનો સમય નજીક આવી ગયો છે.

તેમણે અંતિમ સભા કરી. બધા સિકખોને સંબોધીને કહ્યું કે “જ્યાં જ્યાં પાંચ સિકખો ભેગા થશે અને ગુરુ ગ્રંથસાહેબમાંથી માર્ગદર્શન મેળવશે ત્યાં હું હાજર રહીશ. હવેથી આ ખાલસાપંથ સૌનો ગુરુ થશે. ગુરુ ગ્રંથસાહેબ જ સૌનો ગુરુ કહેવાશે.” ગુરુજીએ ગુરુ નાનકદેવે ચલાવેલા સિકખ પંથને ખાલસાપંથનું નવું રૂપ આપ્યું. તે સમયે જે જે નિર્ગુણી-નિરાકારી પંથ ચાલેલા મોટા ભાગે તે બધા મૂર્તિપૂજના વિરોધી હોવા છતાં, ગુરુપૂજના પ્રબળ સમર્થક હતા! પાછળથી તો ગુરુ જ ઈશ્વરની જગ્યાએ સ્થાપિત થઈ ગયો હતો. જેટલા ગુરુ તેટલા ઈશ્વર થઈ ગયા હતા અને વ્યક્તિપૂજા વ્યાપક થઈ ગઈ હતી. મૂર્તિપૂજકોમાં જે જે દૂષણો આવ્યાં હતાં તે બધાં જ આ વ્યક્તિપૂજા અથવા ગુરુને ઈશ્વર માની લેવાની પૂજામાં પણ આવી ગયા હતા, તેથી ગુરુજીએ પોતાના વિશે અત્યંત સ્પષ્ટ શબ્દોમાં લોકોને જણાવી દીધું હતું કે “હું ઈશ્વર નથી. મને કોઈ ઈશ્વર માનશો નહિ, જો માનશો તો નરકમાં પડશો.” તેમણે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં લખ્યું કે—

“જો મોકો પરમેશ્વર ઉચર હૈ, સોનર નરક કુંડ મેં પરહૈ,

મેં હું પરમપુરુષકો દાસા દેખન આયો જગત તમાસા”

આ રીતે પોતાને ઈશ્વર નહિ માનવાની સખત તાકીદ કરી છે. ‘હું તો ઈશ્વરનો દાસ છું’ તેવું કહીને તેમણે દાસભક્તિનો આદર્શ આપ્યો છે.

ગુરુજીએ સ્નાન કર્યું. વસ્ત્ર બદલ્યાં. સવારની પ્રાર્થના જપજીસાહેબનો જાપ કર્યો, અરદાસનું ઉચ્ચારણ કર્યું; પછી ગુરુ ગ્રંથસાહેબની સ્થાપના કરી, ગુરુજીએ તેને પ્રણામ કર્યા. પછી સિકખોને કહ્યું કે, “મારા ગયા પછી આ ગ્રંથસાહેબ જ ગુરુ બનશે.” સ્પષ્ટ રીતે તેમણે

ગુરુપ્રથા બંધ કરી દીધી. કદાચ વિશ્વમાં આ એક જ પંથ હશે જે ગ્રંથવિશેષને નિરાકાર ઈશ્વરના સ્થાને સ્થાપીને પૂજે છે અને કોઈ વ્યક્તિવિશેષને ગુરુ નહિ બનાવવાની પ્રથા અનુસરે છે. પૂર્વે કહ્યું તેમ બીજા નિરાકારી પંથો ગુરુપૂજામાં એવા આસક્ત થઈ ગયા છે કે ગુરુ જ સર્વસ્વ કરી બેઠા છે. ગુરુને જ ઈશ્વર માને છે. આ દૂષણથી ગુરુજીએ પંથને બચાવી લીધો.

ગુરુજીએ બધી વ્યવસ્થા પૂરી કરી, જેનો પથારો મોટો હોય તેની વ્યવસ્થા પણ મોટી હોય. વ્યવસ્થા વિના વહીવટ ના કરી શકાય. શુદ્ધ વહીવટ વિના સુખ-શાન્તિ ન હોય. બધા લોકો મરે તો છે. પણ મરતાં પહેલાં બધા વ્યવસ્થા કરી શકતા નથી. જે લોકો વ્યવસ્થા કર્યા વિનાના મૃત્યુ પામે છે. તેમને ગયા પછી ભારે અવ્યવસ્થા અને ઊથલપાથલ થઈ જતી હોય છે. વ્યવસ્થા પૂરી થવાથી શાન્તિ થતી હોય છે. ગુરુજીને શાન્તિ થઈ. ધીરે રહીને તે બોલ્યા:

“સતશ્રી અકાલ, વાહ ગુરુ ખાલસા” તેમની આંખ મીંચાઈ ગઈ ત્યારે તારીખ હતી 7-10-1708 અને પરોઢિયું થઈ રહ્યું હતું. એક મહાન જ્યોતિષુંજ જ્યોતિમાં સમાઈ ગયો. મડદાલ થઈ ચૂકેલી હિન્દુ પ્રજાને નવું જીવન-અમૃત પિવડાવનાર અને મર્દાનગીના પાઠ ભણાવનાર જેનો ધર્મોચાર્યોના પૂરા ઇતિહાસમાં કોઈ જોતો નથી તેવા ગુરુજી સદા-સદા માટે વિદાય થઈ ગયા. તેમનો પ્રસિદ્ધ શ્લોક આવો છે:

सवा लाख से एक लडाऊँ,

चिडियांसे में बाज तुडाऊँ.

बिल्वीसे से शेर मराऊँ,

तबै गोविंदसिंह नाम धराऊँ!

તેમણે ‘અહિંસા પરમો ધર્મ’નો નહિ પણ ‘વીરતા પરમો ધર્મ’નો પ્રચાર કર્યો અને જીવનભર આ ધર્મ આચરી બતાવ્યો.

ઘણી વાર મને થાય છે કે જો આ ધર્મ માત્ર પંજાબ સુધી જ સીમિત ન રહેતાં પૂરા ભારતમાં ફેલાઈ ગયો હોત તો પૂરું ભારત મર્દાનગીથી ઝૂમી ઊઠ્યું હોત. તો કોઈ દુશ્મન તેની સામે આંખ ઉઠાવીને જોઈ પણ ના શકત. કાયરતા અને નમાલાપણાને વધારનારા હજારો પંથો-સંપ્રદાયો થયા છે અને થઈ રહ્યા છે. જે વ્યક્તિપૂજા માત્ર પરલોકલક્ષી અને કર્તવ્યત્યાગનો ઉપદેશ આપીને પ્રજાને વધુ ને વધુ વિભ્રાજિત તથા કાયર બનાવી રહ્યા છે. જેનું પરિણામ તો ગુલામી જ હોઈ શકે. હવે તો લોકો જાગે અને સાચી દિશા તરફ વળે.

ગુરુજીનો અગ્નિસંસ્કાર, દક્ષિણની ગોદાવરીના કિનારે નાંદેડનગરમાં કરવામાં આવ્યો. પટનામાં જન્મ, પંજાબમાં કર્મયોગ અને દક્ષિણમાં દેહવિલય. તેમણે હિન્દુઓ-આર્યોની અગ્નિદાહવિધિ સ્વીકારી, આજે પણ સિકખો અગ્નિદાહ વિધિ કરતા હોય છે. દફનવિધિ નહિ. તેમના જવાથી ભારે ખાલીપણું આવી ગયું. જેના જવાથી ખાલીપણું ન આવે તે મહાન હોય જ નહિ. પણ ‘ગુરુ ગ્રંથસાહેબ’થી તેની પૂર્તિ થઈ ગઈ. આજે પણ આ મહાન ગ્રંથ લાખો સિકખોનું પ્રેરણા અને પૂજનું કેન્દ્ર બન્યો છે. મને લાગે છે કે જો ગુરુપ્રથા ચાલુ રાખી હોત તો કદાચ કમે કમે હજારો ગુરુઓ થઈ ગયા હોત, પ્રજાને વિભ્રાજિત કરી હોત, વ્યક્તિપૂજા વધારી હોત અને વિખવાદ વધાર્યો હોત. આ તેમની દીર્ઘદષ્ટિ જ કહેવાય કે તેમણે જે ગ્રંથમાં માત્ર સિકખ ગુરુઓની જે વાણી નથી પણ હિન્દુ સંતો તથા મુસ્લિમ સૂફી ફકીરોની પણ વાણી છે એવા મહાન અને પવિત્ર ગ્રંથને જ ગુરુપદે સ્થાપિત કરી દીધો. માત્ર સિકખોએ જ નહિ પણ પ્રત્યેક હિન્દુએ નાંદેડની યાત્રા કરવી જોઈએ. 68 તીર્થમાં પટના (જન્મસ્થાન) આનંદપુર (કર્મસ્થાન) અને નાંદેડ (વિદાયસ્થાન)નો ઉમેરો કરી 71 તીર્થો બનાવવાં જોઈએ. હિન્દુ ધર્મની રક્ષા કરવાનું કામ અનેક આચાર્યો, સાધુ-સંન્યાસી-સંતો વગેરેએ કર્યું છે. ત્યાં સૌથી વધુ મહત્ત્વનું કાર્ય અને સૌથી મોટાં બલિદાનો ગુરુ ગોવિંદસિંહજીએ આપ્યાં છે. તે મહાન અવતાર હતા, મહાન ઋષિ હતા, મહાન આચાર્ય હતા, મહાન સેનાપતિ હતા, મહાન સચ્ચે બાદશાહ હતા, મહામાનવ હતા. પૂરી હિન્દુ પ્રજા માટે આજે તે સૌથી વધુ પ્રસ્તુત છે. તેમનો ત્યાગ-વૈરાગ્ય સાચો હતો, વાંઝિયો ન હતો. ત્રણ-ત્રણ લગ્નો કર્યા પછી પણ તે મહા સંયમી હતા. હા, નિગ્રહી ન હતા. નિગ્રહ માર્ગ કુદરતવિરોધી છે. ઋષિમાર્ગ અને અકાલમાર્ગ કુદરતમૈત્રીવાળો કલ્યાણકારી છે. તેમણે ધ્યાન-સમાધિનો પ્રચાર ન કર્યો. પણ જપુજી, અરદાસ, સિમરનનો સહજ પ્રચાર કર્યો. ન તો યજ્ઞોનો પ્રચાર કર્યો, પણ લંગર (અન્નક્ષેત્ર)નો પ્રચાર કર્યો. જે સાચો યજ્ઞ કહેવાય. તેમણે માત્ર માળા નહિ પણ તલવાર સાથેની માળાનો પ્રચાર કર્યો. માળા ફેરવો પણ જરૂર પડે ત્યારે તલવાર પણ ફેરવો. માત્ર પરલોક નહિ. આ લોક પ્રથમ ખરો કરો. તેમણે ઇસ્લામ પાસેથી ઘણું લીધું છે. તેમના સહાયકોમાં ઘણા મુસલમાન પણ સાથે રહ્યા છે. એટલે બાદશાહ ઔરંગઝેબ કે સૂબા વજીરખાને તેમના પ્રત્યે ધોર શત્રુતા રાખવા છતાં પણ તેમને ઇસ્લામ કે મુસલમાનો પ્રત્યે એલજી ન હતી. તે સાચા માનવતાવાદી હતા.

આવું વ્યક્તિત્વ દુર્લભ જ નહિ અતિ દુર્લભ જ કહેવાય. વંદન હો, વંદન હો, શતશત વંદન હો. ગુરુજીને પુનઃ પુનઃ શત શત વંદન હો.

5-11-10

*

૩૦. બંદાસિંહનાં પરાક્રમ અને શહીદી

કેટલીક વ્યક્તિઓમાં અમાપ શક્તિઓ હોય છે. પણ તેને જાગૃત કરવા માટે કોઈ આઘાત કે ઘટનાની જરૂર હોય છે, કેટલીક શક્તિઓ, કોઈ મહાશક્તિના સંપર્ક અને સહયોગ પછી જ ખીલતી હોય છે. હનુમાનજીને જો રામ ન મળ્યા હોત તો હનુમાનજીની શક્તિ ખીલી ન હોત તો કદાચ આજે તેમને કોઈ ઓળખતું પણ ન હોત. વિવેકાનંદને પણ જો રામકૃષ્ણ ન મળ્યા હોત તો માત્ર નરેન્દ્ર જ રહી જાત. આવાં કેટલાંય ઉદાહરણો આપી શકાય. એક મહાશક્તિના સંપર્ક અને સહયોગથી ઘણાની શક્તિ ખીલી ઊઠી હોય. આવું જ એક નામ કે લક્ષ્મણદાસનું.

કાશ્મીરમાં રાજૌરીનગર છે. (અત્યારે તો તે ઉગ્રવાદીઓનો ગઢ બની ગયું છે.) ત્યાં રામદેવજી નામે ક્ષત્રિય રહેતા હતા. તેમના ત્યાં આ લક્ષ્મણદાસનો ઈ. સ. 1670માં જન્મ થયો હતો. બચપણથી જ તેનામાં ક્ષત્રિયોચિત ગુણ દેખાવા લાગ્યા હતા. તીરંદાજી, ઘોડેસવારી, શિકાર વગેરે અનેક કુશળતા તેનામાં ભરપૂર હતી. રાજૌરીમાં ભણવાની સગવડ ના હોવાથી તે ખાસ ભણ્યો ન હતો. ઘણી વાર તે શિકાર રમવા જતો. એક વાર એક ગર્ભિણી હરણીના શિકારથી તેનું બાળક પ્રસવી ગયું, હરણી અને બચ્ચાને તડપી તડપીને મરતાં જોઈને તેને ભારે આઘાત લાગ્યો. જે લોકો માંસાહારી હોય છે તે લોકો જો કતલખાનામાં કતલ થતાં પ્રાણીઓને જુએ તો મોટા ભાગનાને આઘાત લાગે. મરવું કોઈને ગમતું નથી, તેમાં પણ પોતાની હત્યા તો કોઈને પણ ન ગમે. એક સગર્ભા હરણીની પાછળ શિકારી પડ્યો હોય અને પ્રાણ બચાવવા હરણી ભાગી રહી હોય. ભાગતાં-ભાગતાં તેને તીર લાગે અને પ્રસૂતિ થઈ જાય, મા-બચ્ચું બન્ને તરફડતાં હોય, એ દશ્ય હચમચાવી દેનારું થઈ જાય. લક્ષ્મણદાસ પણ હચમચી ગયો. તેણે માંસાહાર છોડી દીધો. તે અશાન્ત રહેવા લાગ્યો. એવામાં તેને સાધુઓનો યોગ મળી ગયો. તેણે ગામ છોડી દીધું, અને દેશમાં રખડવા-ભટકવા લાગ્યો. તે ભટકતો-ભટકતો મહારાષ્ટ્ર પહોંચ્યો ત્યાં તેને ઓઘડનાથ મળ્યા. તે તેમની સેવામાં રહી ગયો. ઓઘડનાથ સિદ્ધ પુરુષ હતા, તેમણે લક્ષ્મણદાસનું નામ માધોદાસ રાખ્યું અને પોતાની બધી સિદ્ધિઓ માધોદાસને આપી દીધી. ગુરુ-શિષ્યે મળીને ગોદાવરી કિનારે નાંદેડમાં પોતાનો આશ્રમ બનાવી લીધો અને ત્યાં જ રહેવા લાગ્યા.

માધોદાસની જબરી ધાક. ભલે તેણે શિકાર છોડી દીધો હોય પણ તેનો આત્મા તો કોઈ દબંગનો હતો. તેનાથી ભલભલા ધ્રૂજતા. તે ઘણી વાર આવનાર સાધુ-સંતો-મહંતોનું અપમાન પણ કરી બેસતો. સિદ્ધિઓ પચાવવી ઘણી કઠિન હોય છે. એવામાં બાદશાહ ઔરંગઝેબનું મૃત્યુ થયું. તેના પુત્રો ગાદી માટે લડી પડ્યા. ચાર પુત્રોમાંથી બહાદુરશાહ વધુ યોગ્ય હોવાથી અને તેની પ્રાર્થનાથી ગુરુજીએ તેને શક્ય મદદ કરી જેથી બહાદુરશાહ ગાદીએ બેઠો અને ગુરુજી પ્રત્યે આભારવશ ઘણું માન રાખવા લાગ્યો. આ વખતે રાજસ્થાનમાં વિદ્રોહ થયો તેને દબાવવા બહાદુરશાહ ત્યાં ગયો. તેથી ગુરુજી દક્ષિણ તરફ ચાલી નીકળ્યા. રસ્તામાં દાદૂ દયાળના આશ્રમમાં મહંત જૈતરામ મળ્યા. તેમને માધોદાસનો કડવો અનુભવ થયો હોવાથી તેમણે ગુરુજીને સાવધાન કર્યા કે “બધે જાજો પણ માધોદાસના ત્યાં ન જાશો. તે કદાચ તમારું અપમાન કરી બેસશે.” ગુરુજીએ કહ્યું કે એવું હોય તો મારે નાંદેડ માધોદાસ પાસે જરૂર જવું પડશે અને ગુરુજી નાંદેડ માધોદાસના આશ્રમે પહોંચી ગયા. આશ્રમની સામે જ છાવણી લગાવી અને સાંજના ભોજન માટે એક બકરાનો વધ કર્યો. માધોદાસને ખબર પડી અને તે રાતોચોળ થઈને ઝઘડો કરવા ગુરુજી પાસે આવ્યો. ચાર આંખો મળતાં જ તે બદલાઈ ગયો, ઝૂકી પડ્યો. પછી તો તે શિષ્ય થઈ ગયો. ગુરુજીએ તેને અમૃતપાન કરાવી સિક્ખ બનાવ્યો. તેનું નામ ગુરુ બક્ષસિંહ રાખ્યું પણ લોકપ્રસિદ્ધ નામ તો ‘બંદા બહાદુર’ જ રહ્યું છે. જીવનમાં પછડાટ પછી ઊઠવાનું બહુ થોડા લોકોમાં જોવા મળશે. પછડાટ પછી જે ઊઠે છે તે મહાન બને છે. અને જે પછડાઈ-પછડાઈને પણ ઊઠતો જ નથી તે કરુણ દશામાં મરે છે. બંદાસિંહને બે વાર પછડાટ લાગી. પ્રથમ વાર પેલી હરણીનો શિકાર કરવાથી અને બીજી વાર ગુરુજીનાં દર્શન કરવાથી. આ બીજી પછડાટમાં તેની સિદ્ધિનું અભિમાન ખંખેરાઈ ગયું. તે ગુરુજીનો શરણાગત થઈ ગયો. ગુરુજીએ તેને અમૃતપાન કરાવ્યું. ગુરુજીએ કહ્યું કે, “મારો ખાલસાપંથ બલિદાનનો પંથ છે. લાડવા ખાવાનો પંથ નથી. અત્યાર સુધીમાં ભાઈ મોતીરામને કરવતીથી વહેરી નાખ્યા, ભાઈ મતિદાસને આખા શરીરે રૂ લપેટીને ધીરે ધીરે આગ લગાડી માર્યા. ભાઈ દયાલને ડેગચીમાં જીવતા બાફી નાખીને માર્યા છે. ગુરુ તેગબહાદુરજીને ચાંદનીચૌકમાં શીશકલમ કરીને શહાદત આપી. મારા બન્ને

બાળકોને દીવાલમાં જીવતા ચણાવી દીધા. પીરબુદ્ધ શાહને શહીદ કરી દીધા અને કદાચ હવે મારો વારો આવવાનો છે. તું સાચો સિકખ થા, પંજાબના અને અત્યાચારી આતતાયીને દંડ દે. તેમના ત્રાસથી પ્રજા બહુ જ દુઃખી છે. પ્રજાને જાલિમોથી છોડાવ.”

ગુરુજીએ બંદાસિંહને પાંચ તીર આપ્યાં. અને સાથે સાથે કેટલીક સાવધાન રહેવાની પ્રતિજ્ઞા પણ કરાવી. જેવી કે—

1. મૃત્યુથી ડરવું નહિ, ભય મનમાં હોય છે. મનમાંથી ભય કાઢી નાખવો.
2. કદી પણ વ્યક્તિપૂજા ના કરાવવી. મારી જગ્યાએ પોતાને કદી ગોઠવવો નહિ. બાદશાહ થવાનો પ્રયત્ન ન કરવો. દાસ થઈને રહેવું. જો વ્યક્તિપૂજા કરાવીશ તો હું તને છોડી દઈશ.
3. મારું સર્વસ્વ ખાલસાને સમર્પિત છે. તું પણ ખાલસાને સમર્પિત થઈને રહેજે.
4. સિદ્ધાંતોનો પાક્કો રહેજે. સિદ્ધાંતો બદલવા નહિ.
5. ગુરુ ગ્રંથસાહેબને માથું નમાવવું. નિરભિમાની થઈને રહેવું.
6. લગ્ન જરૂર કરી લેજે. ગૃહસ્થજીવન જ ખરું જીવન છે.

બંદાસિંહજી પચ્ચીસ સિકખોને લઈને પંજાબ તરફ નીકળી પડ્યા. આગળ જતાં-જતાં તેમની સંખ્યા વધતી ગઈ.

દિલ્લીની આજુબાજુ મોગલ સૈનિકોએ પ્રજાને લૂંટવા માંડી હતી. પ્રજા ત્રાહી ત્રાહી પોકારતી હતી. કશું સલામત ન હતું. ઔરંગઝેબના મરી જવાથી સત્તાનું ખાલીપણું આવી ગયું હતું. બંદાસિંહે ઢંઢેરો પિટાવ્યો કે જેના ઉપર જુલમ થયો હોય તે ખાલસામાં આવીને ફરિયાદ કરે. કોઈ સેના જ્યારે વિજયી થતી હોય છે અને તેનો સેનાપતિ સિદ્ધાન્તહીન હોય છે ત્યારે સેના લૂંટ-ફાટ કરવા લાગી જાય છે. વિજયી સૈનિકોનું પ્રથમ નિશાન પરાજિત લોકોની સ્ત્રીઓ તથા ધન હોય છે. કદાચ મારા સૈનિકો પણ આવું ના કરી બેસે એવું સમજીને તેમણે સૈનિકોમાં કઠોર અનુશાસન સ્થાપિત કર્યું હતું. કઠોર અનુશાસન વિના સેના અને રાષ્ટ્ર પણ મહાન થઈ શકે નહિ. એક વાર સિકખ સૈનિક કોઈ સ્ત્રીને બૂરી નજરથી જોઈ માત્ર હતી. બંદાસિંહે તેને તોપના ગોળે ઉડાવી દેવરાવ્યો હતો.

બંદાસિંહ આવી રહ્યા છે તેવી ખબર વજીરખાંને મળી. તે ગભરાયો. તેણે ફોજ તૈયાર કરી અને સરહિન્દ બધા સિકખો તથા હિન્દુઓને પકડીને બંદી બનાવી લીધા. વજીરખાનના અત્યાચારથી અમૃતસરના સિંઘ ઉશ્કેરાયા. તેમણે પણ ગુરુજીના બે પુત્રોનો બદલો લેવાનું નક્કી કર્યું. બંદાસિંહના સૈનિકો તથા અમૃતસરના સૈનિકો જુદા જુદા માર્ગે સરહિન્દ જવા આગળ વધ્યા અને બજૂડ-ખરડ માર્ગે ઉપર બન્ને સેનાઓ એકબીજાને મળી ગઈ.

વજીરખાને બંદાસિંહને ભરમમાં નાખવા ચાલાકી કરી પણ બંદાસિંહ સમજી ગયા અને ચાલાકી નિષ્ફળ બનાવી. વજીરખાને ‘જેહાદ’નો નારો લગાવ્યો. જેહાદનો નારો લાગતાં જ પ્રત્યેક મુસલમાનની જેહાદમાં જોડાઈ જવાની ફરજ હોય છે. તેથી ઘણી મોટી સેના લઈને વજીરખાન છાપર છોડી પહોંચી ગયો. બન્ને પક્ષોમાં ભયંકર યુદ્ધ ચાલુ થઈ ગયું. બંદાસિંહે પોતાની સેનાની કમાન ભાઈ ફતહસિંહ તથા ભાઈ કરમસિંહને સોંપી હતી અને પોતે એક ઊંચા ટેકરા ઉપર બેસીને નેતૃત્વ-પ્રેરણા આપવા લાગ્યા. યુદ્ધમાં લડવા કરતાં સૈન્યનું સંચાલન કરવું બહુ મહત્ત્વનું કાર્ય હોય છે. કુશળ સંચાલક જ સફળ સેનાપતિ થતો હોય છે. બંદાસિંહે જોયું કે વજીરખાન યુદ્ધ કરતાં કરતાં આવી રહ્યો છે. તેમણે બાજસિંહને ઇશારત કરી. બાજસિંહ દોડ્યો અને વજીરખાનનો ભાલો પડાવી લઈ તેનો જ ભાલો તેને ઝીંકી દીધો. વજીરખાનનો ઘોડો ઘવાઈ ગયો. વજીરખાને બાજસિંહને તીર માર્યું. જે હાથ ચીરીને બહાર નીકળી ગયું. એવામાં ભાઈ ફતહસિંહ લપક્યો અને એક જ ઝટકે વજીરખાનનું માથું કાપી નાખ્યું. વજીરખાનના મરવાથી તેની સેનામાં ભારે ભાગદોડ મચી ગઈ. બધા ભાગ્યા. સિકખસેના પાછળ પડી. તેણે સરહિન્દ ઉપર કબજો જમાવી લીધો. વજીરખાનનો દીવાન સુખ્યાનન્દ હતો તેની ભવ્ય હવેલીને ભોંય ભેગી કરી દીધી. વજીરખાનનો મહેલ કબજામાં લઈ લીધો. જે મસ્જિદમાંથી ગુરુજીના બન્ને બાળકોને દીવાલમાં ચણી લેવાનો ફતવો જાહેર થયો હતો તે મસ્જિદને ભોંય ભેગી કરવા સૈનિકો દોડ્યા હતા પણ બંદાસિંહે તેમને રોકીને સમજાવ્યા કે અમારી લડાઈ વજીરખાન સામે છે. ધર્મસ્થાનો સામે નથી. ધર્મસ્થાનનું માન રાખવું જોઈએ.

બાજસિંહને નવાબી

સરહિન્દની ખાલી પડેલી સૂબાગીરીને બંદાસિંહે બાજસિંહને નવાબ બનાવીને પૂરી દીધી. હવેથી બાજસિંહ સરહિન્દના નવાબ થઈ ગયા.

તેમના સહાયકનું સ્થાન ભાઈ આલીસિંહને આપ્યું. આ રીતે સરહિન્દને સર કરી લેવામાં આવ્યું. અહીંથી બંદાસિંહ આનંદપુર ગયા. પ્રાર્થના-વંદન કર્યા અને જમીનદારી પ્રથા ખત્મ કરી દીધી. ‘વાવે તેની જમીન’ બનાવીને ખેડૂતોને જમીનદારોના ત્રાસથી મુક્ત કર્યા. બંદાસિંહે વિજયના ઉપલક્ષમાં ગુરુજીના નામના નવા સિક્કા પડાવ્યા. સિક્કા ઉપર લખ્યું હતું.

દેગો તેગો ફતેહ ઓ નુસરત બેદિરંગ

યાફત અજ નાનક ગુરુ ગોવિન્દસિંઘ.

જેનો ભાવર્થ છે કે 1. દેગ એટલે ભર્યા રહે છે ભંડાર. 2. તેગ એટલે તલવાર. જેમની તલવાર હંમેશાં તીખી રહે છે. અત્યાચારીઓનાં માથાં ઉતારવા માટે. 3. ફતેહ એટલે વિજય, જેમના ચરણો હંમેશાં વિજય મેળવતા રહે છે. નુસરત—એટલે અખૂટ ભંડાર, આ બધું મળે છે ગુરુ નાનક દેવ અને ગુરુ ગોવિંદસિંહજીના પ્રતાપથી.

સરહિન્દ ઉજ્જડ થઈ ગયું એટલે નવી રાજધાની વસાવવાનો નિર્ણય કર્યો. કેટલાક નવા કિલ્લા વસાવ્યા. બંદાસિંહે ચારે તરફ જાહેરાત કરી દીધી કે જે કોઈ જગ્યાએ મોગલોનો ત્રાસ હોય તે જગ્યાવાળા આવીને મારી પાસે ફરિયાદ કરે.

સરહિન્દ ઉપર મોગલોનો હુમલો

બાદશાહ બહાદુરશાહને જ્યારે ખબર પડી કે સરહિન્દ હાથમાંથી નીકળી ગયું છે. તો તેણે તરત જ આસિફ ઉદ્ દૌલાના નેતૃત્વમાં એક સેના મોકલી. ઇલાહાબાદ, મુરાદાબાદ અને લાહોરના જેહાદી પણ આવી ગયા. બાદશાહે કઠોર હુકમ કર્યો કે નાનકપંથી જે કોઈ જોવા મળે તેની તરત જ કતલ કરી નાખવામાં આવે. અથવા કેદ કરી લેવામાં આવે. બધાએ મળીને સરહિંદને પાછું લેવા માટે હુમલો કરી દીધો. હુમલો સફળ રહ્યો અને સરહિન્દ હાથમાંથી નીકળી ગયું. સિંઘો લોહગઢના કિલ્લામાં ચાલ્યા ગયા. મુનીમખાન પાછળ પડ્યો. તે કિલ્લાની નજીક આવ્યો કે તરત જ સિંઘોએ તોપમારો શરૂ કરી દીધો. પરિસ્થિતિને જોઈને બંદાસિંહ નાહન તરફ નીકળી ગયા. જ્યારે સવારે કિલ્લા ઉપર કબ્જો કર્યો ત્યારે કિલ્લો ખાલી હતો. હાથમાં કશું આવ્યું નહિ!

પાંજરામાં

બંદાસિંહ નાહનથી મંડી ગયા અને મંડીથી કુલ્લુ ગયા. અહીં દગાબાજીથી બંદાસિંહને પકડીને પાંજરામાં પૂરી દીધા. પણ ભીમ જેવી તાકાતવાળા બંદાસિંહે સળિયા તોડી નાખીને બહાર નીકળી આવ્યા. પ્રજાને શારીરિક રીતે પણ મજબૂત અને સશક્ત બનાવવી જોઈએ. દૂબળી, પાતળી, હાજપિંજર જેવી પ્રજા કશું કરી શકે નહિ, કેટલાક લોક દેહબળ કરતાં આત્મબળને વધુ મહત્ત્વ આપે છે. ખરેખર આત્મબળ મહાન છે જ. પણ તેથી દેહબળની મહત્તા ઓછી થઈ જતી નથી. માત્ર આત્મબળની કોરી વાતો કરીને પ્રજાને દૂબળી-પાતળી માયકાંગલી બનાવાય નહિ. જો બાબા બંદાસિંહની પાસે ભીમ જેવું બળ ન હોત તો તે પાંજરું તોડીને બહાર નીકળી શકત નહિ.

લગ્નપ્રસંગ

બંદાસિંહ ફરતા ફરતા ચંબા પહોંચ્યા. ચંબાના રાજાએ પોતાની રાજકુમારીનાં લગ્ન બંદાસિંહ સાથે કરવાની ઇચ્છા બતાવી. રાજાની કુંવરી રાજકુમાર વરે પણ આ તો સામાન્ય સિંઘ હતો! વળી પાછો વૈરાગ્ય છોડીને સિકખ થયો હતો. સાધુપદને છોડીને જે સામાન્ય વ્યક્તિ થઈ જાય, તેને લોકો જલદીથી કન્યા ન આપે. અરે નોકરી-ધંધો પણ ન આપે. પણ ચંબાના રાજાએ જોયું કે આ કોઈ ખરેખર વીરપુરુષ છે અને મારી કુંવરીને યોગ્ય છે. તેથી તેણે પોતાની રાજકુંવરી બંદાસિંહ સાથે પરણાવી દીધી. બંદાસિંહને પણ ગુરુજીની આજ્ઞા યાદ આવી. ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકાર કરજો. ખરો ધર્મ ગૃહસ્થ જ છે. બંદાસિંહને એક પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ પણ થઈ. જેનું નામ અજયસિંહ રાખવામાં આવ્યું હતું.

બહાદુરશાહનું મૃત્યુ

બહાદુરશાહની ફોજ શમ્સખાનના નેતૃત્વમાં આગળ વધી રહી હતી. તે બંદાસિંહને જીવતા કે મરેલા પકડવા માગતી હતી, પણ બાજસિંહ તથા ફતેહસિંઘે આ ફોજને કુલ્લુ આગળ રોકી દીધી. એટલું જ નહિ શમ્સખાન તથા વાજીદખાનને મારી નાખ્યા. બંદાસિંહને સમય મળી ગયો. તેમણે રાવી પાર કરી અને કઠુશા થઈને જમ્મુ પહોંચી ગયા. એવામાં સમાચાર આવ્યા કે બાદશાહ બહાદુરશાહનું મૃત્યુ થઈ ગયું છે. પરંપરા પ્રમાણે બહાદુરશાહના પુત્રોમાં ગાદી માટે યુદ્ધ શરૂ થઈ ગયું. બહાદુરશાહના પુત્ર જહાંગીરશાહે પોતાના ભાઈ

અજીમશાહને હરાવીને ગાદીનો કબજો કરી લીધો. પણ અજીમખાનનો પુત્ર ફરુખસીઆર, યુદ્ધમાં કૂદી પડ્યો અને પ્રભાવશાળી સૈયદ બંધુઓની સહાયતાથી ગાદી ઉપર બેસી ગયો. મુસ્લિમો અને ખાસ કરીને મોગલોમાં ગાદીના વારસા માટે જે ખુનામરકી થવાની પરંપરા ચાલતી રહે છે તે જાણીને કોઈએ રાજી થવાની જરૂર નથી. આ તેમની કમજોરી કહેવાય. પણ બીજી તરફ નિષ્કંટક રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાની યોજના પણ કહેવાય. ત્યારે પ્રતિસ્પર્ધાને જીવતા રહેવા દઈને કોઈ શાન્તિથી રાજ્ય કરી શકે નહિ. પ્રતિસ્પર્ધા નાબૂદ થઈ જાય. અને અંદરોઅંદર ભારે વિખવાદ ચાલતો રહે જેના કારણે ગાદીપતિ શાન્તિથી રાજ્ય કરી શકે નહિ, યાદ રહે મુસ્લિમો અને હિન્દુઓમાં પણ રાષ્ટ્રીય મહત્ત્વાકાંક્ષા ઘણી ઓછી હોય છે, પણ વ્યક્તિગત મહત્ત્વાકાંક્ષા વધારે હોય છે. તેમનું રાજકારણ સ્વકેન્દ્રિત હોય છે. જે રાષ્ટ્રવાદ અંગ્રેજો વગેરેમાં જોવા મળે છે તે ત્યારે આપણામાં પ્રગટ્યો ન હતો. પણ જે ગાદીએ બેઠો તે રાજા, તેને સ્વીકારી લેતી. તેની પોતાની ખાસ રુચિ ન રહેતી, તે બાપડી હતી.

જ્યારે પણ અંધાધૂંધી પછી સત્તામાં પલટો આવે છે ત્યારે થોડો સમય તો સત્તામાં વેંકયૂમ આવી જાય છે. બધું નવેસરથી ગોઠવાતાં સમય લાગે છે. આ તકનો લાભ લઈને બંદાસિંહે લોહગઢ તથા સાઢૈરા ઉપર કબજો કરી લીધો.

નવા બાદશાહે જૈનખાંને લોહગઢ ઉપર ચઢાઈ કરવા મોકલ્યો. તેણે કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો, અને એક બહુ મોટી તોપ દરવાજાના સામે ગોઠવી દીધી. જો સિંહો શરણે ન આવે તો આ તોપનો ગોળો મારીને દરવાજો તોડી નાખવાનો હેતુ હતો. પણ રાત્રીએ સિંહો ચૂપચાપ તોપની પાસે પહોંચી ગયા. મોગલ સૈનિકો સૂતા હતા તે જાગી જાય તેના પહેલાં જ તોપને ખેંચીને કિલ્લામાં લઈ ગયા. આ અપૂર્વ સાહસ જ કહેવાય. આ સમાચારથી બાદશાહ નારાજ થયો. તેણે જૈનખાંને હટાવીને તેની જગ્યાએ અબ્દુલ સમદખાંની નિયુક્તિ કરી દીધી. બંદાસિંહ, લોહગઢથી નીકળી ગયા અને કાશ્મીર પહોંચી ગયા. ફરુખસીઆરે ભેદનીતિ અપનાવી. સિકખોમાં પરસ્પરમાં ફૂટ પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો. થોડી સફળતા પણ મળી. તે બંદાસિંહને એકલો કરી દેવા માગતો હતો પણ અમૃતસરમાં બધું સ્પષ્ટીકરણ થઈ ગયું. ફૂટ પડતી અટકી ગઈ. સંબંધોને કાયમી રાખવા હોય તેણે સ્પષ્ટતા કરતા રહેવું જોઈએ. કોઈની ચાડી-ચુગલીથી જે તરત જ ભરમાઈ જાય છે અને સંબંધ તોડી નાખે છે ને પછી ઢીલા કરી નાખે છે તે સંબંધોને ચિરંજીવી બનાવી શકતા નથી. ગમે તેવી ચાડી-ચુગલી થઈ હોય તોપણ તેની સ્પષ્ટતા કરવી જરૂરી છે. પછી જ જે તે નિર્ણય કરવો જોઈએ. બંદાસિંહની સ્પષ્ટતાથી ખાલસાપંથ તૂટતાં બચી ગયો અને બધા ફરીથી પૂરી એકતાની સાથે લડવા તૈયાર થઈ ગયા.

પાછા પંજાબમાં બંદી થવું

બંદાસિંહ ફરી પાછા પંજાબમાં આવી ગયા અને કલાનૌર ઉપર કબજો કરી લીધો. બટાલા પણ પડાવી લીધું અને ત્યાંથી અચલગઢ ઉપર ચઢાઈ કરી. અબ્દુલ સમદની નિષ્ફળતાથી બાદશાહે તેની જગ્યાએ કમરુદ્દીનને પંજાબ મોકલ્યો. હવે અબ્દુલ સમદ અને કમરુદ્દીન બન્ને મળીને મોરચો બનાવવા લાગ્યા. બંદાસિંહે બટાલાની પાસે એક ગઢી બનાવવા માંડી. પણ મોગલોએ અચાનક જ હુમલો કરી દીધો. એટલે ગઢી છોડીને પાછળ હટવું પડ્યું. તેઓ છોક ગુરુદાસપુર-નંગલ આવી ગયા. અહીં એક ટેકરા ઉપર દીવાલ બનાવીને આડ બનાવી લીધી. નહેરનું પાણી ખાઈમાં ભરી દીધું. અબ્દુલ સમદ અહીં પણ આવી ગયો અને તેણે જગ્યાને ઘેરી લીધી. જેથી અંદર અનાજ ન જઈ શકે. સિંધો વારંવાર નીકળતાં અને મંડી જઈને અનાજ લઈ આવતા. સિંધોમાં બે મત થઈ ગયા. એક મત હતો કે હવે આ ગઢી છોડી દેવી જોઈએ. બીજો મત બંદાસિંહનો હતો કે ના અહીં જ રહેવું જોઈએ. પ્રથમ મતવાળા વિનોદસિંહ ગઢી છોડીને ચાલ્યા ગયા. બંદાસિંહ વગેરે આઠ મહિના સુધી ઘેરામાં ને ઘેરામાં રહ્યા. ઝાડની છાલ ખાઈને જેમતેમ જીવતા રહ્યા. સિકખોએ ભૂખથી કંટાળીને 3-12-1715ના રોજ ગઢીના દરવાજા ખોલી નાખ્યા. મોગલોની સેના તૂટી પડી. 300 સિકખોને તરત જ મારી નાખ્યા. બંદાસિંહ ચૂપચાપ એક તરફ બેઠા હતા તેમને પકડી લેવામાં આવ્યા. તેમની સાથેના 200 સિકખોને પણ પકડી લીધા. બધાંને હાથકડીઓ પહેરાવીને બાંધીને લાહોર લઈ જવાયા.

લાહોરથી દિલ્લી

લાહોરમાં બીજા સિકખોને પકડવામાં આવ્યા. જકરિયાખાનના નેતૃત્વમાં આ બધા સિંધોને દિલ્લી લઈ જવા જુલૂસ કાઢવામાં આવ્યું. બે હજાર સિંધોનાં કાપેલાં માથાં ભાલાની અણી ઉપર ખોસીને મોગલ સૈનિકો આગળ-આગળ ચાલતા હતા. પાછળ બંદી બનાવેલા સિકખો

હતા. તેની પાછળ લોઢાની સાંકળોમાં બાંધેલા અને પીંજરામાં પૂરેલા બંદાસિંહ હતા. સામાન્ય રીતે યુદ્ધમાં મરાયેલા સૈનિકોની લાશો પ્રત્યે માન-સન્માન રાખવામાં આવતું હોય છે. પણ અહીં તો તેમનાં માથાં કાપીને ભાલાની અણી ઉપર ચઢાવીને પ્રદર્શન કરતાં કરતાં જવાતું હતું. બીજી તરફ બંદી બનાવેલા સૈનિકોની સાથે પણ અપમાનજનક અને ત્રાસદાયી વ્યવહાર થતો હતો. તે બતાવતું હતું કે વિજયી મોગલોની કેવી ખાનદાની છે! આ સિવાય પણ સિકખોનાં માથાં કેટલાંય ગાડાંઓમાં ભરીને ચાલતાં હતાં. તે એવું બતાવવા માટે કે અમે ક્યાંય કોઈ સિકખ બચ્યાને જીવતો રહેવા દીધો નથી. 698 સિકખોને પગમાં બેડીઓ નાખીને ચલાવવામાં આવતા હતા. સૌથી છેલ્લે એક હાથી ઉપર લોઢાના પીંજરામાં બંદાસિંહ હતા અને સાથે ઉઘાડી તલવારે જલ્લાદ પણ હતો.

પૂરું જુલૂસ દિલ્લી પહોંચ્યું. આખા શહેરમાં આ જુલૂસને ફેરવવામાં આવ્યું. પછી બધાને જેલમાં પૂરી દેવાયા.

શહીદોની લાઇન

જ્યાં ગુરુ તેગબહાદુરજીને શહીદ કરવામાં આવ્યા હતા ત્યાં એક એક ઓટલો બનાવવામાં આવ્યો અને તા. 5-3-1716ના રોજથી રોજ જેલમાંથી 100-100 સિકખોને અહીં લાવવામાં આવતા. બધાને લાઇનબંધ ઊભા રાખી વારાફરતી એક એકને ઓટલા ઉપર લાવીને તેનું માથું કાપી નાખવામાં આવતું. આ રીતે ફરી બીજા દિવસે વળી પાછા 100 સિકખોને લાવીને તેમનાં માથાં કાપી નાખવામાં આવતાં. આ ક્રમ ત્યાં સુધી ચાલ્યો જ્યાં સુધી છેલ્લો સિકખ શહીદ ના થઈ ગયો.

વિરલ શહીદી

આ સિકખોમાં એક સત્તર વર્ષનો જુવાન છોકરો પણ હતો. તેનાં લગ્ન હમણાં જ થયાં હતાં, હજી તેના હાથે મીંઢળ પણ બાંધેલું હતું, તેની મા વિધવા હતી. તે દોડી દોડી બાદશાહ પાસે ગઈ અને રોકકળ કરીને કહેવા લાગી કે “મારો દીકરો સિકખ નથી, તેને રસ્તામાંથી જ પકડી લેવાયો છે. તેને છોડી મુકાવો.” બાદશાહે પેલા છોકરાને છોડી મૂકવા હુકમ કર્યો.

હુકમ લઈને સરકારી માણસ પેલા ચબૂતરે પહોંચ્યો ત્યારે જલ્લાદ તેના ગળા ઉપર તલવાર ચલાવવાનો જ હતો. તેણે છોકરાને છોડી મૂક્યો. પણ છોકરાએ કહ્યું કે “ના ના હું તો સાચો સિકખ છું. મારી મા જૂઠું બોલે છે. મારે શહીદ થવું છે. જૂઠું બોલીને જીવવું નથી” એમ કહીને તે વધ કરવાના લાકડા ઉપર ગરદન મૂકીને પડ્યો રહ્યો. ઊઠ્યો જ નહિ. અન્તે જલ્લાદે તેને શહીદ કરી દીધો. લોકો મોઢામાં આંગળાં નાખી ઊઠ્યા. કયા પોલાદમાંથી બન્યો છે આ છોકરો!!!

બંદાસિંહની શહીદી

હવે વારો હતો બંદાસિંહનો, તેમની સાથે તેમનો ચાર વર્ષનો બાળક અને થોડાક સિકખોને સરઘસ આકારે દિલ્લીમાં ફરીથી ફેરવવામાં આવ્યા. બાદશાહ ધાક બેસાડવા માગતો હતો, કઠોર દંડથી ધાક તો બેસે પણ પ્રેમ ન જાગે. આના કારણસર આવા બાદશાહો ભલે રાજ કરે પણ પ્રજાવત્સલતા ન મળે. તે દિવસ તા. 9-6-1716નો હતો. બંદાસિંહને લઈને સરઘસના રૂડમાં કુતુબમિનારની પાસે એક મકબરા આગળ લઈ જઈને કતલખાનામાં જેમ પશુઓ કાપે તેમ એક એક કરીને બધા સિકખોને શહીદ કરી નાખવામાં આવ્યા. સ્વયં બાદશાહ ફરુખસીઆર બંદાસિંહને મરતા જોવા હાજર રહ્યો હતો. બાદશાહે બંદાસિંહને પૂછ્યું કે “તમારે કેવું મૃત્યુ જોઈએ છે? અર્થાત્ કેવી રીતે મરવું છે?”

જરાય વિચલિત કે ગભરાયા વિના બંદાસિંહે જવાબ આપ્યો કે “જેવું તમને ગમે તેવું અર્થાત્ જેવું મોત તમને પોતાને માટે ગમે તેવું મૃત્યુ મને આપો.”

ઇતિહાસ સાક્ષી છે કે ફરુખસીઆરનું મૃત્યુ તેની આંખો ફોડીને પછી કતલ કરીને થયું હતું. બાદશાહની ઇચ્છા હતી કે બંદાસિંહને રિબાવી રિબાવીને મારવામાં આવે. જલ્લાદે પહેલાં તેમના ચાર વર્ષના પુત્ર અજયસિંહને તેમના ખોળામાં બેસાડ્યો. પછી જીવતા બાળકનું કાળજું કાઢ્યું. એ કાળજું જબરજસ્તી બંદાસિંહના મોઢામાં ઘુસાડવાનો પ્રયત્ન થયો. બાદશાહ ખડખડાટ હસતો રહ્યો. પછી ધગધગતી ભઠ્ઠીમાં મૂકેલી લોઢાની મોટી સાંજસી દ્વારા બંદાસિંહના શરીરના માંસના લોચા ખેંચી કાઢવા શરૂ કર્યો. આ રીતે ઘણા લોચા ખેંચી કાઢ્યા. પછી બંદાસિંહની એક આંખ ફોડી નાખી પછી હાથ કાપી નાખ્યો, પછી એક પગ કાપ્યો, પછી બીજી આંખ ફોડી નાખી. પછી બીજો હાથ અને પગ કાપ્યો છેવટમાં તલવારથી માથું કાપી નાખ્યું. તેમના માટે કહેવત પડી કે—

બંદાસિંઘ રલિ સિકખાં નાલ શીશ કટાયા,

પર ધર્મનૂ દાગ જરા નહીં લાયા.

હવે ભાઈ બાજસિંઘનો વારો આવ્યો. સરહિન્દ જીત્યા પછી બાજસિંઘને સરહિન્દનો નવાબ બનાવ્યો હતો. બાદશાહે તેની ઠેકડી ઉડાડી. “બહુ મોટો બહાદુર થઈ ગયો હતો ને? હવે બતાવ તારી બહાદુરી!” બાજસિંઘે કહ્યું કે “મારી બહાદુરી જોવી હોય તો મને સાંકળોથી મુક્ત કરો પછી બતાવું.” બાદશાહે તેની બેડીઓ કઢાવી નાખી, સિકખોને કેટલા દિવસથી જેલમાં ભૂખ્યા રાખવામાં આવ્યા હતા, એટલે બધા દુર્બળ થઈ ગયા હતા તોપણ બાજસિંઘ, બાજની માફક કૂદો, અને જોતજોતામાં ત્રણ રક્ષકોને મારી નાખ્યા. હવે તેણે બાદશાહ ઉપર ઝપાટો માર્યો, પણ ચારે તરફથી આવીને સિપાહીઓએ તેને પકડી લીધો. બાજસિંઘ, ફતહસિંઘ, આલીસિંઘ, માલીસિંઘ વગેરે અનેક શૂરવીરોને શહીદ કરી દેવાયા. તે કાળો દિવસ હતો 9-6-1716નો. બંદાસિંઘ હજી માંડ ચાલીસ વર્ષના થયા હશે. આવાં અને આટલાં બલિદાન બીજા કોઈ ધર્મે ભાગ્યે જ આપ્યાં હશે.

પૂરી હિન્દુ પ્રજાની સામે પ્રશ્ન થાય કે જો પર્વતીય રાજાઓ, રાજસ્થાનના રાજપૂત રાજાઓ આ બધાએ મળીને ગુરુજીને સાથ આપ્યો હોત તો આવા કૂર જાલીમ બાદશાહો દિલ્લીમાં રાજ્ય કરી શકત ખરા? હજી પણ જો પૂરી પ્રજા એક થાય તો આવનારી ઘણી વિપત્તિઓને નિવારી શકાય છે.

6-11-10



31. સિકખ ધર્મનાં મહત્ત્વનાં સ્થાનો

ગુરુ ગોવિંદસિંહજી વિશે થોડી માહિતી આપવી ઠીક ઠીક રહેશે.

1. પિતાજી — તેગબહાદુરજી. નવમા ગુરુ સન 11-10-1675ના રોજ ચાંદનીચૌકમાં શિરચ્છેદ કરીને ઔરંગઝેબે શહીદ કર્યા હતા.
2. માતા — ગુજરીબાઈ, સરહિંદમાં બે પૌત્રોને દીવાલમાં ચણાવી લેવાની ઘટના જાણીને આઘાતથી મૃત્યુ પામ્યાં હતાં.
3. પત્નીઓ — 1-જીતોજી, 2-સુન્દરીજી, અને સાહેબદેવીજી
4. પુત્રો — 1-અજિતસિંહ, 2-જુઝારસિંહ, 3-જોરાવરસિંહ, આમાંથી બે યુદ્ધમાં શહીદ થયા. અને બે સરહિંદમાં દીવાલમાં ચણાઈને શહીદ થયા.
5. ગુરુજીએ પોતાના દરબારમાં ૫૨ (બાવન) કવિઓને આશ્રય આપ્યો હતો, તેમની પાસેથી પ્રાચીન શૂરવીરતાભરી ગાથાઓ લખાવી હતી.
6. વ્યક્તિની જગ્યાએ તેમણે ગ્રંથસાહેબને ગુરુપદે સ્થાપિત કર્યા. જે ઈશ્વરના જ્ઞાનરૂપ પ્રતીકરૂપથી ગુરુદ્વારામાં પૂજ્ય મનાય છે.
7. સિકખ પંથની પ્રસિદ્ધ સાત જગ્યાઓ
1. પટનાસાહેબ—અહીં ગુરુજીનો જન્મ થયો હતો.
2. આનંદપુરસાહેબ—અહીં ગુરુજી 28 વર્ષ રહ્યા હતા. અહીંથી તેમણે પાંચપ્યારા કરીને ખાલસાપંથ ચલાવ્યો હતો.
3. ચમકૌરસાહેબ—અહીં બે પુત્રો તથા 37 સિંધો યુદ્ધમાં શહીદ થયા હતા.
4. દીનાકાંગડ—અહીંથી ઔરંગઝેબને જફરનામા અર્થાત્ વિજયપત્ર લખ્યો હતો.
5. મુક્તસર—અહીં આનંદપુરથી ભાગી છૂટેલા 40 સિકખો ફરીથી ગુરુજીની શરણે આવ્યા અને શહીદ થયા.
6. દમદમાસાહેબ—અહીં ગુરુ ગ્રંથસાહેબને પૂર્ણ કરાવ્યો. ભાઈ મણિસિંઘને બાણીનો અર્થ જણાવ્યો. આ સ્થાન પાંચમું તખ્ત કહેવાય છે.
7. અવિચલનગર—(હજૂરસાહેબ) અહીં બંદાસિંઘને અમૃતપાન કરાવી સિકખ બનાવ્યો હતો. અહીં જ ગુરુજીનો દેહત્યાગ થયો હતો. આ સ્થાન ખાલસાનું ચોથું તખ્ત કહેવાય છે.

*

32. 'શિરોમણિ અકાલીદળ'ની સ્થાપના

બંદાસિંહની શહીદી પછી, મોગલ બાદશાહ પૂરી સિકખ જાતિ ઉપર તૂટી પડ્યો. તેને લાગતું હતું કે આ જાતિ જ મને શાન્તિથી રાજ્ય કરવા નથી દેતી. આ જાતિનો મૂળમાંથી જ ઉચ્છેદ કરી નાખવો જોઈએ. જેમ હિટલરને યહૂદીઓ પ્રત્યે જાતિગત ઘૃણા થઈ ગઈ હતી. અને તેથી પૂરી યહૂદી પ્રજાનો જડમૂળથી નાશ કરવા ગેસ-કેમ્પો ખોલ્યા હતા. તેવું જ બાદશાહ ફરુખસીઆરનું પણ થયું હતું. તેણે સિકખોનું નામોનિશાન મિટાવી દેવા હુકમ કર્યો. એટલે જ્યાં કોઈ જગ્યાએ સિકખ જોવા મળે ત્યાં તેને પકડીને તેનો વધ કરી નાખવામાં આવતો. તેમનાં ઘર-બાર લૂંટી લેવામાં આવતાં. એક એક સિકખનું માથું ઔશી ઔશી રૂપિયામાં વેચાતું લેવાની જાહેરાતો થઈ.

લાહોરનો સૂબો અબ્દુલ સમદખાં મૃત્યુ પામ્યો. તેના પછી તેનો પુત્ર ગાદીએ આવ્યો. તેનું નામ જકરિયાખાન હતું. આ સૂબો પણ ઘણો જાલીમ હતો. તેના સમયમાં ભાઈ તારુસિંહ, ભાઈ મનીસિંહ, ભાઈ સુર્બગસિંહ, શાહબાજસિંહ વગેરે અનેક લોકોને રિબાવી-રિબાવીને શહીદ કરવામાં આવ્યા. લાહોર એક પછી એક જેટલા સૂબા આવ્યા તે બધા ભારે જુલમ કરતા રહ્યા. શાહ નવાબખાં ને તો સિકખોએ જાનથી મારી નાખ્યો. આ સમયમાં સિકખો ઉપર ઘણાં કષ્ટો આવ્યાં હતાં, તેથી ઘણા સિકખો પંજાબ છોડીને જંગલ કે પહાડોમાં રહેવા ચાલ્યા ગયા હતા.

દિલ્લીના બાદશાહ કમજોર થઈ ચૂક્યા હતા. તેવામાં ઈરાનનો નાદીરશાહ ચઢી આવ્યો. તેણે દિલ્લી લૂંટી લીધું અને કત્લેઆમ ચલાવી હજારો માણસોને મારી નાખ્યાં. બાદશાહ રક્ષા ના કરી શક્યો. પછી અહમદશાહ અબદાલી આવ્યો. તેણે પણ ઘણી લૂંટફાટ અને વિનાશ કર્યો. તેણે તો અમૃતસરની બેઈજ્જતી કરવા પ્રયત્ન કર્યો. બાબા દીપસિંહજી તેની સાથે ધર્મયુદ્ધ કરતાં કરતાં શહીદ થઈ ગયા. તેણે હરિમંદિર સાહેબને જ ધ્વંસ કરી નાખ્યું. સિકખો અને હિન્દુઓ માટે આ સમય ઘણો વિકટ હતો. એવું લાગતું હતું કે તેમનું નામોનિશાન મટી જશે.

આવી ઘોર નિરાશામાં મહારાજા રણજિતસિંહજી થયા. તેમણે અદ્ભુત પરાક્રમ બતાવીને સિકખરાજ્યની સ્થાપના કરી. અફઘાનિસ્થાનથી છોક જમ્મુ. કાશ્મીર-લડ્દાખ સુધીનો ભાગ પંજાબનો ભાગ બનાવી વિશાળ સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કરી દીધું. ચાલીસ વર્ષ સુધી રાજ્ય કરીને 27-6-1839ના રોજ તેમનું અવસાન થઈ ગયું. તેમના પછીના રાજાઓ બહુ કુશળ ન નીકળ્યા. ત્યારે અંગ્રેજો સત્તા પૂરા દેશમાં ફેલાઈ ગઈ હતી. અંગ્રેજોની રાજનીતિના કારણે અંદરોઅંદરની લડાઈઓ બંધ થઈ ગઈ. મોગલોનું પતન થયું. બાદશાહી સમાપ્ત થઈ ગઈ. તેથી ફરીથી સિકખો ઊભા થયા. જોતજોતામાં તેમણે પોતાનું જૂનું ગૌરવ પ્રાપ્ત કરી લીધું. તેમણે પોતાના ધર્મસ્થાનોને ફરીથી નિર્મિત કર્યાં અને 'શિરોમણિ અકાલી દળ' નામની સંસ્થાના દ્વારા બધી વ્યવસ્થા ચલાવવા લાગ્યા.

* * *